

บทที่ 4

ผลการวิจัย

4.1 ข้อมูลทั่วไปของชุมชน

4.1.1 ประวัติการตั้งถิ่นฐานของชุมชน

หมู่บ้านสมพรรัตน์เป็นหมู่บ้านที่ประกอบด้วยชาวบ้านจากหลายถิ่น ซึ่งอพยพเข้ามาอาศัยทำกินในบริเวณนี้มาเป็นระยะเวลากว่า 40 ปีมาแล้ว โดยชาวบ้านบางส่วนมาจากอำเภอพิบูลมังสาหาร อำเภอนาจะหลวย และอำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี ขณะที่อีกกว่าร้อยละ 80 ของชาวบ้านทั้งหมด เป็นผู้ที่อพยพมาจากอำเภอดุหมพพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ ซึ่งประสบปัญหาน้ำท่วม และปัญหาความคับแคบแออัดที่ไม่สามารถขยายพื้นที่ทำกินได้

ทั้งนี้ จุดเริ่มต้นของการที่ชาวอุทุมพพิสัยอพยพย้ายถิ่นมาบริเวณหมู่บ้านสมพรรัตน์ เกิดจากการที่นายชา (ไม่ทราบนามสกุล) ชาวบ้านจากบ้านโพธิ์เงิน ต. โคกจาน อ. อุทุมพพิสัย จ. ศรีสะเกษ ซึ่งมีปัญหาเกี่ยวกับที่ดินทำกินเดิมคับแคบ และไม่สามารถขยายพื้นที่เพิ่มขึ้นได้ เนื่องจากมีผู้คนอาศัยอยู่อย่างหนาแน่น จึงตัดสินใจเดินทางสำรวจค้นหาที่ดินทำกินแห่งใหม่โดยลำพังคนเดียว ซึ่งในระยะแรกนั้น นายชาออกตระเวนไปทางทิศเหนือเพื่อดูพื้นที่บริเวณอำเภอกันทรลักษ์ และอำเภอกันทรารมย์ จังหวัดศรีสะเกษ แต่พบว่าเป็นบริเวณที่ฝนแล้ง ไม่เหมาะแก่การทำเกษตรกรรม ดังนั้น จึงเดินทางต่อไปทางทิศตะวันออกโดยรถไฟเข้ามาสำรวจในเขตจังหวัดอุบลราชธานี อย่างไรก็ตาม ตัวเมืองของจังหวัดอุบลราชธานีในขณะนั้นมีผู้คนอาศัยอยู่อย่างหนาแน่น ประกอบกับราคาที่ดินสูงเกินไป ขณะที่พื้นที่ในอำเภอเดชอุดมก็มีราคาที่ดินสูงเช่นกัน อีกทั้งยังมีโจรผู้ร้ายชุกชุม ด้วยเหตุนี้เอง นายชาจึงตัดสินใจเสาะหาพื้นที่อื่น ๆ เรื่อยมาจนถึงบ้านหนองม่วง อ. บุณฑริก ซึ่งมีอาณาเขตอยู่ติดกับบริเวณหมู่บ้านสมพรรัตน์ในปัจจุบัน เขาพบว่าแม้จะมีผู้คนอาศัยอยู่ก่อนบ้างแล้ว แต่บ้านหนองม่วงยังมีพื้นที่ว่างอยู่อีกมากให้จับจองเป็นเจ้าของ มีความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน ปราศจากโรคระบาดต่าง ๆ และมีลักษณะเป็นที่ดอนน้ำท่วมไม่ถึง ด้วยความเหมาะสมในทุกด้านของพื้นที่บริเวณนี้ ทำให้นายชาตัดสินใจที่จะเลือกบ้านหนองม่วงเป็นที่อยู่แห่งใหม่ และเดินทางกลับไปแนะนำชักชวนบรรดาญาติพี่น้องซึ่งประสบปัญหาความไม่เพียงพอของที่ดินทำกิน และปัญหาน้ำท่วมเช่นเดียวกัน ให้ย้ายถิ่นฐาน

มาอยู่ที่บ้านหนองม่วงร่วมกัน

อย่างไรก็ดี แม้ว่าจะมีชาวบ้านหลายต่อหลายคนได้ทราบข่าวเกี่ยวกับการสำรวจพบพื้นที่ใหม่ของนายซ่าแล้วก็ตาม แต่ส่วนใหญ่ยังคงกลับเลือกที่จะปักหลักอยู่ที่อำเภออุทุมพรพิสัย เช่นเดิม มีเพียงบางครอบครัวเท่านั้นที่ตัดสินใจย้ายถิ่นฐานไปอยู่บ้านหนองม่วง อำเภอบุณฑริก พร้อมกับนายซ่า ซึ่งได้แก่ ครอบครัวของนายปัญญา เพ็งแจ่ม นายทองศรี เกตุกุล นายสุก บุญเดิม นายสงฆ์ กระสังข์ นายบุญมา วงศ์รัก ฯลฯ

ช่วงเวลาที่ชาวอุทุมพรพิสัยร่นบุกเบิกมาซื้อที่ดินราคาถูก (ประมาณ 30 บาท/ไร่) และตั้งรกรากอยู่ที่หมู่บ้านหนองม่วงนั้น บริเวณหมู่บ้านสมพรรัตน์ในขณะนั้นมีชาวบ้านจากแห่งอื่นที่อาศัยอยู่ก่อนหน้าแล้วเพียง 2-3 ครอบครัวเท่านั้น ซึ่งเทียบไม่ได้กับหมู่บ้านหนองม่วงที่มีผู้คนหนาแน่นกว่ามาก เช่นเดียวกับชาวอุทุมพรพิสัยในรุ่นนั้นที่ยังไม่คิดจะย้ายออกจากบ้านหนองม่วงมาอยู่ที่บ้านสมพรรัตน์ เนื่องจากยังไม่ประสบปัญหาใด ๆ ในการดำรงชีวิตขณะนั้น และอันที่จริงแล้ว ชาวอุทุมพรพิสัยกลุ่มนี้ประกอบอาชีพการทำนาอย่างขยันหมั่นเพียร มีความมานะบากบั่นในการปั้นสร้างคันนาให้สูงเพื่อป้องกันน้ำท่วมที่นาของตน จึงมีผลผลิตมากเพียงพอที่จะทำการบริโภคและเหลือขายให้กับพ่อค้า อีกทั้งยังมีความเชี่ยวชาญในการก่อสร้างบ้านเรือนได้อย่างแข็งแรงสวยงาม สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ทำให้ชาวบ้านกลุ่มนี้มีความโดดเด่นกว่าชาวหนองม่วงที่อาศัยอยู่แต่เดิมเป็นอย่างมาก นอกจากนี้ ชาวหนองม่วงเดิมยังมีการปรับเปลี่ยนประเพณีวัฒนธรรมบางอย่างตามชาวอุทุมพรพิสัยกลุ่มนี้อีกด้วย เช่น การจัดให้มีการแห่ในพิธีงานบุญกฐินตามอย่างของชาวอุทุมพรพิสัย

ในทางตรงกันข้าม ชาวอุทุมพรพิสัยด้วยสถานะของคนส่วนน้อยในขณะนั้น ก็ได้มีการปรับตัวเพื่อความอยู่รอดในการอาศัยทำกินร่วมกับชาวหนองม่วงเดิมเช่นกัน เพราะต้องการที่จะมีสันติสุขในการดำรงชีวิตและได้รับการยอมรับจากชาวบ้านส่วนใหญ่ ตัวอย่างที่เด่นชัดคือ การปรับในเรื่องอาหารการกินมาเป็นการทานข้าวเหนียวตามชาวหนองม่วง จากที่เคยทานเฉพาะข้าวเจ้ามาตั้งแต่สมัยอยู่ที่อุทุมพรพิสัย เพราะต้องการที่จะปฏิบัติตัวให้มีวิถีชีวิตที่สอดคล้องกับคนหมู่มาก และไม่ต้องการถูกชาวหนองม่วงเดิมกล่าวหาว่าชาวอุทุมพรพิสัยที่ย้ายมานั้น “เป็นพวกสวย”

อย่างไรก็ตาม ช่วงเวลาวิกฤตอันเป็นมูลเหตุสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้มีปัญหากระหว่างชาวบ้านทั้งสองกลุ่มนี้ก็เกิดขึ้น เมื่อมีเหตุการณ์ประมาณปี พ.ศ. 2507 ที่ชาวหนองม่วงเดิมกล่าวหาว่าชาวบ้านที่ย้ายมาจากอุทุมพรพิสัยนั้น ได้ลักขโมยปลาที่ชาวบ้านเลี้ยงไว้ไป ส่งผลให้เกิดจุดเริ่มต้นของความบาดหมางระหว่างกันขึ้น และสร้างความลำบากใจให้ชาวอุทุมพรพิสัยในการอยู่อาศัยที่หมู่บ้านหนองม่วงตั้งแต่นั้นมา นอกจากนี้ ในเวลาต่อมาสภาพความสัมพันธ์

ของชาวบ้านทั้งสองฝ่ายยิ่งเลวร้ายลงไปอีก เนื่องจากในปี พ.ศ. 2509 ชาวอุทุมพรพิสัยกับชาวหนองม่วงเดิม มีความคิดที่แตกต่างกันในการเลือกตั้งผู้ที่จะดำรงตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านหนองม่วง ซึ่งปรากฏว่าผู้ที่ได้รับการสนับสนุนจากชาวหนองม่วงเดิมนั้น มีคะแนนเสียงมากกว่าจึงชนะการเลือกตั้งได้เป็นผู้ใหญ่บ้าน แต่อย่างไรก็ตาม บรรดาชาวหนองม่วงเดิมไม่พอใจที่ชาวอุทุมพรพิสัยสนับสนุนและลงคะแนนเสียงให้กับคู่แข่งของฝ่ายตน ฉะนั้น ท่ามกลางบรรยากาศที่ตึงเครียดดังกล่าว ทำให้ชาวบ้านที่อพยพมาจากอุทุมพรพิสัยเริ่มคิดที่จะหลีกเลี่ยงความขัดแย้งโดยการย้ายไปอยู่พื้นที่อื่น ซึ่งในขณะนั้นบริเวณหมู่บ้านสมพรรัตน์ (ซึ่งเดิมนั้นมีชื่อหมู่บ้านว่า “บ้านโคกเอน”) มีผู้คนอาศัยอยู่ไม่กี่ครอบครัวเท่านั้น ด้วยเหตุนี้ ใน พ.ศ. 2509 ครอบครัวของนายทองศรี เกตุกุล และครอบครัวของนายปัญญา เพ็งแจ่ม จึงเป็นผู้นำบุกเบิกในการหักร้างดางป่าในหมู่บ้านสมพรรัตน์ เพื่อสร้างหมู่บ้านให้เป็นที่อยู่อาศัยแห่งใหม่ของชาวอุทุมพรพิสัย โดยที่ ใช้เวลาสร้างหมู่บ้านถึง 2 ปี จึงย้ายมาอยู่อาศัยจริงในปี พ.ศ. 2511 (ปัญญา เพ็งแจ่ม, สัมภาษณ์)

ฉะนั้น ช่วงแรกที่ย้ายเข้ามายังบริเวณหมู่บ้านในปัจจุบัน มีชาวบ้านจากอุทุมพรพิสัย 11 ครอบครัวเท่านั้น ที่เข้าร่วมอยู่อาศัยกับชาวบ้านเดิมที่มีอยู่เพียง 2-3 ครอบครัว ทั้งนี้ ชาวบ้านที่อาศัยอยู่เดิมดังกล่าวนี้อพยพย้ายออกจากบ้านสมพรรัตน์ เพราะขณะนั้นระบบสาธารณูปโภคต่าง ๆ ยังมีน้อย โดยเฉพาะแหล่งน้ำที่อยู่ห่างไกลทำให้ไม่สามารถบริโภคน้ำได้อย่างสะดวก

ต่อมาซึ่งยังอยู่ใน พ.ศ. 2511 นี้เอง ขณะที่ชาวบ้านซึ่งเพิ่งย้ายเข้ามาอยู่ที่บ้านโคกเอนนั้น กำลังช่วยกันปรับปรุงหมู่บ้านแห่งใหม่อยู่ มีพระสงฆ์รูปหนึ่งเดินธุดงค์มายังหมู่บ้าน โดยท่านเห็นว่าชื่อของหมู่บ้าน “โคกเอน” เป็นชื่อที่ไม่เป็นสิริมงคลเท่าใดนัก จึงแนะนำให้ชาวบ้านเปลี่ยนชื่อหมู่บ้านจาก “บ้านโคกเอน” เป็นชื่ออื่นเสีย ซึ่งท่านพระธุดงค์ให้ชื่อใหม่ว่า “บ้านสมพรรัตน์” (เนื่องจาก คำว่า “รัตน์” ที่หมายถึงแก้วสามประการ คือพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์นั้น จะทำให้หมู่บ้านแห่งนี้มีความเจริญรุ่งเรือง ผู้คนนับหน้าถือตา และจะเป็นหมู่บ้านที่มีชื่อเสียงต่อไป) ดังนั้น ชาวบ้านจึงใช้ชื่อบ้านสมพรรัตน์ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา (พระครูรัตนสราภิวัดมน, สัมภาษณ์)

หลังจากนั้น เมื่อกลุ่มชาวบ้านรุ่นแรกที่เข้ามาอาศัยอยู่ในหมู่บ้านสมพรรัตน์ยุคบุกเบิกสามารถทำมาหากินจนมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นในระดับหนึ่งแล้ว จึงมีการเดินทางไปภูมิลำเนาเดิมที่อำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ เพื่อชักชวนญาติพี่น้องให้มาอยู่ร่วมกันกับพวกตน ประกอบกับชาวบ้านที่อำเภออุทุมพรพิสัยเองนั้น ก็ได้เดินทางมาเยี่ยมเยียนชาวบ้านที่อยู่หมู่บ้านสมพรรัตน์เช่นกัน จึงทำให้มีชาวบ้านอพยพมาอยู่หมู่บ้านแห่งนี้มากขึ้นเป็นลำดับ จนทำให้คนส่วนใหญ่ในหมู่บ้านนี้เป็นผู้ที่มีถิ่นฐานเดิมจากอำเภออุทุมพรพิสัย รวมทั้งยังมีความเป็นเครือญาติกัน หรือใช้นามสกุลเดียวกันจำนวนมาก ทั้งนี้ แม้ชาวบ้านจากอำเภออื่นของจังหวัดอุบลราชธานี

ย้ายมาอยู่หมู่บ้านนี้เช่นเดียวกัน แต่ก็มีจำนวนไม่มากเท่ากับชาวบ้านที่มาจากอำเภออุทุมพรพิสัย

4.1.2 ลักษณะทางกายภาพ

4.1.2.1 ที่ตั้งและขนาดพื้นที่

หมู่บ้านสมพรรัตน์ (หมู่ 10) ตั้งอยู่ใน ต. หนองสระโน อ. บุณฑริก จังหวัดอุบลราชธานี โดยที่ตัวอำเภอบุณฑริกนั้นห่างจากอำเภอเมือง 87 กิโลเมตร และมีอาณาเขตติดกับประเทศลาว ขณะที่หมู่บ้านสมพรรัตน์ห่างจาก ต. หนองสระโน 10 กิโลเมตร ห่างจาก อ.บุณฑริก 28 กิโลเมตร และห่างจาก อ.เมือง 81 กิโลเมตร หมู่บ้านมีอาณาเขตติดต่อกับหมู่บ้านอื่น ดังนี้

ทิศเหนือ ติดกับหมู่บ้านหนองม่วง ต.หนองสระโน อ.บุณฑริก จ.อุบลราชธานี

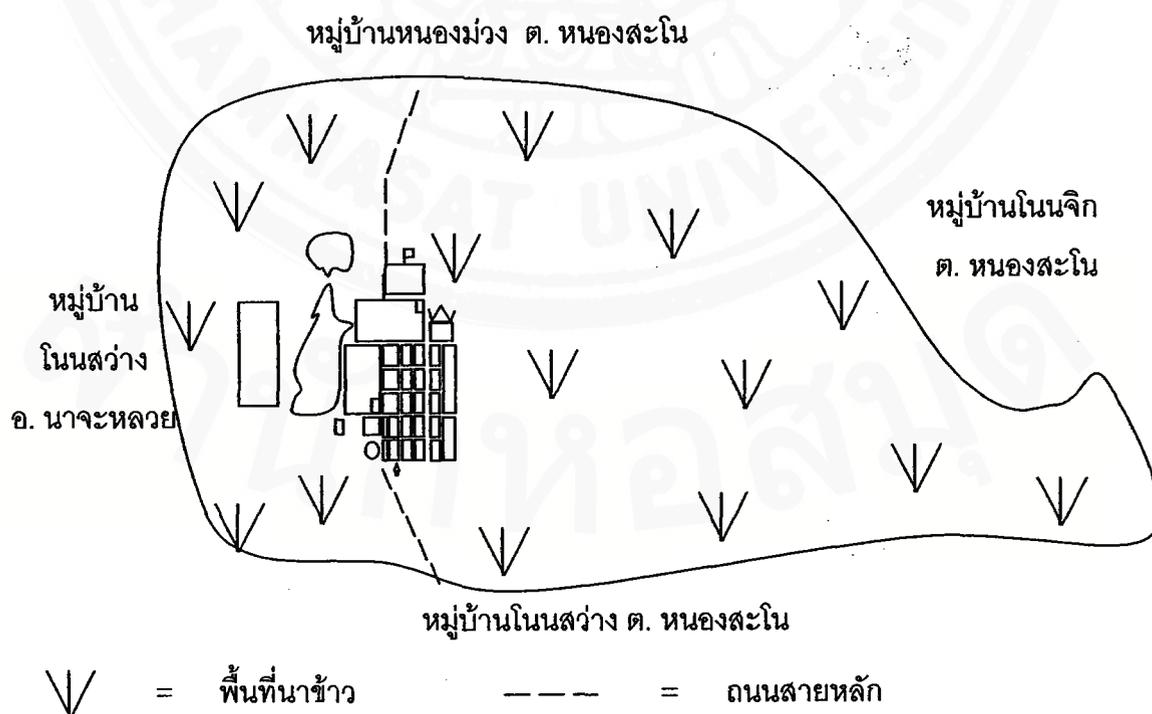
ทิศใต้ ติดกับหมู่บ้านโนนสว่าง ต.โนนค้อ อ.บุณฑริก จ.อุบลราชธานี

ทิศตะวันออก ติดกับหมู่บ้านโนนจิก ต.หนองสระโน อ.บุณฑริก จ.อุบลราชธานี

ทิศตะวันตก ติดกับหมู่บ้านโนนสว่าง ต.โสกแสง อ.นาจะหลวย จ.อุบลราชธานี

ภาพที่ 4.1

แผนที่โดยสังเขปแสดงอาณาเขตของหมู่บ้านสมพรรัตน์

ส่วนขนาดพื้นที่ทั้งหมดของหมู่บ้านสมพรรัตน์นั้นมีทั้งสิ้นอยู่ 4,736 ไร่ ซึ่งสามารถจำแนกสัดส่วนของการใช้ประโยชน์ของพื้นที่ได้เป็น 3 ประเภท ดังนี้

- พื้นที่ทำการเกษตร 4,439 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 94 ของพื้นที่ทั้งหมด
- พื้นที่อยู่อาศัย 200 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 4 ของพื้นที่ทั้งหมด
- พื้นที่ตั้งสถานที่สำคัญต่าง ๆ 97 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 2 ของพื้นที่ทั้งหมด

4.1.2.2 สภาพภูมิประเทศ

เดิมทีก่อนที่จะมาเป็นบ้านสมพรรัตน์นั้น สภาพของพื้นที่บริเวณนี้มีลักษณะเป็นที่ดอน อุดมสมบูรณ์ไปด้วยป่าไม้นานาพันธุ์ ไม่ว่าจะเป็นต้นชาด ต้นจิก ต้นกุง ต้นประดู่ ต้นเต็ง ต้นรัง ต้นกระเดา ฯลฯ รวมทั้งมีสัตว์ป่าหลากหลายชนิด ได้แก่ เสือ สุนัขจิ้งจอก ลิง วัวป่า กระต่ายป่า กระรอก ฯลฯ ต่อมาเมื่อมีผู้คนอพยพเข้ามาอยู่ในหมู่บ้านนี้มากขึ้น จึงทำให้เกิดการหักร้างถางป่าเพื่อใช้เป็นที่อยู่อาศัย และที่ดินทำกิน ซึ่งพื้นที่ของหมู่บ้านสมพรรัตน์ทั้ง 2 ส่วน คือ ส่วนที่เป็นบริเวณที่อยู่อาศัย และส่วนที่เป็นที่ดินทำกินหรือแปลงนา ถูกชาวบ้านจัดสรรให้อยู่แยกกัน โดยชาวบ้านเลือกพื้นที่ที่น้ำท่วมไม่ถึงมาตั้งบ้านเรือน รวมทั้งใช้ในการเลี้ยงโค และกระบือ

สำหรับลักษณะผืนดินโดยรวมนั้นจัดได้ว่าเป็นที่ดอน มีลักษณะดินส่วนใหญ่เป็นดินทราย หรือดินร่วนปนทราย รองลงมาได้แก่ ดินร่วน และดินเหนียว ด้วยเหตุที่มีดินทรายในสัดส่วนที่มาก ทำให้ผืนดินบริเวณนี้ไม่ชุ่มน้ำเท่าที่ควร อีกทั้งยังปราศจากแหล่งน้ำธรรมชาติในหมู่บ้าน จะมีก็แต่บ่อน้ำข้างสวนป่าเฉลิมพระเกียรติที่ชาวบ้านขุดสร้างขึ้นเอง ขณะที่แหล่งน้ำธรรมชาติที่ใกล้ที่สุดคือ ลำน้ำโดม ซึ่งไหลผ่านตำบลข้างเคียงที่ห่างจากหมู่บ้านสมพรรัตน์ไปหลายกิโลเมตร อีกทั้งระบบชลประทานยังเข้าไม่ถึง ทำให้หมู่บ้านไม่สู้จะมีปัญหาน้ำท่วมเกิดขึ้น ทั้งนี้ ปริมาณน้ำฝนโดยเฉลี่ยของ ต.หนองละโน ระหว่าง พ.ศ. 2544-2546 คือ 1538.5 มม.

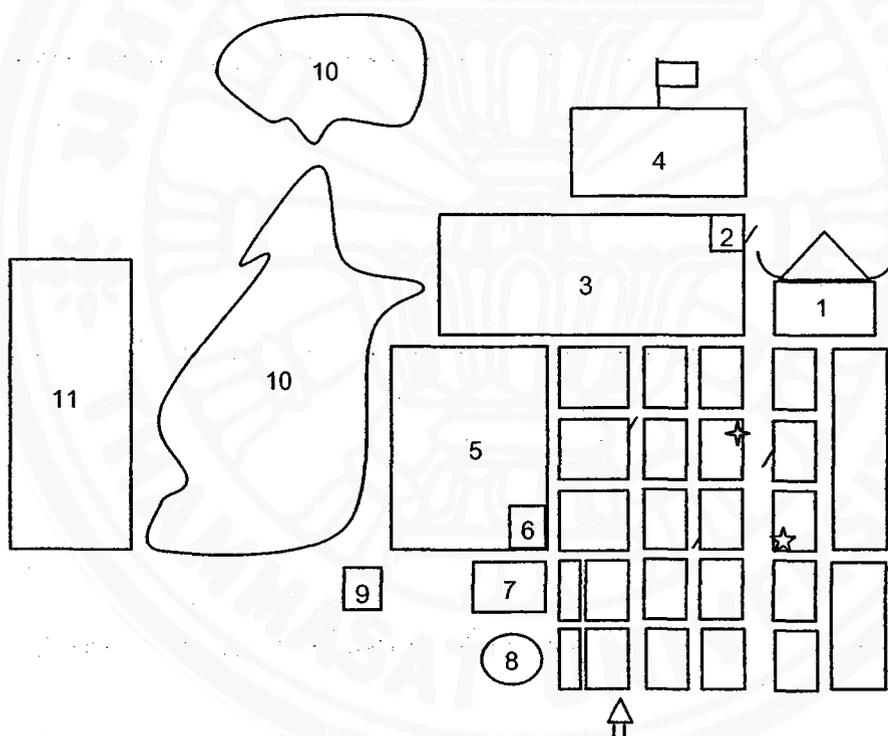
แม้พื้นที่ป่าไม้ที่เคยอุดมสมบูรณ์ในอดีตนั้น ได้ถูกแผ้วถางเป็นแปลงนาจนกลายเป็นเนื้อที่ส่วนใหญ่ของหมู่บ้าน แต่ยังมีพื้นที่ป่าไม้บ้าง โดยเป็นสวนป่าเฉลิมพระเกียรติ ขนาด 124 ไร่ ที่ชาวบ้านช่วยกันสร้างเพื่อเฉลิมพระชนมพรรษาของสมเด็จพระบรมราชินีนาถครบ 5 รอบ ซึ่งแล้วเสร็จใน พ.ศ. 2537 นอกจากนั้น ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังทำไร่ซึ่งไม่ยืนต้นให้ขึ้นอยู่กระจายตามพื้นที่แปลงนาของตนประมาณ 4-5 ต้น/ไร่ ไม่ว่าจะเป็น ต้นชาด ต้นเต็ง ต้นรัง ทั้งนี้ เพื่อวัตถุประสงค์ที่จะนำไม้เหล่านี้ไปใช้ปลูกสร้าง หรือซ่อมแซมบ้านเรือน ดังนั้น บริเวณผืนนาในฤดูทำนา จึงสามารถเห็นไม้ยืนต้นอันเขียวชอุ่มเหล่านี้ตั้งอยู่ควบคู่ไปกับต้นข้าวที่ออกรวง

4.1.2.3 สถานที่สำคัญ และโครงสร้างพื้นฐานของชุมชน

เนื่องจากการที่หมู่บ้านสมพรรัตน์ เป็นหมู่บ้านที่มีหน่วยงานพัฒนาของภาครัฐ เข้ามามีบทบาทในการพัฒนาไม่ต่อเนื่องเท่าใดนัก ขณะที่หน่วยงานพัฒนาเอกชนเข้ามาทำงาน ในพื้นที่น้อยมาก ดังนั้น สถานที่สำคัญและสถาบันต่าง ๆ ที่เป็นศูนย์รวมกิจกรรมของคนในชุมชน ส่วนใหญ่ จึงเป็นสิ่งที่ชาวบ้านได้สร้างขึ้นเองเพื่อสนองตอบความต้องการของคนในชุมชน

ภาพที่ 4.2

แผนที่แสดงสถานที่สำคัญของหมู่บ้านสมพรรัตน์

1 = วัดสมพรรัตนาราม

8 = สระน้ำ

2 = ศูนย์สุขภาพชุมชน(สถานีอนามัย)

9 = โรงเรียนผลิตปุ๋ยจุลินทรีย์ EM

3 = สวนป่าเฉลิมพระเกียรติ

10 = อ่างเก็บน้ำห้วยยอดเทียม

4 = โรงเรียนบ้านสมพรรัตน์

11 = พื้นที่ป่าสาธารณะ

5 = ศูนย์ส่งเสริมศิลปาชีพบ้านสมพรรัตน์

△ = ศาลเจ้าปู่

6 = ศูนย์เลี้ยงเด็กเล็ก

✦ = ศาลาประชาคม

7 = หุ่นยนต์, ลานจุดบั้งไฟ

☆ = ศาลพระภูมิ

/ = ตู้โทรศัพท์

เพื่อให้เห็นภาพที่ชัดเจนยิ่งขึ้นเกี่ยวกับสภาพสังคม วิถีชีวิต และกิจกรรมของคนในชุมชน สามารถอธิบายผ่านสถานที่สำคัญต่าง ๆ ในหมู่บ้านสมพรรัตน์ ซึ่งมีดังนี้

วัด ชุมชนมีวัดแห่งเดียวที่สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2512 ชื่อว่า "วัดสมพรรัตนาราม" มีพระครูรัตนสรวิวัฒน์เป็นเจ้าของวัดในปัจจุบัน ที่ตั้งของวัดอยู่บริเวณทางเข้าหมู่บ้านและตรงข้ามกับโรงเรียนบ้านสมพรรัตน์ มีพื้นที่ 11 ไร่ โดยในปีแรกที่เริ่มต้นสร้างวัดขึ้นมา ชาวบ้านได้เชิญคนที่อยู่ อ. อุทุมพรพิสัยมาเป็นพระประจำวัด ต่อมาจึงเชิญท่านพระครูรัตนสรวิวัฒน์ ซึ่งเป็นน้องชายของนายทองศรี เกตุกุล ผู้ใหญ่บ้านคนแรก มาเป็นเจ้าอาวาส ทั้งนี้ วัดสมพรรัตนารามนี้ถือเป็นจุดศูนย์รวมกิจกรรมของกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน และมีชาวบ้านเข้ามาประกอบกิจกรรมทางศาสนาอยู่เป็นประจำในวันพระ วันสำคัญทางพุทธศาสนา และวันงานประเพณีต่าง ๆ

โรงเรียน มีโรงเรียนประจำหมู่บ้าน 1 แห่ง คือ โรงเรียนบ้านสมพรรัตน์ ตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2511 มีพื้นที่ทั้งสิ้น 30 ไร่ โดยในปัจจุบัน(วันที่ 13 มิถุนายน 2548) ทางโรงเรียนฯ มีนักเรียนทั้งสิ้น 213 คน และมีครู 14 คน ซึ่งแต่เดิมนั้นเปิดสอนตั้งแต่ชั้นประถมศึกษาปีที่ 1-4 ต่อมาในปี พ.ศ. 2529 ได้ขยายการเรียนการสอนเป็นชั้นอนุบาลถึงประถมศึกษาปีที่ 6 และล่าสุดในปี พ.ศ. 2534 ได้ขยายโอกาสทางการศึกษาไปสู่ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-3

ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก มีชื่อว่า "ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กบ้านสมพรรัตน์" เป็นศูนย์พัฒนาเด็กเล็กหนึ่งในสองแห่งที่มีอยู่ในตำบลหนองสะโน มีจำนวนเด็กที่ได้รับการดูแลโดยศูนย์ฯ อยู่ 40 คน และมีผู้ดูแลเด็ก 2 คน โดยในปัจจุบันพื้นที่ของศูนย์พัฒนาเด็กเล็กคับแคบไม่เพียงพอต่อการรองรับจำนวนเด็กในหมู่บ้าน ซึ่งชาวบ้านได้รับงบประมาณจำนวน 100,000 บาท จากโครงการหมู่บ้าน SML ที่สนับสนุนโดยภาครัฐเพื่อต่อเติมอาคารของศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก

ศูนย์สุขภาพชุมชน (สถานีอนามัย) เป็นศูนย์สุขภาพชุมชนหนึ่งใน 4 แห่งของตำบลหนองสะโน สร้างขึ้นบนพื้นที่ทั้งหมด 5 ไร่ โดยความร่วมมือร่วมใจของชาวบ้านที่ได้ช่วยกันก่อสร้างตัวอาคารของศูนย์สุขภาพชุมชน และได้ทำเรื่องเสนอขอบุคลากรทางการแพทย์ไปยังหน่วยงานราชการมาประจำอยู่ที่ศูนย์ฯ เพื่อตรวจรักษาและบริการชาวบ้านในหมู่บ้าน อันส่งผลให้เกิดการส่งเสริมสุขภาพอนามัยที่ดีแก่ชาวบ้านสมพรรัตน์ ทั้งนี้ เบื้องหลังในการก่อตั้งศูนย์สุขภาพชุมชนของหมู่บ้านสมพรรัตน์เกิดจากความคิดริเริ่มของนายวิเชียร เกตุกุล (หลานของผู้ใหญ่บ้านคนแรก) และนายฤกษ์ชัย พลศรี ผู้อำนวยการ รร.บ้านสมพรรัตน์ ที่ได้ปรึกษารือกันเพื่อนำเงินส่วนที่เหลือจากการจัดงานศพอดีตผู้ใหญ่บ้านทองศรี เกตุกุล ไปใช้ให้เป็นประโยชน์แก่ชุมชน ซึ่งในปัจจุบัน (เดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2548) ศูนย์สุขภาพชุมชนบ้านสมพรรัตน์มีจำนวนแพทย์ 2 คน และเจ้าหน้าที่ 2 คน โดยศูนย์สุขภาพชุมชนบ้านสมพรรัตน์มิได้ให้บริการแก่ผู้ป่วยเพียงแค่มหาวิทยาลัย

เดียวเท่านั้น แต่ยังคงรับผู้ป่วยจากหมู่บ้านใกล้เคียงอีกจำนวน 3 หมู่บ้าน

ศูนย์ส่งเสริมศิลปาชีพบ้านสมพรรัตน์ ตั้งขึ้นจากการที่ชาวบ้านได้เข้าเฝ้ารับเสด็จ และถวายผ้าไหม รวมถึงผลิตภัณฑ์เกี่ยวกับงานจักสาน แต่สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เมื่อครั้งทรงเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมเยียนราษฎร ณ โรงเรียนบ้านขอนแก่น ตำบลคอแลน อำเภอบุญทริก วันที่ 16 พฤศจิกายน พ.ศ. 2537 สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถจึงได้พระราชทานทรัพย์สินส่วนพระองค์เพื่อเป็นเงินทุนแก่ราษฎร และทรงรับชาวบ้านไว้เป็นสมาชิกในโครงการส่งเสริมศิลปาชีพ อีกทั้งยังมีพระราชดำริให้ตั้งศูนย์ส่งเสริมศิลปาชีพบ้านสมพรรัตน์ (ศูนย์ส่งเสริมศิลปาชีพอำเภอบุญทริก) ขึ้น ซึ่งแต่เดิมก่อนที่จะยังไม่ได้มีการสร้างอาคารต่าง ๆ ของศูนย์ฯ นั้น ชาวบ้านซึ่งเป็นสมาชิกได้ใช้ศาลาประชาคมเป็นที่ทำการโดยชั่วคราว ต่อมาชาวบ้าน และหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะองค์การบริหารส่วนตำบลหนองสะโน ได้ร่วมกันสร้างอาคารต่าง ๆ ในบริเวณพื้นที่ประมาณ 25 ไร่ ของศูนย์ฯ ตั้งแต่ประมาณปี พ.ศ. 2538

ปัจจุบันศูนย์ส่งเสริมศิลปาชีพบ้านสมพรรัตน์ มีพื้นที่ปลูกต้นหม่อนสำหรับสมาชิกของกลุ่มแม่บ้านทอผ้า พื้นที่ในการปลูกข้าวอินทรีย์ และมีแหล่งสาธิตการทำเกษตรกรรมตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง เช่น การทำปุ๋ยหมักจุลินทรีย์ การเลี้ยงไก่ การเลี้ยงปลาในบ่อพลาสติก โดยทางกรมทหารราบที่ 6 ได้จัดส่งทหารมาประจำอยู่ที่ศูนย์ และทำงานร่วมกับชาวบ้านทั้งหมด 5 นาย ทั้งนี้ ศูนย์ฯ มีบทบาทสำคัญในฐานะที่เป็นแหล่งรับซื้อผ้าไหมมัดหมี่จากชาวบ้านในหมู่บ้าน และชุมชนใกล้เคียงที่ผ่านการคัดเลือกโดยทหารประจำศูนย์ฯ เพื่อนำส่งไปขายต่อ หรือนำไปประกวดในงานจัดแสดงผ้าไหม รวมทั้งยังเป็นศูนย์กลางที่หน่วยงานราชการอื่น ๆ จะจัดประชุม/อบรมความรู้ร่วมกับชาวบ้านในเรื่องต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับชาวบ้านที่เป็นสมาชิกของกลุ่มแม่บ้านทอผ้า

สวนป่าเฉลิมพระเกียรติ มีพื้นที่ทั้งสิ้น 26 ไร่ ตั้งอยู่ริมถนนทางเข้าหมู่บ้านด้านตรงข้ามกับวัดสมพรรัตนาราม และมีบริเวณที่ติดกับพื้นที่ของโรงเรียนบ้านสมพรรัตน์ สร้างขึ้นเสร็จสมบูรณ์ในปี พ.ศ. 2537 อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากนโยบายของทางราชการในโครงการอีสานเขียว ซึ่งทางโรงเรียนบ้านสมพรรัตน์ ที่นำโดย นายฤกษ์ชัย พลศรี ผู้อำนวยการโรงเรียนฯ เป็นเจ้าภาพรับผิดชอบนำกล้าไม้มาปลูกกว่า 3,000 ต้น อาทิ ต้นสัก ต้นประดู่ ต้นสะเดา ต้นขี้เหล็ก ฯลฯ ทั้งนี้ การสร้างสวนป่าตามโครงการดังกล่าวได้รับความร่วมมือร่วมแรงจากพระสงฆ์เป็นแกนหลักตลอดจนชาวบ้าน และเด็กนักเรียนในหมู่บ้าน ต่อมาในวโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษาครบรอบ 5 พรรษาของสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทางผู้อำนวยการโรงเรียนฯ จึงเสนอให้ตั้งชื่อสวนป่าแห่งนี้เป็น "สวนป่าเฉลิมพระเกียรติ" ซึ่งในเวลาต่อมา เมื่อปี พ.ศ. 2539 สวนป่าเฉลิม

พระเกียรติได้เข้าประกวดกิจกรรมบำรุงป่าในพื้นที่สาธารณะประโยชน์เนื้อที่ตั้งแต่ 21 ไร่ ขึ้นไป และได้รับรางวัลชนะเลิศในการประกวดครั้งนั้น

โรงเรียนผลิตปุ๋ยหมักจุลินทรีย์ EM ตั้งขึ้น พ.ศ. 2543 โดยสมาชิกกลุ่มกองทุนปุ๋ยหมักจุลินทรีย์บ้านสมพรรัตน์ ซึ่งได้ช่วยกันระดมเงินทุนในรูปของการถือหุ้นร่วมกัน เงินหุ้นของสมาชิก ที่รวบรวมได้นั้น ทางกลุ่มกองทุนปุ๋ยฯ นำมาก่อสร้างโรงเรียนฯ และอุปกรณ์ในการผลิตปุ๋ยฯ EM เพื่อใช้ในการผลิตปุ๋ยหมักจุลินทรีย์ EM ไร่ขายให้กับสมาชิก และชาวบ้านที่สนใจทำเกษตรกรรมไร้สารเคมี โดยในวันพิธีเปิดโรงเรียนได้รับเกียรติจากท่านพลตรี ดร. พิเชษฐ วิสัยจร รองแม่ทัพภาคที่ 4 (อดีตผู้บัญชาการกองพลทหารราบที่ 6 ซึ่งเป็นผู้ริเริ่มส่งเสริมเกษตรไร้สารเคมีในพื้นที่จังหวัดอุบลราชธานี) มาเป็นประธานในการเปิดงาน ทั้งนี้ ชาวบ้านสมพรรัตน์ได้ร่วมกันเสนอของบประมาณจากทางการในโครงการหมู่บ้าน SML จำนวน 200,000 บาท เพื่อนำมาใช้ในโครงการพัฒนาการทำปุ๋ยหมักจุลินทรีย์ EM ของหมู่บ้านสมพรรัตน์ และปรากฏว่าผ่านการอนุมัติจากทางการแล้ว โดยสมาชิกฯ มีแผนที่จะนำงบประมาณส่วนใหญ่ดังกล่าวข้างต้นไปซื้อเครื่องจักรอัดเม็ดปุ๋ยฯ EM

อ่างเก็บน้ำห้วยยอดเทียม เป็นอ่างสำหรับเก็บกักน้ำที่ไหลมาจากห้วยเทียม อันเป็นลำน้ำขนาดเล็กซึ่งไหลมาสิ้นสุดทางน้ำที่หมู่บ้านสมพรรัตน์ โดยอ่างเก็บน้ำห้วยยอดเทียมมีอยู่ 2 แห่ง คือ อ่างเก็บน้ำห้วยยอดเทียมส่วนบน (บริเวณด้านหลังศูนย์ศิลปาชีพฯ) และอ่างเก็บน้ำห้วยยอดเทียมส่วนล่าง (บริเวณด้านหลังโรงเรียนฯ) โดยอ่างเก็บน้ำดังกล่าวเป็นอ่างดินที่เกิดขึ้นด้วยความคิดริเริ่ม และร่วมมือช่วยเหลือกันของชาวบ้านในการลงแรงขุดดินเป็นระยะเวลากว่า 20 ปี เพื่อแก้ไขปัญหาการขาดแคลนน้ำ ต่อมาเมื่อประมาณเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2545 ได้มีเจ้าหน้าที่จากหน่วยงานราชการ คือ สำนักชลประทานที่ 5 เข้ามาสนับสนุนช่วยสร้างคันดินจนกระทั่งอ่างเก็บน้ำแห่งนี้เสร็จสมบูรณ์ ซึ่งสามารถกักเก็บน้ำได้ประมาณ 120,200 ลูกบาศก์เมตร

ศาลาประชาคม เป็นสถานที่ที่ชาวบ้าน และหน่วยงานราชการมักใช้ในการจัดประชุม หรืออบรมเพิ่มความรู้ในวาระสำคัญต่าง ๆ ของหมู่บ้าน รวมทั้งยังใช้เป็นสถานที่ในการเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้าน อย่างไรก็ตาม การที่หมู่บ้านมีวัดเป็นศูนย์กลางของกิจกรรมหลาย ๆ ด้าน ทำให้ศาลาประชาคมมิได้ถูกใช้ประโยชน์บ่อยครั้งเท่าใดนักในแต่ละเดือน

ตลาดนัด มีการจัดตลาดนัดชั่วคราวขึ้นทุกเย็นวันเสาร์ บริเวณริมถนนใกล้กับที่ตั้งของวัดฯ และศาลาประชาคม ตลาดนัดในหมู่บ้านสมพรรัตน์ถือเป็นตลาดนัดขนาดเล็กมากโดยมีแผงลอยตั้งขายเพียง 6-7 แผง และมีสินค้าไม่มากนัก ได้แก่ เสื้อผ้า ของใช้ประจำวัน ขนม ซึ่งบรรดาพ่อค้าแม่ค้าส่วนใหญ่เป็นชาวบ้านที่มาจากชุมชนอื่น ขณะที่ชาวบ้านสมพรรัตน์มาเพื่อซื้อ

ของกันอย่างบางตา แตกต่างจากตลาดนัดบางแห่งในหมู่บ้านใกล้เคียง

ศาลเจ้าปู่ ชุมชนแห่งนี้มีความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ซึ่งจะคอยปกป้องดูแลให้ชีวิตความเป็นอยู่ของคนในหมู่บ้านมีความสงบสุขที่เรียกว่า “เจ้าปู่” ชาวบ้านจึงสร้างศาลเจ้าปู่เพื่อให้ชาวบ้านได้กราบไหว้บูชา โดยศาลเจ้าปู่ตั้งอยู่ระหว่างพื้นที่ที่เป็นแปลงนา และบริเวณที่พักอาศัยของชาวบ้าน

- สภาพความเป็นอยู่ของชาวบ้านสมพรรัตน์ คงไม่แตกต่างจากหมู่บ้านข้างเคียงมากนัก ที่เป็นไปตามแนวทางการพัฒนาของรัฐ ซึ่งเน้นการสร้างโครงสร้างพื้นฐานให้กับแต่ละพื้นที่ทั่วประเทศ อย่างไรก็ตาม แต่ละสิ่งที่ภาครัฐได้ลงทุนไปแล้วนั้นได้สร้างความสะดวกสบายแก่คนในหมู่บ้านอย่างไม่เคยได้รับมาก่อนในอดีต โดยชุมชนแห่งนี้มีโครงสร้างพื้นฐานต่าง ๆ ที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตในปัจจุบัน อันได้แก่

- ไฟฟ้า เริ่มมีใช้ในบริเวณที่พักอาศัยของชาวบ้าน ตั้งแต่ พ.ศ. 2527 ขณะที่ในบริเวณที่เป็นแปลงนานั้นเริ่มมีไฟฟ้าเข้าถึงเมื่อ พ.ศ. 2548 โดยการสนับสนุนขององค์การบริหารส่วนตำบลหนองสะโน

- น้ำประปา เริ่มมีใช้ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2535 โดยมีถังเก็บน้ำประปากระจายตามจุดทั่วหมู่บ้านรวม 8 แห่ง แต่ในหน้าแล้งบางปีจะมีปัญหาน้ำประปาขาดแคลนอยู่บ้าง

- คูโทรศัพท์สาธารณะจำนวนทั้งสิ้น 4 คู ส่วนโทรศัพท์บ้านนั้นมีอยู่เฉพาะที่บ้านของผู้ใหญ่บ้านเท่านั้น

- บ่อบาดาล มีจำนวน 7 แห่ง แต่ไม่สามารถสูบน้ำขึ้นไปใช้ในการทำเกษตรกรรมได้ เนื่องจากปริมาณน้ำบาดาลมีน้อยไม่เพียงพอต่อพื้นที่ทำกิน

- ถนน ในหมู่บ้านมีทั้งที่เป็นถนนลูกรัง (สร้างขึ้นในช่วงสมัยนายกฯ คึกฤทธิ์ ปราโมช) และถนนลาดยาง อันเป็นถนนเส้นหลักสำหรับใช้เป็นเส้นทางเข้า-ออกระหว่างหมู่บ้าน ซึ่งเพิ่งสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2543 โดยงบประมาณขององค์การบริหารส่วนตำบลหนองสะโน ทั้งนี้ ถนนส่วนใหญ่ในบริเวณที่อยู่อาศัยของชาวบ้านก็ยังคงเป็นถนนลูกรังอยู่ ขณะที่เส้นทางทั้งหมดในการเข้าสู่แปลงนาของแต่ละคนนั้นล้วนเป็นถนนลูกรังทั้งสิ้น

4.1.3 ลักษณะทางเศรษฐกิจ

4.1.3.1 การประกอบอาชีพ

หากพิจารณารายครัวเรือนแล้ว ชาวบ้านประมาณร้อยละ 95 ประกอบอาชีพ

เกษตรกรรมเป็นอาชีพหลัก กล่าวได้ว่าเกษตรกรทั้งหมดล้วนแล้วแต่เป็นชาวนา ซึ่งจะพึ่งตนเองในการบริโภค และสร้างรายได้ด้วยการปลูกข้าว มีเพียงเกษตรกรรายเดียว (นายรอด ศรีียงยศ) เท่านั้นที่ปลูกแต่พืชอื่นโดยไม่ได้ทำนาปลูกข้าวเลย อย่างไรก็ตาม ชาวนาส่วนใหญ่จะทำนาควบคู่ไปกับการเลี้ยงวัวเนื้อ ขณะที่ การปลูกพืชชนิดอื่นนอกเหนือจากข้าว นั้น มักจะทำกันในช่วงปลายปีหรือภายหลังจากที่ได้เกี่ยวข้าวเสร็จแล้ว ทั้งนี้ ก็เป็นการปลูกไว้สำหรับบริโภคเท่านั้น ซึ่งก็ได้แก่พืชผักสวนครัว แตงโม ทุเรียน กล้วย ส้ม ฝรั่ง ฯลฯ รวมทั้งพืชตระกูลถั่วที่ชาวนาหลายรายปลูกไว้สำหรับไถกลบบำรุงดินก่อนการทำนาในปีต่อไป แต่มีอยู่ครอบครัวหนึ่งที่ปลูกต้นทุเรียนไว้เพื่อขายโดยเฉพาะ แต่ก็ถือเป็นสัดส่วนพื้นที่ที่น้อยมากเมื่อเทียบกับพื้นที่ทำกินทั้งหมดของคนในหมู่บ้าน ฉะนั้น สามารถสรุปได้ว่าพืชหลักที่ชาวบ้านสมพรรัตน์ปลูกไว้เพื่อการบริโภค และเพื่อการขายสร้างรายได้ ก็คือ ข้าว นั่นเอง

นอกจากนั้น บางครัวเรือนยังมีการเลี้ยงสัตว์อื่นควบคู่กันไปด้วย อาทิเช่น เลี้ยงไก่ เป็ด และปลาไว้เพื่อบริโภคเป็นหลัก เลี้ยงหมูเพื่อวัตถุประสงค์ในการค้าขาย และเลี้ยงกระบือเพื่อใช้แรงงาน และนำมาทำเป็นปุ๋ยบำรุงดิน อย่างไรก็ตาม รั้อยละ 93 ของจำนวนครัวเรือนทั้งหมด มีรายได้เสริมจากการทอดผ้าไหมโดยแม่บ้าน เพื่อส่งขายแก่ชาวบ้านในหมู่บ้านข้างเคียง และศูนย์ส่งเสริมศิลปาชีพบ้านสมพรรัตน์ ขณะที่ บางครัวเรือนมีรายได้เสริมที่มาจากการทำงานอาชีพอื่น ได้แก่ การรับจ้าง การเปิดร้านขายของชำ ร้านขายก๋วยเตี๋ยว การจักสาน เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ในยุคสมัยที่ไทยกำลังมุ่งเน้นการพัฒนาภาคอุตสาหกรรมเป็นหลัก อีกทั้งความเจริญทางเศรษฐกิจที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างเมืองกับชนบท ลักษณะของการประกอบอาชีพของชาวบ้านในแต่ละครัวเรือนจึงเป็นไปในรูปแบบที่คล้ายคลึงกันทั้งหมด กล่าวคือ ในครัวเรือนหนึ่ง ๆ มักจะมีสมาชิกในวัยแรงงานที่ประกอบอาชีพในภาคเกษตรกรรมบ้าง และภาคอุตสาหกรรมบ้าง โดยที่ชาวบ้านในรุ่นพ่อแม่ (ซึ่งมีลูกที่อยู่ในวัยแรงงานแล้ว) ส่วนใหญ่จะประกอบอาชีพเกษตรกรรม (ทำนา) ดังที่ได้กล่าวแล้วข้างต้น ขณะที่ ชาวบ้านในรุ่นลูกที่มีช่วงอายุประมาณ 17-35 ปี เป็นกลุ่มที่ส่วนใหญ่เมื่อจบการศึกษาแล้ว จะย้ายถิ่นไปขายแรงงานในภาคอุตสาหกรรม โดยมากจะอยู่ในจังหวัดสมุทรปราการ ซึ่งชาวบ้านกลุ่มนี้มีจำนวนไม่ต่ำกว่า 300 คน หรือประมาณร้อยละ 25 ของจำนวนประชากรทั้งหมดของหมู่บ้านสมพรรัตน์

4.1.3.2 วิธีการทำเกษตรกรรม และการจำหน่ายผลผลิต

หมู่บ้านสมพรรัตน์อยู่ในพื้นที่เกษตรกรรมที่ต้องพึ่งพาน้ำฝน เนื่องจากยังไม่มีระบบชลประทานเข้าถึงและไม่มีสายน้ำใด ๆ ไหลผ่านพื้นที่ทำกิน ดังนั้น ชาวนาในชุมชนจึงทำนาเพียงปีละ 1 ครั้ง ก็คือ นาปี และหลังจากเก็บเกี่ยวแล้ว ส่วนใหญ่จะปล่อยผืนดินไว้โดยมิได้ปลูก

อะไร ขณะที่บางส่วนปลูกพืชบางชนิดที่ไม่ต้องการน้ำมาก เช่น แตงโม ไว้เพื่อการบริโภค

โดยชนิดของข้าวที่ปลูกนั้นมีทั้งข้าวเจ้าและข้าวเหนียว ซึ่งเกษตรกรเก็บเกี่ยวผลผลิต ขายในส่วนที่เป็นข้าวเจ้า ขณะที่ข้าวเหนียนั้นจะปลูกไว้เพื่อบริโภคเป็นหลัก หากเหลือก็จะเก็บไว้บริโภคในปีต่อไป หรือนำออกขายเพื่อนบ้านที่ปลูกได้ไม่พอกินบ้าง ทั้งนี้ ช่วงของการทำนาจะเริ่มตั้งแต่ประมาณปลายเดือนพฤษภาคม จนถึงช่วงของการเก็บเกี่ยวประมาณปลายเดือนตุลาคมสำหรับข้าวเหนียว และประมาณต้นเดือนพฤศจิกายนสำหรับข้าวเจ้า สำหรับพันธุ์ข้าวเจ้าที่เกษตรกรในชุมชนนิยมปลูกนั้นคือ พันธุ์ข้าวขาวดอกมะลิ 105 ส่วนพันธุ์ข้าวเหนียวที่นิยมปลูกคือ พันธุ์ข้าวเหนียว กข 4

รูปแบบในการทำนามีอยู่ 2 แบบ คือ การทำนาหว่าน กับการทำนาดำ แม้ว่าสภาพภูมิประเทศของชุมชนแห่งนี้เป็นที่ดอน แต่ในปี พ.ศ. 2548 นั้น ชาวบ้านส่วนใหญ่ (ประมาณกว่า 90%) ใช้วิธีการทำนาในแบบนาดำ โดยชาวบ้านจะทำการปรับพื้นที่ในแปลงนาซึ่งในลักษณะเป็นที่ดอน ให้มีความลาดชันน้อยลงและ บั่นคันนาเพื่อแบ่งที่นาเป็นแปลง ๆ ให้แต่ละแปลงสามารถเก็บกักน้ำได้ สาเหตุที่ชาวบ้านตัดสินใจทำนาดำก็เนื่องจากเห็นว่าเป็นวิธีที่จะได้ผลผลิตมากกว่าการทำนาหว่าน และยังสามารถลดปัญหาเกี่ยวกับวัชพืชได้ เพราะกล้าข้าวที่นำมาปักดำนั้นมีการเจริญเติบโตเพียงพอที่จะต่อสู้กับวัชพืชได้ อีกทั้งน้ำฝนที่ตกลงมาท่วมแปลงนาในช่วงปักดำจะช่วยหยุดยั้งการเกิดขึ้นของวัชพืช รวมทั้งทำให้วัชพืชที่เกิดขึ้นมาแล้วตายได้อย่างไรก็ดี แม้ว่าชาวบ้านส่วนใหญ่จะนำพื้นที่ทั้งหมดไปใช้ในการปลูกข้าว แต่ก็มักจะปล่อยให้ไม้ยืนต้น (เช่น ต้นชาด) ที่ขึ้นตามธรรมชาติตั้งแต่เริ่มก่อตั้งหมู่บ้านเหลือไว้บ้างในแปลงนาของตน

แต่ไม่ว่าจะเป็นนาหว่านหรือนาดำ สามารถจำแนกประเภทชาวนาแห่งนี้ได้เป็นสองประเภทใหญ่ ๆ ตามลักษณะของการบำรุงดิน คือ ประเภทแรก ชาวนาที่มีการใช้ปุ๋ยเคมี หรือปุ๋ยวิทยาศาสตร์ในการบำรุงดิน ซึ่งถือเป็นครัวเรือนส่วนใหญ่ของชุมชนที่มีประมาณร้อยละ 93 จากจำนวนครัวเรือนทั้งหมด แต่ในจำนวนนี้ก็มีส่วนที่ไม่ได้ใช้ปุ๋ยเคมีอย่างเดียวล้วน ๆ เพราะมีการบำรุงดินด้วยการใส่มูลวัวด้วยในแปลงเดียวกัน ส่วนชาวนาบางคนก็จะแบ่งพื้นที่แปลงนาออกเป็นแปลงที่ใช้ปุ๋ยคอก (ปุ๋ยมูลวัว) อย่างเดียว กับแปลงที่ใช้ปุ๋ยเคมี ทั้งนี้ ชาวนาในบ้านสมพรรัตน์สามารถซื้อปุ๋ยเคมีจากแหล่งต่าง ๆ อันได้แก่ สหกรณ์การเกษตรบุนนทริก จำกัด ร้านค้าในอำเภอเดชอุดม รวมทั้งที่ซื้อจากพ่อค้าซึ่งเข้ามาขายปุ๋ยเคมีถึงในชุมชน โดยสูตรของปุ๋ยเคมีที่ชาวนาใช้นั้นแตกต่างกันตามความชอบ และตามกำลังทรัพย์ของแต่ละคน ขณะที่ ประเภทที่สอง ซึ่งถือเป็นส่วนน้อยนั้นคือ ชาวนาที่เลือกใช้แต่เฉพาะปุ๋ยชีวภาพ (ปุ๋ยหมักจุลินทรีย์) เท่านั้น อันมีส่วนประกอบที่มาจากมูลวัว แกลบ รำ และวัตถุที่ล้วนมาจากธรรมชาติ โดยส่วนใหญ่ของคนใน

กลุ่มนี้เป็นสมาชิกของกลุ่มกองทุนปุ๋ยหมักจุลินทรีย์บ้านสมพรรัตน์ ทั้งนี้ การที่ชาวบ้านบางคน ไม่ได้ใช้ปุ๋ยชนิดใดชนิดหนึ่งเพียงอย่างเดียว แต่เลือกใช้ปุ๋ยเคมีและปุ๋ยชีวภาพผสมกัน เนื่องจากได้รับคำแนะนำจากพ่อค้าขายปุ๋ย และเห็นคุณประโยชน์ของปุ๋ยทั้งสองชนิด

อย่างไรก็ตาม การทำนาในปีนี้ต้องประสบปัญหาหาค่าปุ๋ยเคมีที่สูงขึ้นมาก อันเป็นผลสืบเนื่องจากราคาน้ำมันที่ปรับตัวสูงขึ้น โดยที่ปุ๋ยเคมีขยับราคาเพิ่มเป็นประมาณ 500 บาทต่อกระสอบ ส่งผลให้เกษตรกรบางส่วนที่เคยใช้ปุ๋ยเคมีอยู่หันมาใช้ปุ๋ยชีวภาพที่มีราคาไม่ถึง 300 บาท ซึ่งบริษัทเอกชนแห่งหนึ่งเข้ามาเสนอขายถึงในหมู่บ้าน (แม้เกษตรกรจะต้องจ่ายเงินมัดจำค่าปุ๋ยล่วงหน้าก็ตาม) ทั้งนี้ ปุ๋ยชีวภาพของบริษัทดังกล่าวที่เพิ่งเริ่มใช้กันในปีนี้ ยังเป็นที่กังขาของบรรดาเกษตรกรในชุมชน โดยเฉพาะเกษตรกรที่เป็นสมาชิกของกลุ่มกองทุนปุ๋ยหมักจุลินทรีย์ EM ของหมู่บ้านสมพรรัตน์ ว่าเป็นปุ๋ยที่ปราศจากส่วนผสมที่เป็นสารเคมีหรือไม่ แต่สิ่งที่แน่นอนก็คือ ผู้ที่เคยใช้ปุ๋ยเคมีในปีก่อนหน้านี้ มิได้คำนึงว่าปุ๋ยดังกล่าวจะใช้วัตถุดิบจากสารเคมี หรือจากธรรมชาติ เพราะต้องการเพียงเพื่อประหยัดค่าใช้จ่ายให้ลดลง แม้กระนั้นก็ดี ค่าใช้จ่ายต่อไร่ในการทำนานั้นเพิ่มสูงขึ้นกว่าปีก่อน เพราะราคาน้ำมันที่สูงขึ้นทำให้ชาวบ้านต้องเสียค่าน้ำมันแพงขึ้นสำหรับการใช้ไถนา และการคมนาคมเดินทาง เนื่องจากชาวบ้านส่วนใหญ่เดินทางไปที่นาของตนโดยขับรถอีแต๋น (รถอีต๊อก) และขี่รถจักรยานยนต์

สำหรับการเก็บเกี่ยวผลผลิตในฤดูเกี่ยวข้าวช่วงประมาณเดือนตุลาคมถึงพฤศจิกายน ชาวบ้านมีวิธีเกี่ยวข้าวอยู่ 2 วิธีคือ การเกี่ยวข้าวด้วยมือ และการเกี่ยวด้วยรถเกี่ยวข้าว ซึ่งการเกี่ยวข้าวด้วยมือ ถึงแม้จะไม่เสียค่าจ้างในการจ้างรถมาเกี่ยวข้าวในแปลงนาของตน แต่การใช้แรงงานคนจะเสียเวลามากกว่า และจะทำให้ชาวบ้านต้องเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้ามากกว่า อีกทั้งส่วนใหญ่ยังต้องจ้างแรงงานจากคนนอกหมู่บ้านมาเกี่ยวข้าวให้ เพราะแรงงานในครัวเรือนมีไม่เพียงพอต่อปริมาณผลผลิตที่จะเก็บเกี่ยว ทั้งนี้ เนื่องจากในปัจจุบันประเพณีการลงแขกเกี่ยวข้าวและดำนาได้สูญหายไปจากชุมชนแล้วประมาณ 2-3 ปีที่ผ่านมา จะมีก็แต่เพียงการช่วยกันเฉพาะในกลุ่มเครือญาติที่สนิทสนมกันเท่านั้น อย่างไรก็ตาม แม้ไม่มีการรวมคนลงแขกเกี่ยวข้าวคราวละจำนวนมาก ๆ เหมือนเช่นอดีต แต่เมื่อฤดูกาลที่แล้วมีชาวบ้านอยู่ 2 ครอบครัวที่ยังช่วยกันทำนาระหว่างครอบครัว อีกทั้งยังช่วยชาวบ้านคนอื่นทำนาโดยไม่คิดค่าตอบแทน ด้วยความมุ่งหวังที่จะเป็นตัวอย่างที่ดีแก่ผู้อื่นในการรื้อฟื้นประเพณีการลงแขกให้กลับคืนมาดังเดิม

ในช่วงหลังจากการเกี่ยวข้าว (ประมาณเดือนธันวาคม) ชาวบ้านจะไถกลบตอซังเพื่อเป็นปุ๋ยให้กับดินต่อไป หรืออย่างน้อยก็ปล่อยให้ตอซังไว้ให้เป็นอาหารของวัวที่ตนเลี้ยง ขณะที่มีส่วนบางส่วนที่ยังใช้วิธีการกำจัดตอซังโดยการจุดไฟเผาอยู่ ซึ่งเป็นวิธีที่ง่าย อีกทั้งยังประหยัดแรงงาน

และไม่ต้องเปลืองค่าน้ำมันเหมือนการใช้รถในการไถกลบตอซัง โดยจากนั้นชาวบ้านส่วนใหญ่จะปล่อยให้ดินของตนให้ว่างไว้ เพื่อรอการทำนาฤดูต่อไปในเดือนพฤษภาคม แต่ชาวนาบางคนเลือกที่จะปลูกถั่วเขียวในแปลงนาช่วงเดือนเมษายน เพื่อไถกลบเป็นปุ๋ยพืชสดในปลายเดือนพฤษภาคมถึงต้นเดือนมิถุนายน โดยไม่รอที่จะเก็บเมล็ดถั่วเขียวไปขายแต่อย่างใด

ส่วนในเรื่องการขายข้าวของชาวบ้านสมพรรัตน์นั้น มีช่องทางการขายข้าวหอมมะลิที่ค่อนข้างหลากหลายทั้งที่เป็นการขายให้แก่สหกรณ์การเกษตร หน่วยงานของรัฐ และการขายให้แก่พ่อค้าคนกลางเป็นรายบุคคล ซึ่งแหล่งที่รับซื้อผลผลิตอันเป็นทางเลือกของชาวนาในชุมชนมีอยู่ 6 แหล่งด้วยกัน ได้แก่

1. สหกรณ์การเกษตรบุญทวี จำกัด
2. สหกรณ์การเกษตรไร่สารเคมี จำกัด
3. ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธกส.)
4. พ่อค้าคนกลางจากภายนอกชุมชน
5. พ่อค้าคนกลางที่เป็นชาวนาในชุมชนเอง
6. โรงสีข้าวต่าง ๆ

ทั้งนี้ เฉพาะชาวนาที่ปลูกข้าวโดยไม่ใช้สารเคมีใด ๆ ไม่ว่าจะเป็นปุ๋ยเคมี สารกำจัดศัตรูพืช สารกำจัดวัชพืช หรือฮอร์โมนเคมีที่เร่งการเจริญเติบโต ซึ่งเข้าเป็นสมาชิกของสหกรณ์การเกษตรไร่สารเคมี จำกัด (ในปี พ.ศ. 2548 มีจำนวนประมาณ 29 คน) จะสามารถยกระดับผลผลิตของตนให้มีคุณภาพดีขึ้นที่สร้างความปลอดภัยต่อผู้บริโภค เนื่องจากผลผลิตที่ได้นั้นเป็นข้าวที่ไร้สารเคมีซึ่งเรียกว่า “ข้าวอินทรีย์” อันส่งผลให้ชาวนาที่ปลูกข้าวเจ้าประเภทนี้ได้ราคาขายข้าวสูงกว่าข้าวเจ้าทั่วไปที่ใส่สารเคมีในการผลิต(ข้าวหอมมะลิอินทรีย์ราคาประมาณ 10 บาทต่อกิโลกรัม ส่วนข้าวหอมมะลิทั่วไปที่มีได้ขายในราคาประกันรัฐบาลมีราคาเพียง 9 บาทต่อกิโลกรัม)

โดยสมาชิกของสหกรณ์การเกษตรไร่สารเคมี จำกัด ซึ่งปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์สามารถที่จะนำผลผลิตของตนไปขายให้กับสหกรณ์ฯ ได้ ซึ่งทำให้ทางเลือกของสมาชิกสหกรณ์ดังกล่าวมีมากกว่าชาวนาคนอื่น กล่าวคือ สามารถนำข้าวของตนไปขายได้ทั้ง 6 แหล่งข้างต้น เพราะชาวนาที่เป็นสมาชิกฯ บางคนยังคงเป็นสมาชิกของสหกรณ์การเกษตรบุญทวี จำกัด อยู่ด้วย และมีความสัมพันธ์ที่ดีกับพ่อค้าคนกลางหลายคน ซึ่งในปี พ.ศ. 2547 มีชาวนาบางคนที่เป็นสมาชิกสหกรณ์การเกษตรไร่สารเคมี จำกัด ซึ่งปลูกข้าวอินทรีย์ นำข้าวเปลือกของตนไปขายให้กับโรงสีข้าวที่เข้าร่วมโครงการของรัฐบาล ทั้งนี้ เนื่องจากในปีดังกล่าวรัฐบาลมีโครงการประกันราคาข้าว โดยที่ข้าวหอมมะลิทั่วไป(ข้าวเคมี) มีราคาประมาณ 10 บาท ต่อกิโลกรัม ซึ่งใกล้เคียง

กับราคาข้าวหอมมะลิอินทรีย์ที่รับซื้อโดยสหกรณ์การเกษตรไร้สารเคมี จำกัด ขณะที่ชาวนาซึ่งไม่ได้ปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์ มีทางเลือกที่น้อยกว่าเพราะไม่อาจขายข้าวให้กับสหกรณ์การเกษตรไร้สารเคมี จำกัด ได้

อย่างไรก็ตาม สำหรับชาวนาสวนใหญ่ที่ไม่ได้เป็นสมาชิกสหกรณ์การเกษตรไร้สารเคมี จะนำผลผลิตไปขายให้กับพ่อค้าคนกลางไม่ว่าจะเป็นพ่อค้าคนกลางในหรือนอกชุมชนซึ่งมารับซื้อถึงบ้านของชาวนาเอง เนื่องจากจะได้รับเงินค่าข้าวในทันที อีกทั้งยังเป็นเพราะไม่สามารถรอคอยเจ้าหน้าที่ของสหกรณ์การเกษตรบุญทริก จำกัด มารับข้าวของตนที่บ้านได้ เพราะค่อนข้างล่าช้าไม่ทันต่อความต้องการของชาวบ้านในการใช้เงิน ขณะที่ หากชาวนาจะส่งข้าวไปขายให้กับสหกรณ์การเกษตรบุญทริก จำกัด ด้วยตัวเองนั้นจะมีต้นทุนค่าขนส่งที่สูงจนไม่คุ้มค่าเท่ากับการขายข้าวให้กับพ่อค้าคนกลาง

4.1.3.3 รูปแบบในการบริโภค

สำหรับการบริโภคอาหารนั้น ชาวบ้านรับประทานอาหารง่าย ๆ ที่สามารถผลิตได้เองในครัวเรือน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นอาหารที่มีอยู่แล้วในชุมชน เช่น ข้าวเหนียว ผักสวนครัว บางชนิด เนื้อปลา เนื้อไก่ เนื้อวัว จิ้งหรีด เห็ด และน้ำพริก หากอาหารบางชนิดที่ครอบครัวของตนเองไม่ได้ผลิตก็จะซื้อจากร้านค้าในชุมชน หรือจากพ่อค้าภายนอกที่ขับรถกระบะเข้ามาเร่ขาย เช่น ผักบางชนิด ผลไม้ ขนมหวาน ฯลฯ และโดยส่วนใหญ่เกือบร้อยละ 100 จะบริโภคข้าวเหนียวเป็นหลัก โดยแต่ละครอบครัวจะปลูกเองไว้บริโภคอยู่แล้ว อย่างไรก็ตาม นอกจากร้านขายก๋วยเตี๋ยวในชุมชนแล้ว ชาวบ้านยังมีทางเลือกจากรถเร่ขายอาหารประเภทผักผลไม้ รวมทั้งรถขายไอศกรีมที่เข้ามาขายในชุมชนอยู่เป็นประจำ ขณะที่ การรับประทานอาหารฟุ่มเฟือยอื่น ๆ ที่นอกเหนือไปจากอาหารในแต่ละมื้อนั้นมีให้เห็นน้อยมาก จะมีบ้างก็เฉพาะกลุ่มเด็กซึ่งพอมีฐานะเท่านั้นที่จะซื้อขนมจากร้านค้า รถเร่ขายขนม หรือเวลาที่มัตลาดนัดในทุกวันเสาร์

นอกจากอาหาร และสินค้าที่เป็นข้าวของเครื่องใช้ประจำวันแล้ว ยังมี การบริโภคสินค้าฟุ่มเฟือยเกินกว่าความจำเป็นของชีวิตอยู่บ้างแต่ไม่มากนัก เช่น บุหรี่ และเหล้าเบียร์ ซึ่งชาวบ้านส่วนใหญ่จะดื่มสุราร่วมกันเฉพาะในช่วงเวลามีงานบุญ หรืองานเลี้ยงในโอกาสต่าง ๆ อาจจะมีการบริโภคเป็นประจำเฉพาะบางคนเท่านั้น ส่วนการบริโภคสินค้าฟุ่มเฟือยอื่น ๆ นั้นมีน้อยมาก ซึ่งส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะในหมู่บ้านไม่มีสินค้าฟุ่มเฟือยจำหน่ายมากมายแต่อย่างใด

4.1.3.4 ภาวะหนี้สิน

ชาวบ้านสมพรรัตน์ส่วนใหญ่ หรือประมาณมากกว่าร้อยละ 90 มีภาวะหนี้สินไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง เพราะช่องทางของการกู้ยืมเงินที่เสนอแก่ชาวบ้านมีมาก ไม่ว่าจะเป็น

กองทุนหมู่บ้าน (กองทุนเงินล้านจากรัฐบาล) ธนาคารหมู่บ้าน ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ กองทุนกลุ่มแม่บ้านทอผ้า บริษัทเอกชนที่ขายสินค้าเงินผ่อน สหกรณ์การเกษตร บุณทริก จำกัด รวมทั้งการกู้ยืมจากชาวบ้านในหมู่บ้านที่มีฐานะดี โดยมีจำนวนมากที่เป็นหนี้หลายแห่งในเวลาเดียวกัน ซึ่งคนเหล่านี้มักจะทำการหมุนเวียนเงินเพื่อชำระเงินกู้โดยการกู้ยืมเงินจากแหล่งอื่น(แหล่งใหม่) เช่น เมื่อถึงเวลาครบกำหนดคืนหนี้เงินกู้กองทุนหมู่บ้าน ก็จะกู้ยืมจากธนาคารหมู่บ้านเพื่อมาใช้หนี้กองทุนหมู่บ้าน โดยที่เมื่อคืนเงินกู้ของกองทุนหมู่บ้านแล้ว สมาชิกกองทุนหมู่บ้านสามารถกู้ยืมเงินจากกองทุนหมู่บ้านในงวดต่อไปได้เลย (ในจำนวนเงินที่เท่ากับงวดก่อน) ซึ่งเมื่อกู้ยืมในงวดใหม่ได้แล้วก็ถูกนำมาหมุนเวียนเพื่อใช้คืนเงินกู้เมื่อครบกำหนดชำระของแหล่งอื่น ๆ ที่ตนกู้ยืมมาต่อไป ทั้งนี้ พบว่าชาวบ้านหลายคนมีหนี้สินเพิ่มขึ้น หรือ/และหลายแหล่งมากขึ้น เพราะเงื่อนไขของเวลาที่จะต้องใช้คืนเงินกู้ ไม่ใช่เป็นการกู้ยืมจากแหล่งเงินกู้ที่มีดอกเบี้ยเงินกู้ต่ำกว่าแทนแหล่งเงินกู้ที่มีดอกเบี้ยสูงกว่าแต่อย่างใด นอกจากนั้น การสร้างรายได้ของชาวบ้านก็ไม่สมดุลกับปริมาณรายจ่ายและหนี้สินด้วย ขณะที่ช่วงเวลาที่ผ่านมา ชาวบ้านบางรายยังสูญเสียเงินในแต่ละปีไปกับการพนันบางชนิด และการเทงหอยใต้ดินเช่นกัน

ทั้งนี้ ชาวบ้านได้มีการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมในการกู้ยืมเงินตามนโยบายของรัฐบาลชุดปัจจุบัน ที่สนับสนุนให้ชาวบ้านเข้าถึงแหล่งทุนได้โดยง่าย และนำเงินทุนจากรัฐบาลไปแก้ปัญหาหนี้ในระบบ กล่าวคือ แหล่งทุนต่าง ๆ ทั้งกองทุนหมู่บ้าน หรือการแปลงสินทรัพย์เป็นทุนผ่านโครงการของธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ ได้รับการสนองตอบต่อชาวบ้านเป็นอย่างดี ตัวอย่างเช่น กองทุนหมู่บ้านในปัจจุบัน (พ.ศ. 2548) มีจำนวนสมาชิกถึง 128 คน จาก 221 ครัวเรือน อย่างไรก็ตาม ปัญหาหนี้สินของชาวบ้านในบ้านสมพรรัตน์ก็ยังไม่หมดไป อีกทั้งชาวบ้านยังต้องหวนกลับมากู้ยืมกองทุนหมู่บ้านในปีต่อไป จึงกล่าวได้ว่า ชาวบ้านได้กลายเป็นนักหมุนเงินตัวงายไปแล้ว โดยหากมีแหล่งเงินกู้ใหม่ ๆ เกิดขึ้นมา ชาวบ้านมักจะไม่ปฏิเสธการกู้เงินจากแหล่งนั้น ๆ เพราะเป็นประโยชน์ที่จะนำมาแก้ไขหนี้เดิมที่มีอยู่ แต่ก็ยังไม่ละทิ้งแหล่งเงินเดิมที่เคยกู้เงินอยู่ก่อนหน้า

อย่างไรก็ดี วัตถุประสงค์การกู้ยืมของชาวบ้านหลายรายมิได้อยู่ในทิศทางที่จะนำไปลงทุน เพื่อให้เกิดเป็นรายได้ หรือผลประโยชน์งอกเงยขึ้นในอนาคต เช่น การกู้ยืมเงินไปต่อเติมหรือซ่อมแซมบ้าน การกู้ยืมเงินเพื่อซื้อรถไถคันใหม่แม้ว่ารถไถคันเดิมยังใช้การได้อยู่ การกู้ยืมเงินเพื่อซื้อรถกระบะ (ทั้ง ๆ ที่ไม่มีความจำเป็นต่อลักษณะงาน หรือในเชิงประโยชน์ใช้สอยเท่าใด) การกู้ยืมเงินในยามขาดแคลนเพื่อนำไปซื้ออาหารมาบริโภค การกู้ยืมเพื่อชดใช้หนี้สิน ขณะที่บางรายกู้ยืมเงินไปลงทุนในลักษณะที่ไม่สามารถคำนวณถึงความสามารถในการคืนเงินกู้ได้ เนื่องจากยัง

ไม่ทราบว่าจะได้รับตอบแทนเท่าใดในอนาคต หรือจะเกิดความเสียหายขึ้นจากการลงทุนในครั้งนั้นเพียงใด เช่น การแปลงสินทรัพย์เป็นทุนโดยการนำที่ดินไปค้ำประกัน เพื่อนำเงินมาซื้อวัวเนื้อในราคาหลายหมื่นบาท โดยที่ยังไม่ทราบว่าจะมีผู้มาติดต่อขอซื้อต่อในราคาเท่าใด และวัวที่ซื้อมานั้นจะสามารถนำไปเป็นพันธุ์เพื่อผลิตลูกวัวได้คุ้มค่าเพียงใด อย่างไรก็ตาม การกู้ยืมเงินแต่ละครั้งอาจมีวัตถุประสงค์หลายอย่าง ทั้งเพื่อการลงทุน เพื่อการบริโภค เพื่อลงทุนทางการศึกษาแก่บุตร แต่จากตัวอย่างทั้งหลายเหล่านี้เป็นสาเหตุที่ชาวบ้านไม่สามารถสร้างรายได้มาคืนเงินที่กู้ยืมมาได้ และจำเป็นต้องกู้ยืมจากแหล่งอื่นมาใช้เงินกู้ที่ครบกำหนดก่อน

ดังนั้น ด้วยปัจจัยต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็น พฤติกรรมการบริโภคที่ไม่เหมาะสม (ซึ่งเกิดจากค่านิยมที่ผิด หรือความอยากมีอยากได้) การกู้ยืมโดยมิได้พิจารณาถึงต้นทุนเงินกู้ การใช้จ่ายเงินกู้มาลงทุนบนภาวะความเสี่ยงหรือขาดการวางแผน รายได้ที่ต่ำและต้นทุนที่สูงในด้านการทำเกษตรกรรม รวมทั้งพฤติกรรมที่ติดนิสัยชอบกู้ยืมเงินได้สร้างภาวะหนี้สินอันพอกพูน และเรื้อรังอย่างรวดเร็ว แม้ว่าชาวบ้านจะมีเครดิตมากขึ้น (กู้เงินได้มากขึ้นกว่าแต่ก่อน) แต่กลับต้องตกเป็นลูกหนี้ของทั้งสถาบันการเงินของรัฐและเอกชน หมู่บ้าน ตลอดจนชาวบ้านด้วยกันเอง

4.1.4 ลักษณะทางสังคม และวัฒนธรรม

4.1.4.1 ลักษณะทางประชากร และวิถีชีวิตของชาวบ้าน

หมู่บ้านสมพรรัตน์มีจำนวนครัวเรือนทั้งสิ้น 221 ครัวเรือน และมีประชากร 1,285 คน โดยมีสัดส่วนของประชากรในวัยต่าง ๆ ดังนี้

- ผู้ที่มีอายุไม่เกิน 14 ปี มีจำนวน 21 %
- ผู้ที่มีอายุ 15-39 ปี มีจำนวน 48 %
- ผู้ที่มีอายุ 40-59 ปี มีจำนวน 21 %
- ผู้ที่มีอายุตั้งแต่ 60 ปี ขึ้นไป มีจำนวน 10 %

ชาวบ้านส่วนใหญ่มีเชื้อสายไทย-ลาว ซึ่งโดยมากเป็นครอบครัวที่อพยพมาจากอำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ และบางส่วนมาจากพื้นที่อำเภอต่าง ๆ ของจังหวัดอุบลราชธานี ได้แก่ อำเภอพิบูลมังสาหาร อำเภอเขื่องใน อำเภอนาจะหลวย ขณะที่จำนวนไม่กี่คนเท่านั้นที่มีพื้นเพจากจังหวัดอื่น ๆ แต่ได้แต่งงานกับคนในหมู่บ้านสมพรรัตน์ จึงย้ายมาอยู่ด้วยกันที่หมู่บ้านสมพรรัตน์

ชาวบ้านสมพรรัตน์มีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่เรียบง่ายตามสภาพสังคมทั่วไปของชาวนาในชนบทไทย ซึ่งความผูกพันกับการทำเกษตรกรรมของชาวบ้านในพื้นที่นี้มีมาตั้งแต่เริ่มสร้างหมู่บ้าน กิจกรรมประจำวันช่วงฤดูทำนาของชาวบ้านที่อยู่ในวัยแรงงาน จึงเป็นการออกไปทำงานยังพื้นที่แปลงนาของตนตั้งแต่ตอนเช้า และกลับเข้าบ้านในช่วงเย็น ดังนั้น ระหว่างวันจึงเหลืออยู่แต่ผู้สูงอายุที่อยู่คอยดูแลบ้าน และแม่บ้านบางส่วนที่ทอผ้าไหมบริเวณใต้ถุนบ้านเท่านั้น ชาวบ้านส่วนใหญ่จึงไม่ค่อยได้มีเวลาพบปะพูดคุยกัน หรือไปมาหาสู่กันในช่วงเวลาเช้าตรู่จนถึงตอนเย็น แต่อาจมีบ้างสำหรับชาวบ้านบางคนในตอนที่น่าอาหารเช้า และอาหารเพลไปถวายพระสงฆ์ที่วัด โดยในช่วงหน้านา หรือฤดูการทำนานั้น กลุ่มชาวบ้านบางกลุ่มจะลดความถี่ของกิจกรรมที่ทำร่วมกันลงไป เช่น กลุ่มธนาคารหมู่บ้านที่เปิดทำการเพียงเดือนละ 2 ครั้งเท่านั้น เมื่อเปรียบเทียบกับช่วงเก็บเกี่ยวผลผลิตที่เปิดทำการทุกสัปดาห์ อย่างไรก็ตาม ในช่วงหลังจากฤดูเก็บเกี่ยวไปแล้ว ชาวบ้านจะมีเวลาว่างมากขึ้น ซึ่งในช่วงนี้เองที่จะสามารถเห็นชาวบ้านร่วมกันทำกิจกรรมบางอย่าง ไม่ว่าจะเป็นงานพัฒนาชุมชน หรือการละเล่นต่าง ๆ เช่น การจัดงานประกวดบั้งไฟ หรือการนำไก่มาชนกัน

4.1.4.2 วัฒนธรรมประเพณี

ชาวบ้านสมพรรัตน์มีประเพณีหลายอย่างที่สืบทอดต่อกันมาเป็นเวลานาน ตั้งแต่เริ่มสร้างหมู่บ้าน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นประเพณีที่เหมือนกับชุมชนต่าง ๆ ในพื้นที่ทางภาคอีสานอันได้แก่

งานบุญกัณฑ์เทศน์มหาชาติ จัดขึ้นในช่วงเดือนมีนาคมของทุกปี

พิธีรดน้ำดำหัวผู้ใหญ่ในวันสงกรานต์ ถือเป็นงานประเพณีในวันเทศกาลสำคัญที่คนในชุมชนได้มาอยู่พร้อมหน้าพร้อมตากัน เนื่องจากผู้ซึ่งย้ายไปทำงานที่กรุงเทพฯ โดยเฉพาะคนรุ่นหนุ่มสาว หรือวัยทำงานได้กลับมาเยี่ยมเยียนครอบครัว โดยพิธีนี้ชมรมผู้สูงอายุถือเป็นกลุ่มชาวบ้านกลุ่มหลักที่มีบทบาทในการจัดงานให้มีการรดน้ำดำหัวผู้ใหญ่อันเป็นที่เคารพรักในชุมชน ตลอดจนจัดให้มีการปฏิบัติธรรมในวันสงกรานต์ ไม่ว่าจะเป็นการสวดมนต์ไหว้พระ การนั่งสมาธิ เดินจงกลม และการนุ่งขาวห่มขาวของสมาชิกชมรมผู้สูงอายุ 1 วัน 1 คืน

พิธีบวชข้าวกรรม คือพิธีที่มุ่งให้เด็กนักเรียนเป็นคนดี อยู่ในศีลในธรรม จัดขึ้นที่ตัวอำเภอบุญศรีกริก โดยจัดให้มีการบวชพระและเณรในช่วงเดือนเมษายนอันเป็นช่วงที่ปิดภาคเรียน ซึ่งเด็กในหมู่บ้านสมพรรัตน์จะเข้าร่วมบวชเณรด้วยเช่นกันประมาณปีละ 10-20 คน

งานบุญบั้งไฟ จัดขึ้นประมาณช่วงปลายเดือนพฤษภาคม โดยจะเลือก

ช่วงเวลาจัดงานที่ไม่ตรงกันกับวันที่จัดงานของหมู่บ้านข้างเคียง ทั้งนี้ เพื่อให้ชาวบ้านต่างหมู่บ้านมีโอกาสเข้าร่วมงานได้ ซึ่งในงานบุญบั้งไฟของที่นี่ มีการจัดประกวดบั้งไฟ อันเป็นกิจกรรมที่สนุกสนาน และมีชาวบ้านเข้าร่วมงานเป็นจำนวนมาก ขณะที่งานบุญบั้งไฟในบางปีจะมีการจัดประกวดพืชมาร่วมกับหมู่บ้านข้างเคียงอีกด้วย

4.1.4.3 ภูมิปัญญาชาวบ้าน

ความโดดเด่นในเรื่องภูมิปัญญาชาวบ้านของหมู่บ้านสมพรรัตน์ คือ ความรู้ด้านการรักษาโรคภัยไข้เจ็บโดยใช้สมุนไพร ซึ่งถูกส่งสมและสืบทอดต่อกันมาช้านานตั้งแต่ก่อนการตั้งถิ่นฐานที่หมู่บ้านแห่งนี้ โดยผู้สูงอายุบางคนในชุมชนได้เรียนรู้ และรับทอดตำราสมุนไพรจากบรรพบุรุษตั้งแต่สมัยที่อาศัยอยู่ในถิ่นฐานเดิมที่อำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ ทั้งนี้ สำหรับชาวบ้านสมพรรัตน์ยุคปัจจุบันโดยส่วนใหญ่แล้ว การรักษาโรคด้วยการใช้สมุนไพรถือเป็นทางเลือกที่ชาวบ้านเลือกหลังจากการรักษาด้วยวิธีการทางแพทย์แผนสมัยใหม่ไม่ประสบผลสำเร็จ แต่เมื่อชาวบ้านที่เจ็บป่วยหนักถึงมือของคนเฒ่าคนแก่ในชุมชนที่มีความรู้ความชำนาญในการใช้สมุนไพรรักษาบรรเทาโรคแล้วนั้น ผู้ป่วยที่สิ้นหวังกับความเจ็บป่วยของตนเอง และการแพทย์สมัยใหม่ กลับหายจากความเจ็บป่วยนั้นราวกับปาฏิหาริย์ อย่างไรก็ตาม กลุ่มคนในชุมชนที่มีความรู้เรื่องสมุนไพรยังมีเพียงเฉพาะคนเฒ่าคนแก่เท่านั้น เนื่องจากคนรุ่นหลังไม่เห็นความสำคัญหรือสนใจคุณค่าของสมุนไพร และภูมิปัญญาการรักษาโรคแบบพื้นบ้านแต่อย่างใด

นอกจากภูมิปัญญาด้านสมุนไพร ชาวบ้านที่สูงอายุบางคนยังสามารถรักษาโรคด้วยวิธีทางไสยศาสตร์ ซึ่งผู้ที่ทำการรักษาวิธีนี้เรียกว่า “หมอเป่า” โดยที่หนึ่งโน้นก็คือ ผู้ใหญ่บ้านคนเก่าที่เป็นผู้ใหญ่บ้านมายาวนานกว่า 18 ปี

4.1.4.4 ศาสนา และความเชื่อ

ชาวบ้านร้อยละ 100 นับถือศาสนาพุทธ โดยมีการประกอบพิธีกรรมในวันสำคัญทางพุทธศาสนาโดยเฉพาะวันเข้าพรรษา ซึ่งมีการแห่เทียนที่วัดทุกปี นอกจากนี้ ทุกวันพระจะมีชาวบ้านจำนวนมากมาทำบุญที่วัด ทั้งนี้ ชาวบ้านประมาณ 10 คนโดยเฉพาะบรรดาแม่บ้านจะนับถือศาสนาซึ่งชาวบ้านเรียกกันติดปากว่า “โยเร” ที่มีชาวบ้านจากหมู่บ้านใกล้เคียงมาชักชวนให้เข้าเป็นสมาชิก โยเรที่ชาวบ้านเรียกจนติดปากนั้นแท้จริงเป็นศาสนาพุทธที่นับถือพระศรีอริยเมตไตรยซึ่งชาวญี่ปุ่นนำเข้ามาเผยแพร่ในประเทศไทย มีแนวทางในการสอนสมาชิกที่ไม่แตกต่างจากศาสนาพุทธโดยทั่วไปมากนัก แต่มีลักษณะพิเศษตรงที่มี “พิธีการรับพระ” ซึ่งเป็นพิธีการเข้าพระห้อยคอกจากมูลนิธิที่เผยแพร่ศาสนาดังกล่าว และสามารถนำพระที่ได้รับมานั้นทำพิธีเพื่อรักษาโรคภัยไข้เจ็บให้กับผู้อื่นที่เรียกว่า “โยเร” ได้ นอกจากนี้ ศาสนาดังกล่าวยังเผยแพร่

ความรู้เกี่ยวกับเกษตรทางเลือก โดยสอนให้สมาชิกรู้จักการทำน้ำหมักจุลินทรีย์มาใช้ในการเกษตร รวมทั้งสอนให้พึ่งพาตนเองด้วยการเลี้ยงปลา และเลี้ยงกบอีกด้วยตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง อีกด้วย

ส่วนในเรื่องความเชื่อนั้น ชาวบ้านแห่งนี้มีความเชื่อในเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คอยปกป้องดูแลชาวบ้าน โดยความเชื่อนี้สืบทอดมาจากคนรุ่นแรก ๆ ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในบริเวณหมู่บ้านสมพรรัตน์ว่ามีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เรียกกันว่า “เจ้าปู่” มีอำนาจบารมีที่กำหนดความเป็นไปของคนในหมู่บ้าน ซึ่งครั้งหนึ่งเคยมีเหตุการณ์ที่ชาวบ้านล้มป่วยอย่างหนักหลายรายในช่วงเวลาใกล้กันโดยไม่ทราบสาเหตุ โดยหลังจากที่มีคนเฒ่าคนแก่ในหมู่บ้านไปเคารพสักการะ และขอภัยเจ้าปู่แล้ว เหตุการณ์ร้ายแรงต่าง ๆ ในหมู่บ้านก็ดีขึ้น และกลับเข้าสู่ภาวะปกติดังเดิม นอกจากนี้ นายประดิษฐ์ จันทร์ทำ ยังเคยอุบัติเหตุซากรถที่เชื่อว่าเป็นอำนาจของเจ้าปู่อีกด้วย โดยเมื่อหลายปีก่อนเขาพยายามจะตัดต้นไม้ใหญ่ในที่นาเพื่อเพิ่มพื้นที่ปลูกข้าวให้มากขึ้น จึงได้จ้างชาวบ้านที่มีรถตัดดินมาดำเนินการครั้งนั้น ซึ่งระหว่างที่เจ้าของรถตัดดิน และนายประดิษฐ์กำลังช่วยกันทำการตัดต้นไม้ ปรากฏว่าเจ้าของรถตัดดินบังคับรถโดยขับส่วนของรถที่ใช้ในการตัดดินไปกระแทกถูกขาของนายประดิษฐ์จนขาหัก เหตุการณ์นี้ทำให้เขาและภรรยาเชื่อว่าเกิดจากเจ้าปู่โกรธที่คิดตัดต้นไม้ใหญ่ในที่นา ส่งผลให้ครอบครัวของนายประดิษฐ์ไม่ได้ตัดต้นไม้อีกเลยตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา ซึ่งผู้ศึกษาพบว่า แม้ชาวบ้านในหมู่บ้านบางคนอาจมีการตัดไม้ไปใช้งานอยู่บ้าง แต่ก็ยังไม่มีคนใดที่ตัดต้นไม้ในแปลงนาของตนจนหมดเพื่อหวังที่จะเพิ่มเนื้อที่ในการปลูกข้าวให้มากขึ้น

อย่างไรก็ตาม ในแต่ละปีนั้นชาวบ้านจะนำไก่มาเช่นไหว้เจ้าปู่ในวันเสาร์แรกของเดือน 3 และวันเสาร์แรกของเดือน 6 โดยมีความเชื่อที่ว่าหากคางของไก่สวย คอและหัวไก่ซึ่งเขียนตรง จะมีความอุดมสมบูรณ์ อยู่ดีกินดี ปลูกได้ข้าวมาก และชาวบ้านไม่เจ็บไข้ได้ป่วย นอกจากนี้ ชาวบ้านยังมีการปฏิบัติสืบทอดรุ่นแล้วรุ่นเล่าในความเชื่อเรื่อง “วันฟ้าเปิดกุญแจ” อันเป็นวันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 ที่คนเฒ่าคนแก่จะสอนลูกหลานให้นำมูลสัตว์ไปใส่ในนาในวันนี้ เพราะถือเป็นสิริมงคล หรือเป็นฤกษ์ยามยามดีของชาวนา ซึ่งเชื่อว่าถ้าเกิดฟ้าแลบบนท้องฟ้าด้านใด ด้านนั้นจะมีฝนตกชุกกว่าด้านอื่น

4.1.4.5 การศึกษา

ชาวบ้านส่วนใหญ่จบการศึกษาในระดับประถมศึกษาตอนปลาย แต่สำหรับกลุ่มคนที่อยู่ในช่วงวัยรุ่นในปัจจุบันมีระดับการศึกษาที่สูงขึ้น ทั้งนี้ สำหรับการศึกษาดังแต่ชั้นประถมศึกษาถึงชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 นั้น ชาวบ้านสมพรรัตน์ส่วนใหญ่จะส่งบุตรหลานของตนเข้าศึกษาในโรงเรียนบ้านสมพรรัตน์ ซึ่งที่ผ่านมาจากโรงเรียนได้ขยายชั้นเรียนเป็นระยะ ๆ จนกระทั่ง

สามารถเปิดสอนถึงระดับมัธยมศึกษาปีที่ 3 ได้ บางส่วนเลือกส่งบุตรหลานไปศึกษาในโรงเรียนที่อยู่ตำบลอื่น ในตัวอำเภอบุนนาค และโรงเรียนที่อยู่ในอำเภอเมือง อย่างไรก็ตาม คนรุ่นใหม่ของชุมชนแห่งนี้ที่มีโอกาสได้ศึกษาถึงระดับปริญญาตรีก็มีเช่นกัน แต่เป็นจำนวนน้อยมากเพียงประมาณ 4-5 คน และทั้งหมดเมื่อจบการศึกษาแล้วจะทำงานในกรุงเทพฯ

นอกจากการศึกษาในระบบแล้ว ชาวบ้านบางคนยังเข้าถึงความรู้เกี่ยวกับการทำเกษตรไร้สารเคมีเป็นครั้งแรกโดยมีกรมทหารราบที่ 6 สนับสนุนส่งเสริมให้ชาวบ้านเข้าร่วมการอบรมทั้งที่ในหมู่บ้านเอง ที่ศูนย์อบรมป่าดงนาทาม อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี รวมทั้งการดูงานในชุมชนที่ประสบความสำเร็จแล้ว

4.1.4.6 สุขภาพ

จากรายงานผู้ป่วยนอกตามกลุ่มสาเหตุของศูนย์สุขภาพชุมชนบ้านสมพรรัตน์ ตั้งแต่วันที่ 1 ม.ค. 2547 - 30 ธ.ค. 2547 พบว่า สาเหตุของการป่วยอันดับต้น ๆ ก็คือ โรคที่เกี่ยวข้องกับระบบหายใจมีจำนวน 1,821 ครั้ง หรือคิดเป็น 37 % จากจำนวนการป่วยทั้งหมด โรคที่เกี่ยวข้องกับระบบย่อยอาหารจำนวน 730 ครั้ง หรือคิดเป็น 15 % ขณะที่การเจ็บป่วยด้วยโรคที่เกี่ยวข้องกับระบบกล้ามเนื้อก็มีไม่น้อยเช่นกัน คือ 474 ครั้ง ซึ่งจากสถิติดังกล่าว ประกอบกับการสัมภาษณ์กับทางเจ้าหน้าที่ฯ และการสังเกตการณ์ของผู้ศึกษาแล้วนั้น ผู้ป่วยที่เจ็บป่วยด้วยสาเหตุจากกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการทำเกษตรกรรมมีให้เห็นเป็นประจำ ไม่ว่าจะเป็นการปวดเมื่อยกล้ามเนื้อ หรือตามส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย เช่น ขา หลัง แขน ฯลฯ

4.1.4.7 การย้ายถิ่น

การย้ายถิ่นของชาวบ้านสมพรรัตน์มีให้เห็นอยู่เนือง ๆ ซึ่งโดยมากเป็นการย้ายถิ่นของกลุ่มคนที่อยู่ในช่วงวัยรุ่น และวัยทำงานที่สำเร็จการศึกษาในระดับประถมศึกษา หรือมัธยมศึกษาปีที่ 3 แล้ว เพื่อไปทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมที่อยู่ในพื้นที่จังหวัดกรุงเทพฯ และสมุทรปราการ จากการชักชวน และความช่วยเหลือจากคนที่ย้ายไปอยู่ก่อนหน้านั้น โดยชาวบ้านที่ย้ายถิ่นไปทำงานแห่งอื่นมีเป็นจำนวนมาก จนกระทั่งในหมู่บ้านไม่ค่อยพบชาวบ้านที่อยู่ในวัยหนุ่มสาวสักเท่าใดนัก ซึ่งในช่วงเทศกาลที่มีวันหยุดติดต่อกันหลายวัน เช่น ช่วงเทศกาลวันสงกรานต์ และวันขึ้นปีใหม่ ผู้คนเหล่านี้จะกลับมาเยี่ยมเยียนบ้านเกิด อย่างไรก็ตาม ผู้ที่ย้ายถิ่นเพื่อไปทำงานนั้น บางส่วนตัดสินใจกลับมาบ้านเกิดของตนหลังจากที่ทำงานได้เพียงระยะเวลาไม่กี่ปี ซึ่งการกลับมาทำงานกับครอบครัวในหมู่บ้านส่วนใหญ่เป็นการทำนา ขณะที่มีส่วนน้อยเท่านั้นที่กลับมาประกอบอาชีพรับจ้าง หรือค้าขาย

4.1.5 ลักษณะ และประสบการณ์ในการพัฒนาหมู่บ้านของชาวบ้าน

จากการที่หมู่บ้านสมพรรัตน์เป็นชุมชนชาวนาในชนบท ที่มีลักษณะร่วมในด้านอาชีพ กล่าวคือแทบทุกคนครอบครัวเป็นเกษตรกร และเป็นชาวนาเหมือนกันเกือบทั้งหมด อีกทั้งชาวบ้านส่วนใหญ่ของหมู่บ้านอพยพมาจากพื้นที่เดียวกัน (เนื่องจากผู้ที่มาอาศัยอยู่ที่นี้ก่อนได้ชักชวนญาติพี่น้องให้อพยพตามกันมา) จึงมีความสัมพันธ์ในลักษณะที่เป็นเครือญาติกันระหว่างครอบครัว มักพบว่าชาวบ้านแต่ละคนล้วนเป็นญาติ หรือใช้นามสกุลเดียวกันกับครอบครัวอื่นในหมู่บ้านเดียวกัน นอกจากนี้ ชุมชนยังมีผู้นำที่เข้มแข็ง คือพระครูรัตนธราภิวังคณ์ (เจ้าอาวาส) และนายทองศรี เกตุกุล (ผู้ใหญ่บ้านคนแรก) ซึ่งมีความขยันหมั่นเพียรในการทำงานเพื่อประโยชน์ส่วนรวม มีความซื่อสัตย์สุจริต และเป็นที่ยอมรับเชื่อถือของชาวบ้าน ดังนั้นสภาพความเป็นชุมชนลักษณะดังกล่าว ทำให้ในช่วงทศวรรษแรกหลังจากก่อตั้งหมู่บ้านนั้น ชุมชนค่อนข้างจะมีความเป็นเอกภาพ ทั้งด้านสังคม และเศรษฐกิจ ชาวบ้านมีความรักใคร่กลมเกลียวกัน อีกทั้งมีความสามัคคีช่วยเหลือกัน ในกิจกรรมต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นงาน ของทางหน่วยงานราชการที่ต้องอาศัยการมีส่วนร่วมจากชาวบ้านในชุมชน หรืองานที่ชาวบ้านเป็นผู้คิดริเริ่มเอง แม้ว่าในระยะหลังซึ่งผู้ใหญ่บ้านทองศรี เกตุกุลจะเสียชีวิตไปแล้ว แต่ภาพของความสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชาวบ้านยังคงมีให้เห็นอยู่ ซึ่งสามารถเห็นได้จากการที่หมู่บ้านสมพรรัตน์ได้รับรางวัลรองชนะเลิศระดับจังหวัดปี พ.ศ. 2526 และรางวัลรองชนะเลิศระดับภาคปี พ.ศ. 2534 ในการประกวดหมู่บ้านอาสาสมัครพัฒนา และป้องกันตนเอง (อปป.)

อย่างไรก็ตาม มีบุคคลสำคัญอีกหลายคนที่มีบทบาทในการพัฒนาหมู่บ้านสมพรรัตน์ โดยหนึ่งในจำนวนนั้นก็คือ นายฤกษ์ชัย พลศรี ผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านสมพรรัตน์ ซึ่งเป็นผู้ที่ช่วยเหลือประสานงาน และเป็นที่ปรึกษาให้แก่ชาวบ้านในหลายกิจกรรม ไม่ว่าจะเป็นการก่อตั้งธนาคารหมู่บ้าน ชมรมผู้สูงอายุ และการปลูกสวนป่าเฉลิมพระเกียรติ

เดี๋ยวนี้ผมก็ดีใจว่าเขาสามารถช่วยตัวเองได้ เมื่อก่อนขาดผมไม่ได้ ถ้าขาดผมก็ไม่ได้ทำ อย่างชมรมผู้สูงอายุ มีอยู่วันหนึ่งเขาจัดงานวันพ่อกันพอดีผมติดธุระเลยไม่ได้เป็นคนนำชาวบ้านทำกิจกรรมเหมือนเคย ปรากฏว่างานในวันนั้นล้มไป ไม่มีใครพาทำ หลัง ๆ ผมเลยค่อย ๆ ให้พวกเขาทำกันเอง โดยผมให้อาจารย์คนอื่นคอยดูอยู่ห่าง ๆ ก็ปรากฏว่าพวกเขาทำกันได้นะ หลัง ๆ ก็เลยไม่ต้องมีผมแล้ว ก็ทำกิจกรรมกันเองได้ (ฤกษ์ชัย พลศรี, สัมภาษณ์)

ในสมัยก่อนที่เริ่มก่อตั้งหมู่บ้านสมพรรัตน์ขึ้นมาได้ไม่นานนั้น ชาวบ้านมีวิธีการในการพัฒนาชุมชนของตนด้วยการระดมการมีส่วนร่วมระหว่างชาวบ้านด้วยกันเอง และพึ่งพาตนเองมาโดยตลอด แต่ในระยะหลังเริ่มมีหน่วยงานทางภาครัฐ และองค์กรพัฒนาเอกชนเข้ามามีส่วนร่วมในการส่งเสริมการพัฒนาหมู่บ้าน ซึ่งเมื่อเวลาผ่านไปเท่าใดก็ยิ่งทำให้บทบาทของหน่วยงานจากภายนอกชุมชนเด่นชัดขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในช่วงที่ชุมชนได้ก่อตั้งศูนย์ส่งเสริมศิลปาชีพบ้านสมพรรัตน์ขึ้น อันส่งผลให้หน่วยงานทหารในพื้นที่ (กรมทหารราบที่ 6) ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับโครงการต่าง ๆ ในพระราชดำริ เข้ามามีส่วนสำคัญต่อชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านสมพรรัตน์ และมีบทบาทสำคัญที่สุดเมื่อเทียบกับหน่วยงานอื่น ๆ ที่เข้ามาในชุมชน

การก่อตั้งศูนย์ส่งเสริมศิลปาชีพบ้านสมพรรัตน์ เป็นเหตุการณ์ที่ได้ส่งผลกระทบต่อชุมชนแห่งนี้ในหลาย ๆ ด้าน ประการแรกสุดนั้นก็คือ ผลต่อชื่อเสียงของชุมชนอันเป็นที่รู้จักไปทั่วจังหวัดอุบลราชธานี ในฐานะที่เป็นแหล่งผลิตผ้าไหมมัดหมี่คุณภาพสูง โดยผ้าไหมถือเป็นสินค้าซึ่งสร้างรายได้ให้แก่กลุ่มแม่บ้านทอผ้าของชุมชนกว่าสิบปีมาแล้ว แต่นอกจากนั้น ภายหลังจากการก่อตั้งศูนย์ฯ แผนกำหนดการเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมเยียนราษฎรของสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถในหลายปีที่ผ่านมา มักจะมีศูนย์ฯ แห่งนี้ และหมู่บ้านสมพรรัตน์เป็นที่หมายของการเสด็จฯ ประเด็นนี้ทำให้หน่วยงานราชการต่าง ๆ เข้ามาเตรียมการในการรับเสด็จฯ ด้วยการขอความร่วมมือจากชาวบ้านให้ดูแลความสะอาดบริเวณบ้านเรือนของตน ปรับปรุงถนนในหมู่บ้าน ปลูกพืชผักสวนครัวไว้ตามริมรั้วบ้าน ขุดบ่อเลี้ยงปลา ฯลฯ ซึ่งสิ่งต่าง ๆ ที่หน่วยงานราชการเหล่านี้ได้ทำกับหมู่บ้านสมพรรัตน์ เป็นการดำเนินงานตามภารกิจของตนตามเหตุการณ์เฉพาะหน้า กล่าวคือ เป็นการดำเนินงานในช่วงก่อนที่สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถจะเสด็จฯ ไม่กี่เดือนเท่านั้น ดังนั้น ภาพของหน่วยงานจากภายนอกชุมชนในสายตาของชาวบ้านจึงเป็นภาพของความฉาบฉวย และหวังผลระยะสั้นของแต่ละหน่วยงานเท่านั้น แต่ในทางตรงกันข้าม การแสดงบทบาทของหน่วยงานจากภายนอกหลาย ๆ หน่วยงานในฐานะที่เป็นผู้นำในการคิด การวางแผน และใช้วิธีการทำงานในเชิงสั่งการหรืออยู่ในลักษณะขอความร่วมมือให้ชาวบ้านทำตาม โดยให้ชาวบ้านเป็นเพียงผู้ปฏิบัติตามเท่านั้น ได้ทำลายความเข้มแข็งของชุมชนที่มีมาแต่เดิมไม่มากนักน้อย ซึ่งเป็นที่น่าเสียดายที่หมู่บ้านสมพรรัตน์ต้องประสบกับประวัติศาสตร์ของการพัฒนาในลักษณะเช่นนี้

อย่างไรก็ดี ปี พ.ศ. 2548 เป็นปีที่หมู่บ้านสมพรรัตน์มีการเปลี่ยนแปลงผู้นำครั้งสำคัญในตำแหน่งผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งผู้ใหญ่บ้านคนเดิมคือ นายบุญเลิศ จันทา ที่ดำรงตำแหน่งนี้มาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2530 ได้ขอลาออกเพื่อไปรับตำแหน่งในองค์กรบริหารส่วนตำบลหนองสะโน จึงมีการ

เลือกตั้งผู้ใหญ่บ้านคนใหม่ในวันที่ 9 มิถุนายน 2548 และผลปรากฏว่านายดัด บุญเติม ผู้ซึ่งเป็นสมาชิกกลุ่มกองทุนปฎิภัยหมักจุลินทรีย์บ้านสมพรรัตน์ และเคยมีประสบการณ์ในการทำงานเป็นอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) ได้รับความไว้วางใจจากชาวบ้านส่วนใหญ่ให้เป็นผู้ใหญ่บ้านคนใหม่ โดยหนึ่งในงานชิ้นแรก ๆ ที่นายดัดทำนั้นเกี่ยวข้องกับการพัฒนาการทำการเกษตรกรรมไร้สารเคมีในหมู่บ้านด้วย นั่นก็คือ การประชุมระดมความคิดเห็นของชาวบ้านเพื่อจัดทำโครงการหมู่บ้าน SML ซึ่งหมู่บ้านสมพรรัตน์ที่ถือเป็นหมู่บ้านขนาดใหญ่มีจำนวนประชากรตั้งแต่ 1,000 คนขึ้นไป จึงสามารถเขียนเสนอโครงการได้ในวงเงินงบประมาณ 30,000 บาท และชาวบ้านมีมติให้เสนอของบฯ โดยแบ่งเงิน 30,000 บาท เป็น 2 โครงการ คือ โครงการพัฒนากลุ่มกองทุนปฎิภัยหมักจุลินทรีย์บ้านสมพรรัตน์จำนวน 20,000 บาท และโครงการพัฒนาศูนย์เด็กเล็กบ้านสมพรรัตน์ 10,000 บาท โดยในปัจจุบันทั้ง 2 โครงการได้ถูกอนุมัติ และได้รับงบประมาณแล้ว

4.1.5.1 การรวมกลุ่มของชาวบ้าน

ชาวบ้านสมพรรัตน์ได้ผ่านประสบการณ์การรวมกลุ่มพัฒนาหมู่บ้านมาตั้งแต่ พ.ศ. 2512 ซึ่งในช่วงนั้นมีการทำงานร่วมกันในโครงการที่เรียกกันว่า “โครงการพัฒนาชีวิต” ที่ริเริ่มโดยพระครูรัตนสรวิวัฒน์ เจ้าอาวาสวัดสมพรรัตนาราม ด้วยความมุ่งหวังที่จะให้ชาวบ้านสมพรรัตน์เกิดการคิดวิเคราะห์ปัญหา และความต้องการของตนเอง ตลอดจนพัฒนาหมู่บ้านในลักษณะของการพึ่งพาตนเอง โดยไม่รบกวนความช่วยเหลือและงบประมาณจากหน่วยงานภายนอก ซึ่งการรวมกลุ่มในครั้งนั้นมีพระเป็นผู้นำ และมีวัดเป็นศูนย์กลางของการรวมกลุ่ม

โครงการพัฒนาชีวิตก่อให้เกิดกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ตรงตามต้องการของชาวบ้านในชุมชนมากมาย ไม่ว่าจะเป็นการสร้างศูนย์สุขภาพชุมชน อาคารเรียนสำหรับชั้นมัธยมศึกษาของโรงเรียนบ้านสมพรรัตน์ บ้านพักครู บ้านพักของทหารในบริเวณศูนย์ศิลปาชีพ ภูภิวัตน์ ศาลาที่พักเพื่อรถตรงปากทางเข้าหมู่บ้าน แต่ยังมีกรรวมกลุ่มของชาวบ้านอีกหลายกลุ่มที่ยังคงดำเนินการอยู่จนถึงปัจจุบัน ซึ่งเรียงลำดับตามช่วงเวลาการก่อตั้งกลุ่มได้ดังต่อไปนี้

ชมรมผู้สูงอายุ เกิดจากนายจันทร์ศิริ คำแสน ซึ่งเป็นหมอปประจำศูนย์สุขภาพชุมชนของบ้านสมพรรัตน์ที่นำนโยบายการจัดตั้งชมรมผู้สูงอายุของกระทรวงสาธารณสุขมาดำเนินการ ทั้งนี้ นายจันทร์ศิริได้มีการปรึกษาร่วมกับนายฤกษ์ชัย และพระครูรัตนสรวิวัฒน์ เจ้าอาวาสวัดสมพรรัตนาราม ถึงรูปแบบกิจกรรมในชมรมผู้สูงอายุที่จะจัดตั้งขึ้นเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ชาวบ้าน แต่ด้วยการมองเห็นปัญหาของนายฤกษ์ชัย และพระครูรัตนสรวิวัฒน์ ที่พบว่าในยุคหลังนั้นชาวบ้านในชุมชนห่างเหินวัด ซึ่งแตกต่างจากที่เคยเป็นมาในอดีต จากเจตนาธรรมมิในการจัดกิจกรรมเพื่อส่งเสริมให้ชาวบ้านโดยเฉพาะผู้สูงอายุเข้าวัดมาปฏิบัติธรรมมากขึ้นนี้เอง จึงเกิด

เป็นชมรมผู้สูงอายุตั้งแต่ พ.ศ. 2534 โดยมีวัตถุประสงค์ทั้งทางด้านการดูแลสุขภาพ และการส่งเสริมด้านจิตใจสำหรับผู้สูงอายุในชุมชน อย่างไรก็ตาม การจัดตั้งชมรมฯ ครั้งนี้มีนายวิเชียร เกตุกุล ชาวบ้านที่ไปทำงานบริษัทเอกชนในจังหวัดสมุทรปราการตั้งแต่สมัยยังหนุ่มจนก้าวไปถึงตำแหน่งผู้บริหาร เป็นผู้สนับสนุนเงินทุนร่วมกับวัดสมพรรัตนาราม เพื่อใช้เป็นกองทุนหมุนเวียนในชมรมผู้สูงอายุ กิจกรรมของชมรมผู้สูงอายุ ได้แก่ การปฏิบัติธรรมในวันสำคัญทางพุทธศาสนา การจัดงานวันแม่ วันพ่อและการให้รางวัลพ่อแม่ดีเด่นประจำปี การบริหารกองทุนสวัสดิการ สำหรับการเดินทางไปรักษาพยาบาลนอกหมู่บ้าน และเงินค่าฌาปนกิจศพให้แก่สมาชิก ทั้งนี้ สมาชิกที่เข้าร่วมในชมรมฯ จะต้องเป็นมีอายุตั้งแต่ 55 ปีขึ้นไป และเสียค่าสมาชิกปีละ 150 บาท

ธนาคารหมู่บ้าน การก่อตั้งขึ้นของธนาคารหมู่บ้านในหมู่บ้านสมพรรัตนารามเกิดจากนาย ฤกษ์ชัย พลศรี เป็นผู้ประสานงานในการเรียกประชุมชาวบ้าน และเชิญเจ้าอาวาสวัดห้วยข่า อำเภอหนองปรือ (ที่สนิทสนมกันดีก่อนหน้านี้แล้ว) ซึ่งประสบความสำเร็จในการตั้งธนาคารหมู่บ้าน มาเป็นวิทยากรอบรมให้ความรู้แก่ชาวบ้าน (วันที่ 11 กุมภาพันธ์ 2541) นอกจากนั้นนายฤกษ์ชัย ยังเชิญชวนให้ชาวบ้านที่เข้าร่วมอบรมประมาณ 50 คนเข้าเป็นสมาชิกด้วยการซื้อหุ้นกันในวันนั้น เลย ปรากฏว่ามากกว่าร้อยละ 90 ของชาวบ้านจำนวนดังกล่าวตัดสินใจซื้อหุ้นทันที ดังนั้น จึงถือว่าวันที่ 11 กุมภาพันธ์ 2541 เป็นวันก่อตั้ง หรือวันเปิดพิธีของธนาคารหมู่บ้านแห่งนี้ โดยนาย ฤกษ์ชัยเองเป็นแกนนำในการจัดทำกฎระเบียบที่ใช้ในธนาคารหมู่บ้านในระยะแรก และค่อย ๆ ลดบทบาทของตนลงเรื่อยมาเพื่อให้ชาวบ้านบริหารงานกันเอง

ทั้งนี้ ย้อนไปเมื่อ พ.ศ. 2532 นายประสาน แสงแย้มซึ่งบวชเป็นพระวัดสมพรรัตนาราม อยู่ ณ ขณะนั้น เคยเดินทางไปพร้อมกับเจ้าอาวาสวัดห้วยข่า เพื่อเข้าร่วมอบรมเกี่ยวกับธนาคารหมู่บ้าน ในจังหวัดนครสวรรค์ ที่จัดขึ้นโดยโครงการแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง ภายหลังจากการอบรมครั้ง นั้น เจ้าอาวาสวัดห้วยข่าที่ไปด้วยกันกับนายประสาน ได้นำความรู้ที่ได้มาสร้างธนาคารหมู่บ้าน ในชุมชนบ้านห้วยข่า และชักชวนให้พระครูรัตนสรวิวัฒน์นำไปปฏิบัติบ้างในหมู่บ้าน อย่างไรก็ตาม ธนาคารหมู่บ้านของหมู่บ้านสมพรรัตนารามก็ยังไม่ได้ถูกก่อตั้งขึ้นในขณะนั้น

ธนาคารหมู่บ้านมีกิจกรรมต่าง ๆ ได้แก่ การรับฝากเงินทั้งแบบออมทรัพย์ และแบบประจำ การกู้ยืมเงิน และกองทุนฌาปนกิจศพ โดยปัจจุบันดอกเบี้ยเงินฝากแบบออมทรัพย์อยู่ที่ร้อยละ 6 ต่อปี ส่วนเงินฝากแบบประจำอยู่ที่ร้อยละ 8 ต่อปี ขณะที่ดอกเบี้ยเงินกู้ยืมอยู่ที่ร้อยละ 1.5 ต่อเดือน (ธนาคารหมู่บ้านแห่งนี้เรียกค่าว่าดอกเบี้ยที่ใช้กันอยู่โดยทั่วไปว่า "ค่านำรุง") ซึ่งช่วงแรกของการก่อตั้งมีอุปสรรคบ้างจากปริมาณความต้องการกู้เงินของสมาชิกที่ทำให้คณะกรรมการและฝ่ายจัดการต้องยืมเงินจากทางวัดมาใช้เป็นทุนหมุนเวียนก่อน

กลุ่มแม่บ้านทอผ้า เป็นระยะเวลาานแล้วที่ชาวบ้านของหมู่บ้านสมพรรัตน์ที่มีความสามารถในการทอผ้า อันถือเป็นจุดเด่นที่สร้างชื่อเสียงให้กับคนในหมู่บ้าน จนมีบทว่ายกรองที่อธิบายถึงหมู่บ้านสมพรรัตน์ที่ว่า

สมพรรัตน์นามระบือ เรื่องชื่อด้านผ้าไหม

แซ่ชื่อนามเกรียงไกร ทั้งสาวไหมและถักทอ

งามเลิศประเสริฐแท้ สมเด็จพระช่วยเกิดก่อ

เศรษฐกิจเริ่มเพียงพอ ด้วยแรงทอฝีมือลือชื่อเคย

ซึ่งจุดเด่นในเรื่องความสามารถในการทอผ้านั้น ส่งผลให้เกิดการก่อตั้งศูนย์ส่งเสริมศิลปาชีพบ้านสมพรรัตน์ในเวลาต่อมา ภายหลังจากการมีศูนย์ศิลปาชีพแล้วนั้น บรรดาแม่บ้านจึงรวมกลุ่มเพื่อช่วยเหลือกันผลิตผ้าไหม และปลูกต้นหม่อน โดยการส่งเสริมของกรมทหารราบที่ 6 ที่ช่วยเหลือชาวบ้านในเรื่องของการตลาดให้ชาวบ้านสามารถทอผ้าไหมขายได้ในปริมาณที่เพิ่มขึ้น และให้การสนับสนุนในการส่งชาวบ้านเข้าประกวดการทอผ้าไหมประจำปี

กลุ่มกองทุนปฎิภัยฉุกเฉินทรัพย์ EM ก่อตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2541 โดยมีวัตถุประสงค์ที่ต้องการช่วยเหลือกันระหว่างสมาชิก และส่งเสริมให้ชาวบ้านคนอื่นหันมาทำเกษตรไร่สารเคมี ซึ่งจะได้กล่าวต่อไป

4.1.5.2 ปฏิสัมพันธ์กับหน่วยงานภายนอก

ตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน หน่วยงานภายนอกที่เข้ามาามีกิจกรรมร่วมกับชุมชนแห่งนี้คือ หน่วยงานของภาครัฐ ได้แก่ กรมทหารราบที่ 6 พัฒนาชุมชนตำบล เกษตรตำบล สาธารณสุขตำบล ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ ซึ่งแต่ละหน่วยงานนั้นมีวัตถุประสงค์เฉพาะอย่างของตนเองในการส่งเจ้าหน้าที่เข้ามาทำงานในชุมชน

ทั้งนี้ ในระยะหลังจากการก่อตั้งศูนย์ศิลปาชีพบ้านสมพรรัตน์ มีกำหนดการเกี่ยวกับการเสด็จมาเยี่ยมเยียนประชาชนของสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ส่งผลให้หน่วยงานของรัฐทั้งหลาย ไม่ว่าจะเป็นกรมทหารราบที่ 6 พัฒนาชุมชนตำบล เกษตรตำบล พยายามส่งเจ้าหน้าที่ของตนลงมามีบทบาทในชุมชนเพื่อเตรียมการรับเสด็จ โดยการเตรียมปรับทัศนียภาพของหมู่บ้าน และบริเวณที่ตั้งศูนย์ศิลปาชีพ ให้สวยงาม รวมทั้งโน้มน้าวชาวบ้านให้จัดกิจกรรมที่สอดคล้องกับหลักเศรษฐกิจพอเพียง เช่น การขุดสระเลี้ยงปลาในบริเวณบ้าน การปลูกพืชผักสวนครัว ฯลฯ อย่างไรก็ตาม หมายกำหนดการในการเสด็จได้ถูกเลื่อนอยู่หลายครั้ง ทั้งที่ชาวบ้านและหน่วยงานต่าง ๆ เตรียมความพร้อมรอรับเสด็จไว้แล้ว ซึ่งหลังจากที่ชาวบ้านได้ทราบถึงการเลื่อนเสด็จของสมเด็จพระนางเจ้าฯ จึงไม่ได้ดำเนินการต่อกิจกรรมที่เคยทำอยู่ในขณะ

เตรียมการรับเสด็จ กล่าวคือ ชาวบ้านส่วนใหญ่เลิกทำการเลี้ยงปลา และการปลูกพืชผักสวนครัว ที่ทางเจ้าหน้าที่ทหารจากกรมทหารราบที่ 6 เข้ามาดำเนินการให้

อย่างไรก็ดี กรมทหารราบที่ 6 ซึ่งเป็นหน่วยงานทหารที่มีภารกิจในการดูแลพื้นที่ใน ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง ได้มีบทบาทในการพัฒนาเด่นชัดที่สุดในหมู่บ้าน เนื่องจาก ผู้บัญชาการกรมทหารราบที่ 6 คือ พลตรี ดร. พิเชษฐ วิสัยจร มีอุดมการณ์แน่วแน่ในเรื่องการ ส่งเสริมให้เกษตรกรพึ่งพาตนเอง และลดรายจ่ายโดยหันมาใช้ปุ๋ยจุลินทรีย์ EM แทนการใช้ปุ๋ยเคมี จึงได้ขับเคลื่อนให้หน่วยงานทหารดังกล่าวทำการประชาสัมพันธ์ และจัดอบรมถ่ายทอดความรู้เพื่อ แนะนำประโยชน์ และเทคนิคการทำปุ๋ยจุลินทรีย์ EM ให้กับทั้งพระสงฆ์ ตลอดจนชาวบ้านใน พื้นที่ต่าง ๆ ของจังหวัดอุบลราชธานี และจังหวัดใกล้เคียง โดยผ่านเวทีการประชุมต่าง ๆ และ ศูนย์อบรมटनाทามอันเป็นที่ฝึกอบรมของกรมทหารราบที่ 6 นอกจากนี้ กรมทหารราบที่ 6 ยังเป็นหน่วยงานที่ร่วมกับชาวบ้านในการก่อสร้างศูนย์ศิลปาชีพบ้านสมพรรัตน์ อีกทั้งยังส่งทหาร เข้ามาประจำการในศูนย์ศิลปาชีพ เพื่อคอยทำงานต่าง ๆ ร่วมกับชาวบ้าน ไม่ว่าจะเป็นการดูแล รักษา ทำความสะอาดศูนย์ศิลปาชีพ การทำปุ๋ยจุลินทรีย์เพื่อใส่ต้นหมอนของชาวบ้านในบริเวณ ศูนย์ศิลปาชีพ การสำรวจข้อมูลเพื่อประเมินพัฒนาการของหมู่บ้าน ฯลฯ

ขณะที่หน่วยงานของรัฐหน่วยงานอื่นนั้น ส่วนใหญ่มีบทบาทน้อยมาก และขาดความ ต่อเนื่องของกิจกรรมที่ทำกับชาวบ้าน ยกตัวอย่างเช่น พัฒนาการตำบลที่เคยเข้ามาชักชวน และ ช่วยเหลือชาวบ้านสมพรรัตน์ในการประกวดหมู่บ้านตามโครงการของต้นสังกัด ซึ่งเพื่อเตรียมการ ประกวดหมู่บ้านนั้น ทางเจ้าหน้าที่จึงได้สร้างกิจกรรมหลายอย่าง อาทิ กลุ่มสัจจะออมทรัพย์ โดยภายหลังจากการประกวดหมู่บ้านเสร็จสิ้นแล้ว กลุ่มสัจจะออมทรัพย์ที่จัดตั้งขึ้นก็ถูกยุบเลิกไป

ส่วนหน่วยงานราชการ และองค์กรอื่น ๆ ที่มีบทบาทในการพัฒนาหมู่บ้าน ได้แก่

- สาธารณสุขอำเภอ มีบทบาทในการก่อตั้ง และพัฒนาอาสาสมัครสาธารณสุขประจำ หมู่บ้าน (อสม.) ซึ่งสร้างกิจกรรมที่ค่อนข้างต่อเนื่องในหมู่บ้านสมพรรัตน์ โดยกิจกรรมส่วนใหญ่ เป็นการรณรงค์ป้องกันโรคต่าง ๆ ตามนโยบาย และโครงการที่กำหนดมาจากภาครัฐ ซึ่งทาง สาธารณสุขอำเภอจะให้ อสม. ที่คัดเลือกมาจากแต่ละคุ้มในหมู่บ้านรวม 22 คน เป็นผู้นำในการ ส่งเสริมสาธารณสุขในหมู่บ้าน

- ประมงอำเภอ เมื่อทราบข่าวการที่ชาวบ้านสมพรรัตน์ได้ดำเนินการขุดอ่างเก็บน้ำ ห้วยยอดเทียมเสร็จสิ้นแล้ว ทางประมงอำเภอเข้ามาแจกจ่ายพันธุ์ปลาเพื่อขยายพันธุ์ในอ่างเก็บน้ำ ซึ่งทำให้ชาวบ้านมีปลาไว้บริโภคมากขึ้นจากเดิมที่ต้องจับปลาในนาข้าวเฉพาะในฤดูทำนาเท่านั้น

- ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธกส.) เป็นหน่วยงานรัฐที่มีบทบาทในหมู่บ้านนี้หลายด้าน ทั้งในด้านการสนับสนุนเกี่ยวกับเงินทุนในการทำเกษตรกรรม การอบรมให้ความรู้ การส่งเสริมในด้านการตลาด และส่งเสริมการทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีด้วยการใช้น้ำหมัก EM ตลอดจนการจัดตั้งโรงเรียนชาวนาโดยส่งเสริมให้ชาวบ้านรู้จักการทำวิจัยและเก็บข้อมูลเพื่อพัฒนาการปลูกข้าวด้วยตนเอง ยกตัวอย่างเช่น การทดลองการปักดำต้นข้าวโดยลดจำนวนต้นข้าวต่อหลุมให้น้อยลง ซึ่งก็ทำให้เกษตรกรที่เข้าร่วมการทดลองได้ทราบว่า ปริมาณผลผลิตมิได้ขึ้นอยู่กับจำนวนต้นข้าวที่ใช้ในการปักดำ จึงส่งผลให้เกษตรกรใช้เมล็ดพันธุ์ข้าว และพื้นที่ในการหว่านข้าวลดลง อันเป็นการลดต้นทุนในการทำนาได้อีกทางหนึ่ง อย่างไรก็ตาม สำหรับในเรื่องการส่งเสริมเกษตรกรรมไร้สารเคมีนั้น นับว่าเป็นภารกิจที่ยังไม่ประสบผลสำเร็จเท่าใดนัก เนื่องจากสมาชิกของ ธกส. ส่วนใหญ่ก็ยังคงพึ่งพาปุ๋ยเคมีอยู่ดังเดิม

- ป่าไม้จังหวัด เจ้าหน้าที่ของป่าไม้จังหวัดมีบทบาทในพื้นที่นี้เล็กน้อยเท่านั้น ในคราวที่ได้ส่งสวนป่าเฉลิมพระเกียรติของหมู่บ้านเข้าประกวดแข่งขันในกิจกรรมบำรุงป่าฯ ปี พ.ศ. 2539 ซึ่งแม้สวนป่าฯ ดังกล่าวจะได้รับรางวัลชนะเลิศก็ตาม แต่ชาวบ้านในพื้นที่มิได้รับประโยชน์อันใดจากการประกวดในครั้งนั้น

- มูลนิธิรักไทย (องค์กร CARE เดิม) เป็นหน่วยงานพัฒนาเอกชนที่มีสาขาใหญ่อยู่ในต่างประเทศ ซึ่งทางมูลนิธิรักไทยในอดีตสมัยที่เข้ามาในหมู่บ้านสมพรรัตน์เมื่อประมาณ ปี พ.ศ. 2542 ได้เข้ามาทำงานอย่างจริงจังในการส่งเสริมอาชีพการทอผ้าให้กับบรรดาแม่บ้าน โดยการพาสมาชิกกลุ่มทอผ้าฯ ไปอบรมดูงานหลายครั้ง รวมทั้งที่ประเทศญี่ปุ่น เพื่อให้เกิดความเชี่ยวชาญในการใช้สีมัดย้อมผ้าไหม นอกจากนั้น ยังสนับสนุนเงินทุนในการดำเนินงานให้กับทางกลุ่มทอผ้าฯ อีกด้วย

เกษตรอำเภอ บทบาทของหน่วยงานนี้มีอยู่เด่นชัดเฉพาะเวลาที่จะมีการเตรียมการรับเสด็จ ซึ่งจะเข้ามาช่วยจัดเตรียมสถานที่ต่าง ๆ ในหมู่บ้าน เช่นเดียวกับหน่วยงานอื่นดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น นอกจากนั้น ยังส่งเสริมให้ชาวบ้านเข้าร่วมงานประชุมต่าง ๆ ที่ทางหน่วยงานของกระทรวงเกษตรฯ เป็นเจ้าภาพในการจัดงาน อย่างไรก็ตาม เกษตรอำเภออาจมีความสำคัญต่ออนาคตของเกษตรกรรมไร้สารเคมีของหมู่บ้านนี้ เนื่องจากปัจจุบันเป็นช่วงที่กำลังเสนอตนเองเป็นสถานที่ตั้งของโรงงานปุ๋ยชีวภาพในโครงการหนึ่งตำบลหนึ่งโรงปุ๋ยชีวภาพ

4.2 พัฒนาการในการทำเกษตรไร้สารเคมีของเกษตรกรหมู่บ้านสมพรรัตน์

1. ช่วงเวลาก่อนการรู้จักเกษตรกรรมไร้สารเคมี (พ.ศ. 2511-2538)

ช่วงเริ่มก่อตั้งหมู่บ้านสมพรรัตน์ (พ.ศ. 2511) วิถีชีวิตของชาวบ้านแต่ละครัวเรือนอยู่ในลักษณะของการพึ่งพาตนเองทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะในด้านการบริโภค เนื่องจากมีการดำเนินกิจกรรมทางการเกษตรด้วยรูปแบบที่สอดคล้องกับความต้องการในการบริโภค และไม่ต้องซื้อสินค้าที่เป็นอาหารจากภายนอกชุมชนเลย กล่าวคือ ชาวบ้านปลูกพืช และเลี้ยงสัตว์ที่ตนเองต้องการบริโภค และบริโภคสิ่งที่ตนเองผลิตได้

โดยภาพรวมแล้วนั้น ชาวบ้านทำเกษตรกรรมด้วยฐานคิดที่ต้องการให้มีอาหารไว้เพื่อบริโภคอย่างเพียงพอในครัวเรือน หรืออาจเรียกได้ว่า “ปลูกให้มีกิน” นั่นเอง ซึ่งชาวสมพรรัตน์นิยมรับประทานข้าวเหนียวเป็นอาหารหลัก ด้วยเหตุนี้ พืชที่ชาวบ้านทุกครัวเรือนปลูกก็คือข้าวเหนียว นอกจากนั้น ชาวบ้านยังมีการปลูกพืชผักสวนครัว ได้แก่ แตงกวา พริก มะเขือ แตงโม ฯลฯ โดยใช้พื้นที่เพียง 1-2 ไร่ หรือนำเนื้อที่บริเวณหัวไร่ปลายนามาปลูกเท่าที่ครอบครัวของตนเองต้องการบริโภค อย่างไรก็ดี แม้เกษตรกรได้ทำการแบ่งพื้นที่ทางการเกษตรมาใช้ปลูกข้าวเหนียวและพืชผักสวนครัวเพื่อการยังชีพแล้วก็ตาม ด้วยพื้นที่อันกว้างขวางของหมู่บ้านแห่งนี้จึงทำให้แต่ละครัวเรือนถือครองที่ทำกินมากพอที่จะสามารถทำการเกษตรเพื่อวัตถุประสงค์ทางการค้าได้ ซึ่งพืชที่ปลูกเพื่อขายดังกล่าวนี้ก็คือ ข้าวเจ้า

อันที่จริงแล้ว หากย้อนดูประวัติศาสตร์ของชุมชนนี้จะพบว่า ชาวบ้านเคยปลูกข้าวเจ้าขายพอค้ามาแล้วตั้งแต่สมัยยังอาศัยอยู่ที่ อ. อุทุมพรพิสัย จ. ศรีสะเกษ (ก่อนปี พ.ศ. 2511) และเมื่อมาตั้งรกรากอยู่ที่บ้านสมพรรัตน์แห่งนี้ ก็มีพ่อค้าจากอำเภอข้างเคียงมาติดต่อรับซื้อข้าวเจ้าถึงยังหมู่บ้านเลยทีเดียว ทั้งนี้ แม้ว่าข้าวเจ้าจะเป็นสินค้าเพียงไม่กี่ชนิดที่สร้างรายได้ให้ชาวสมพรรัตน์แต่กระนั้นก็ดี ยังไม่พบว่ามีชาวบ้านคนใดที่นำพื้นที่ของตนไปปลูกข้าวเจ้าทั้งหมด (เพื่อนำเงินที่ได้มาซื้อข้าวเหนียวบริโภคซึ่งราคาถูกกว่าข้าวเจ้า)

ทั้งนี้ หากนับตามขนาดเนื้อที่ของการทำเกษตรกรรมแล้ว สัดส่วนระหว่างพืชที่ปลูกไว้เพื่อขาย (ข้าวเจ้า) กับพืชที่ปลูกไว้เพื่อการบริโภค (ข้าวเหนียวและพืชผักสวนครัว) ถือว่าแตกต่างกันอย่างมาก กล่าวคือ พื้นที่ส่วนใหญ่ของเกษตรกรแต่ละครัวเรือนจะถูกใช้ไปกับการปลูกข้าวเจ้า ขณะที่การปลูกข้าวเหนียว และพืชผักสวนครูนั้น แต่ละครอบครัวจะใช้พื้นที่เพียงไม่กี่ไร่ก็สามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตได้เพียงพอต่อการบริโภคทั้งปีแล้ว ฉะนั้น แม้ชาวบ้านจะบริโภคอาหารต่าง ๆ ที่

ได้จากผลผลิตทางการเกษตรที่ตนปลูกขึ้นเองก็ตาม แต่ชาวบ้านต่างเกี่ยวข้อ และคุ้นเคยอยู่กับการผลิตเพื่อการค้าด้วยเช่นกัน หากแต่ชีวิตความเป็นอยู่ และวิถีการทำเกษตรกรรมของชาวบ้าน ไม่ได้อยู่ในสภาวะที่ต้องเดือดร้อนมากมายนักกับการแบกรับความเสี่ยงอันเนื่องมาจากราคาตลาดของข้าวเปลือกที่ผันผวนซึ่งถูกกำหนดขึ้นโดยปัจจัยภายนอกชุมชน เนื่องจากชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองในด้านการบริโภคอยู่แล้วนั่นเอง

สภาพการณ์ดังกล่าวข้างต้น ถือเป็นภาพชุมชนที่สะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนว่าแนวคิดของชาวบ้านอยู่ในกรอบอันมองการทำเกษตรว่าเป็นสิ่งที่ทำไปเพื่อการพึ่งพาตนเองเป็นหลัก หากแต่วัตถุประสงค์เพื่อการค้าเป็นเพียงผลพลอยได้จากสภาวะที่มีพื้นที่ทำกินเหลือเกินกว่าที่จะผลิตเพื่อการบริโภคอย่างเดียว อย่างไรก็ตาม นอกจากการปลูกข้าวเจ้าแล้วก็ไม่พบว่าชาวบ้านทำการเกษตรอื่นใดโดยหวังที่จะนำผลผลิตไปขายแต่อย่างใด ทั้งนี้ ก็เนื่องมาจากในช่วงแรก ๆ ของการก่อตั้งหมู่บ้านนั้น การคมนาคมขนส่งยังไม่สะดวก อีกทั้งยังไม่มีหน่วยงานราชการใด ๆ มาทำการส่งเสริมการปลูกพืช หรือเลี้ยงสัตว์เศรษฐกิจประเภทต่าง ๆ แก่ชาวบ้าน อันจะเป็นการเปลี่ยนแนวคิดให้ชาวบ้านหันมาทำเกษตรกรรมเพื่อการค้าเป็นหลักแทนวัตถุประสงค์เพื่อยังชีพ ดังนั้น ด้วยบริบทของชุมชนเช่นนี้จึงมีความจำเป็นน้อยมากที่ชาวบ้านจะซื้อ-ขายสินค้าเกษตร และมุ่งหวังไปที่ตัวเงินจากการทำเกษตรกรรมเป็นสำคัญ ด้วยเหตุนี้ ค่าใช้จ่ายประจำวันโดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องการบริโภคของชาวบ้านที่นี้จึงอยู่ในระดับที่ต่ำมาก

นอกจากการปลูกพืชชนิดต่าง ๆ แล้ว ชาวบ้านยังมีการเลี้ยงไก่ เลี้ยงวัวไว้เพื่อบริโภค ขณะเดียวกันชาวบ้านในสมัยนั้นมีวิถีการผลิตที่เรียกได้ว่าไม่ต้องพึ่งพาเงินทุนเลย เพราะไม่มีการจ้างแรงงานเพื่อดำนา หรือเกี่ยวข้าว แต่ใช้วิธีการลงแขกช่วยเหลือกันเองในหมู่บ้านโดยไม่มีการตอบแทนกันในรูปแบบตัวเงิน และชาวบ้านแต่ละคนทำการเกษตรกันอย่างค่อยเป็นค่อยไป ไม่ได้มีการเร่งรีบที่จะเพาะปลูกและเก็บเกี่ยวเพื่อให้ได้เงินเร็ว ๆ เหมือนเช่นในปัจจุบัน "สมัยนั้นไม่มีการจ้างคนอย่างตอนนี้ แต่ละครอบครัวมีก็คนก็ทำกันไป แล้วใช้เวลาเกี่ยวตั้ง 3 เดือน ดำนา ก็ดำ 3 เดือน เหมือนกัน" (ปัญ เเพ็งแจ่ม, สัมภาษณ์)

นอกจากการพึ่งพากันเองของชุมชนในด้านแรงงานแล้ว ชาวบ้านยังปราศจากความจำเป็นที่จะต้องเสียค่าใช้จ่ายไปกับปัจจัยการผลิตอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็น รถไถนา ค่าน้ำมัน ปุ๋ยเคมี สารกำจัดศัตรูพืช ฯลฯ ซึ่งทำให้ชาวบ้านไม่ต้องกัณฑ์ยืมสินมาซื้อสินค้าดังกล่าว อีกทั้งยังไม่ต้องเร่งขยายการถือครองที่ดินมาใช้ในการปลูกข้าว เพื่อหาเงินให้เพียงพอต่อการใช้คืนเงินกู้ยืมจากแหล่งต่าง ๆ และไม่ต้องเร่งเก็บเกี่ยวผลผลิต เพื่อให้ทันระยะเวลาในการใช้หนี้แก่เจ้าหนี้ยีกด้วย

โดยเฉพาะในขั้นตอนการไถนาที่ใช้เพียงควายและคนไถ จึงไม่เกิดค่าใช้จ่ายใด ๆ ในการเตรียมแปลงนา ทั้งนี้ เนื่องจากความเจริญก้าวหน้าด้านเทคโนโลยีทางการเกษตรในสมัยก่อนยังไม่ได้รู้จักเข้าสู่ชุมชนถึงขนาดที่ชาวบ้านจะมีรถไถนาใช้กันเหมือนในปัจจุบัน

ความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญในเรื่องวิธีการทำเกษตรของชาวบ้าน ซึ่งเป็นสัญลักษณ์อันเด่นชัดที่กล่าวได้ว่าหมู่บ้านสมพรรัตนแห่งนี้ เริ่มเข้าสู่ช่วงของการทำเกษตรกรรมกระแสหลักก็คือในช่วง พ.ศ. 2514 ที่มีการเข้ามาของนวัตกรรมทางการเกษตร นั่นก็คือ ปุ๋ยเคมี อย่างไรก็ตามตามประวัติความเป็นมาจากการคำบอกเล่าของคนเฒ่าคนแก่ในนั้น เกษตรกรในหมู่บ้านมีการทำเกษตรแบบดั้งเดิมที่ใช้มูลสัตว์ในการบำรุงดิน โดยปราศจากการใช้สารเคมี แต่ในภายหลังจากการก่อตั้งหมู่บ้านได้ไม่นานนัก การทำเกษตรกรรมของชาวบ้านส่วนใหญ่ได้ผูกติดอยู่กับการพึ่งพาปุ๋ยเคมีเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน เนื่องจากในช่วงนั้นมีเจ้าหน้าที่เกษตรจากทางราชการมาแนะนำให้ชาวบ้านรู้จักปุ๋ยเคมี และชี้ชวนถึงประโยชน์ของปุ๋ยเคมีที่สามารถเพิ่มผลผลิตข้าวได้อย่างมาก ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ในระยะแรกมีชาวบ้านบางคนนำปุ๋ยเคมีมาทดลองใช้ ซึ่งก็ได้ผลผลิตเพิ่มขึ้นจริงตามที่เจ้าหน้าที่แนะนำไว้แม้จะใส่ปุ๋ยเคมีในปริมาณไม่มากก็ตาม “หัวหน้าเขามาแนะนำ ก็เชื่อเลย ทำหมดเลย แต่ไม่ได้ใส่เยอะนะ ใส่น้อย ๆ ก็งาม แล้วได้ข้าวหลายขึ้น เลยใช้มาตลอด... แต่ย่านี้แล้วก็คัน” (บุญ เฟ็งแจ่ม, สัมภาษณ์)

การที่ชาวบ้านเริ่มมาใช้ปุ๋ยเคมีตามที่เจ้าหน้าที่ฯ แนะนำ ก็มีข้อสิ่งผิดปกติแต่อย่างใดเนื่องจากชาวบ้านยังไม่ทราบถึงข้อเสียในระยะยาวของการใช้สารเคมีในดิน ที่จะมีผลกระทบทั้งค่าใช้จ่ายทางการเกษตร คุณภาพดิน และสิ่งแวดล้อม อีกทั้งผลที่เกิดขึ้นจากการที่ได้ปริมาณผลผลิตข้าวเปลือกมากขึ้นนั้น เป็นคำตอบที่แสดงให้เห็นถึงประสิทธิภาพของปุ๋ยเคมีได้เป็นอย่างดี ซึ่งในช่วงระยะเวลาดังกล่าวนั้น และความต้องการแรงงานด้านอุตสาหกรรมของประเทศยังมีไม่มากนัก ชาวบ้านจึงไม่มีการอพยพเพื่อเข้ามาทำงานยังกรุงเทพฯ หรือในพื้นที่เขตอุตสาหกรรมมากมายเหมือนดังเช่นปัจจุบัน การที่ได้รับผลผลิตข้าวเปลือกมากขึ้น ก็หมายถึงทางเลือกที่มีอยู่ไม่มากของการเพิ่มรายได้ในครัวเรือนของตน รวมทั้งยังเป็นเครื่องรับประกันปริมาณอาหารที่จะมีเพียงพอต่อสมาชิกในครอบครัวของปีต่อไปนั่นเอง

ทั้งนี้ แม้ชาวบ้านเริ่มได้รับผลกระทบทางสุขภาพที่เกิดจากการใช้ปุ๋ยเคมี และสารเคมีอื่น ๆ ในการทำเกษตร) บ้างแล้ว แต่ไม่เทียบเท่ากับผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่เกิดจากการเพิ่มขึ้นของผลผลิต ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้การใช้ปุ๋ยเคมีได้รับความนิยมอย่างต่อเนื่องมาเป็นเวลาหลายทศวรรษ ซึ่งสภาพการณ์ดังที่กล่าวมานี้ส่งผลให้การทำนุบำรุงความอุดมสมบูรณ์ของผืนดินด้วยการใช้มูลสัตว์ โดยเฉพาะมูลวัว หรือที่ชาวบ้านเรียกติดปากกันว่า “มูล” อันเป็นการใช้

ทรัพยากรที่หาได้ง่ายในชุมชน และเป็นภูมิปัญญาที่ส่งทอดปฏิบัติสืบต่อกันมาจากบรรพบุรุษ ซึ่งอยู่เบื้องหลังแห่งความสำเร็จทางการเกษตรของชาวบ้าน มีบทบาทความสำคัญน้อยลงไป เพราะตั้งแต่ช่วงเวลาที่ชาวบ้านรู้จักการใช้ปุ๋ยเคมี (พ.ศ. 2514) และเห็นประสิทธิภาพที่เกิดขึ้นกับผลผลิตของตนแล้วนั้น แม้ชาวบ้านยังใช้มูลสัตว์ในการบำรุงดินอยู่ โดยนำมูลสัตว์ไปใส่ก่อนที่จะใส่ปุ๋ยเคมีตามที่หลัง แต่มูลสัตว์ก็เป็นเพียงสิ่งที่ใช้เสริมปุ๋ยเคมีเท่านั้น กล่าวคือ ปุ๋ยเคมีกลายเป็นสิ่งที่จำเป็นต้องใช้ หรือขาดไม่ได้ในการทำนาไปเสียแล้ว ซึ่งการใช้ปุ๋ยทั้ง 2 ชนิดดังกล่าวควบคู่กันไปเช่นนี้เป็นสิ่งที่ยังเห็นได้จนกระทั่งปัจจุบัน

การใช้ปุ๋ยเคมีช่วยส่งเสริมให้ชาวบ้านมีผลผลิต รายได้ และกำไรที่มากขึ้น จึงทำให้ชาวบ้านที่ได้มีโอกาสทดลองใช้ปุ๋ยเคมี ให้การยอมรับในประสิทธิภาพของปุ๋ยเคมี และมีชาวบ้านคนอื่นที่ยังไม่เคยใช้ หันมาใช้มากขึ้น ๆ เป็นลำดับ จนกระทั่งแทบจะไม่มีใครในหมู่บ้านที่ไม่ใช้ปุ๋ยเคมี ซึ่งนอกจากปุ๋ยเคมีแล้ว นวัตกรรมทางการเกษตรที่ตามมาก็คือ สารกำจัดวัชพืช และสารกำจัดแมลงศัตรูพืช โดยชาวบ้านบางส่วนได้ให้การตอบรับเป็นอย่างดีสำหรับสารเคมีทั้งสองชนิดดังกล่าว โดยเฉพาะสารกำจัดวัชพืช (ยาฆ่าหญ้า) นั้น แม้จะมีชาวบ้านเพียงส่วนน้อยเท่านั้นที่นำไปใช้ในนาข้าวของตน แต่ถือเป็นสิ่งที่ช่วยอำนวยความสะดวก สามารถทุ่นแรง และประหยัดเวลาในการกำจัดหญ้าในแปลงนาได้มาก ขณะที่ชาวบ้านอีกหลายครัวเรือนไม่นิยมใช้สารกำจัดแมลงศัตรูพืช เพราะเห็นว่าแมลงศัตรูพืชนั้นมีจำนวนน้อย รวมทั้งไม่เป็นปัญหาที่สำคัญในการทำนา อย่างไรก็ตาม เมื่อชาวบ้านได้ทราบว่ายาฆ่าหญ้าเป็นพิษต่อสุขภาพ จนกระทั่งทำให้ผู้ที่ใช้สารเคมีชนิดนี้เป็นโรคมะเร็ง และตายไปหลายคนแล้ว ทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่ตัดสินใจไม่ใช้ยาฆ่าหญ้า แล้วใช้วิธีการกำจัดหญ้าในแปลงนาโดยใช้มือเด็ดทิ้ง

นอกจากวิธีการทำเกษตรกรรมของชาวบ้านจะเปลี่ยนไปแล้ว นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2537 เป็นต้นมาหลายสิ่งหลายอย่างในชุมชนค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงในทิศทางที่แยกลงไปกว่าเดิม ไม่ว่าจะเป็นต้นทุนค่าใช้จ่ายในการทำเกษตรกรรม สุขภาพอนามัยของชาวบ้าน ตลอดจนการเสื่อมถอยของความสามารถในการพึ่งตนเองด้านการบริโภคของชาวบ้าน ที่หันมาเพิ่มพื้นที่ปลูกข้าวเจ้าเพื่อขายมากขึ้น และลดการปลูกพืชผักสวนครัวลงไป ทั้งนี้ ยังไม่นับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติของชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือ การเสื่อมคุณภาพของดินที่ผู้ศึกษามีได้มุ่งเน้นที่จะทำการศึกษว่า สารเคมีต่าง ๆ ที่ชาวบ้านใช้มีผลต่อสิ่งเหล่านี้อย่างไร และมากน้อยเพียงใด โดยประเด็นที่ชาวบ้านลด หรือเลิกปลูกพืชผักสวนครัวนั้น มีสาเหตุส่วนหนึ่งมาจากการที่ชาวบ้านเน้นปลูกพืชเพื่อหวังที่จะขาย หรือได้เงินมากขึ้น จึงนำพื้นที่เกษตรเกือบทั้งหมดมาปลูกข้าว "เมื่อ 10 ปีก่อนก็ยังคงปลูกผักกันอยู่ตามหัวไร่ปลายนาอยู่ ปลูกกันตอนที่หลังเกี่ยวกันแล้ว... เพราะว่าผักมันปลูกช่วง

ฝนตกชุกก็ไม่ได้ แต่เดี๋ยวนี้ก็ไม่ค่อยปลูกกันแล้ว เกียวข้าวเสร็จก็ไปหางาน หารับจ้างกันหมด หรือไม่ก็เอาที่มาปลูกหญ้าให้วัวกิน คนรุ่นนี้เอาเวลาไปรับจ้างหมดแล้วไม่เหมือนแต่ก่อนพอ เกียวเสร็จก็ว่าง" (ปรีชา คิดดีจริง, สัมภาษณ์)

การที่ชาวบ้านสมพรรัตน์มีแนวคิด และพฤติกรรมในการปลูกพืชเพื่อเอียงชีพ หรือเพื่อการบริโภคน้อยลงดังคำสัมภาษณ์ของนายปรีชาข้างต้น ก็เนื่องจากในช่วง 10 ปีที่ผ่านมา ชาวบ้านแห่งนี้เริ่มเข้าไปทำงานในกรุงเทพฯ มากขึ้นเรื่อย ๆ จากการชักชวนแบบปากต่อปากของชาวบ้านด้วยกันเอง ขณะที่บางคนซึ่งไม่ต้องการเดินทางเข้ากรุงเทพฯ ก็หางานรับจ้างก่อสร้างในละแวกหมู่บ้านใกล้เคียงที่กำลังต้องการแรงงานอยู่ ด้วยเหตุนี้ การปลูกพืชผักสวนครัวไว้บริโภคเองจึงเหลืออยู่น้อยมากในปัจจุบัน อาจมีบ้างในครอบครัวที่มีคนวัยชราซึ่งพอมีเวลาว่างก็จะปลูกพืชผักไว้กินเองตามกำลังที่จะทำได้ แต่อีกประเด็นหนึ่งที่ผู้ศึกษาเห็นว่ามีส่วนอย่างยิ่งที่ส่งผลให้ชาวบ้านไม่พยายามปลูกพืชผักสวนครัวกันเหมือนแต่ก่อน ก็คือการที่มีพ่อค้าขายของสดชั้นรถกระบะเข้ามาขายอาหารอันได้แก่ ผักสด กับข้าว เครื่องปรุง ขนมหวาน ฯลฯ ในหมู่บ้าน ซึ่งแม้จะเป็นสิ่งที่สร้างความสะดวกสบายให้แก่ชาวบ้านในการประกอบอาหาร แต่หากมองอีกด้านหนึ่งจะเห็นได้ว่าสินค้าประเภทอาหารดังกล่าวได้สร้างค่าใช้จ่ายประจำวันที่ไม่จำเป็นซึ่งชาวบ้านไม่เคยต้องเสียเงินไปกับรายการสินค้าเหล่านี้มาก่อนเลยในอดีต จะเห็นได้ว่า ทั้งการรับจ้างก่อสร้างภายหลังฤดูทำนา การอพยพไปขายแรงงานยังกรุงเทพฯ การเพิ่มพื้นที่ปลูกข้าวมากขึ้น ต่างก็เป็นสิ่งที่ชาวบ้านทำไปเพื่อให้ครอบครัวของตนมีเงินเพิ่มขึ้นนั่นเอง เนื่องจากในระยะหลังนี้เริ่มมีเทคโนโลยีทางการเกษตรใหม่ ไม่ว่าจะเป็นเครื่องไถนา ปุ๋ยเคมี เครื่องเกี่ยวข้าว เมื่อชาวบ้านรับเอานวัตกรรมเหล่านี้มาเป็นส่วนหนึ่งในการทำเกษตรกรรมแล้ว จึงทำให้เกิดความจำเป็นที่จะต้องใช้จ่ายมากขึ้น ประกอบกับค่าใช้จ่ายต่าง ๆ ที่มากับสิ่งอำนวยความสะดวกสำหรับชีวิตสมัยใหม่ ทั้งรถยนต์ โทรทัศน์ วิทยุ หม้อหุงข้าว ฯลฯ ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวข้างต้นจึงเป็นปรากฏการณ์ที่แสดงให้เห็นถึงวิธีการปรับตัวของชาวบ้านเมื่อสภาพชีวิตได้เปลี่ยนแปลงไป

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าปุ๋ยเคมี และสารเคมีได้เข้ามาเป็นที่นิยมแพร่หลายในชุมชน และกลายเป็นปัจจัยการผลิตที่ขาดไม่ได้สำหรับการเพิ่มปริมาณผลผลิตในการทำนาเป็นเวลายาวหลายศตวรรษ รวมทั้งการที่แนวคิดการทำเกษตรเพื่อการพาณิชย์มีบทบาทความสำคัญต่อความเป็นอยู่ของคนในชุมชนเพิ่มขึ้นเป็นอย่างมาก แต่ชาวบ้านก็มีโอกาสที่จะได้รู้จักกับทางเลือกอื่นของการทำเกษตรกรรมเช่นกัน โดยช่วงเวลาก่อนหน้านี้ที่เกษตรกรบ้านสมพรรัตน์จะได้รู้จักกับเกษตรกรรมทางเลือกอย่างเกษตรกรรมไร้สารเคมีนั้น ชาวบ้านหลายคนมีประสบการณ์จากการเข้าร่วมรับการอบรมเกษตรกรรมในรูปแบบอื่นมาก่อนแล้ว เนื่องจากในช่วงประมาณปี พ.ศ. 2537 ได้มีอาจารย์

จากวิทยาลัยเกษตรและเทคโนโลยีอุบลราชธานี มาเชิญชวนชาวบ้านให้เข้ารับการอบรมในเรื่องเกษตรกรรมผสมผสาน อันเป็นหลักสูตรที่มีระยะเวลาของการอบรมกว่า 10 วัน โดยทางวิทยาลัยฯ ออกค่าใช้จ่ายในการเดินทาง ค่าที่พัก และค่าอาหารให้ทั้งหมด ซึ่งในขณะนั้นเป็นช่วงหน้าแล้งที่ชาวบ้านเสร็จสิ้นภารกิจจากการเกี่ยวข้าว และมีเวลาว่างพอที่จะเข้าอบรม จึงทำให้ในครั้งนั้นมีชาวบ้านจำนวนประมาณ 20 คนที่ให้ความสนใจ ได้เดินทางไปร่วมรับการอบรมที่วิทยาลัยฯ ซึ่งตั้งอยู่ที่ ต.หนองขอน อ. เมือง จ. อุบลราชธานี ทั้งนี้ เนื้อหาหลักสูตรในการอบรมนั้น สอนให้ชาวบ้านรู้จักปลูกพืชหลากหลายชนิด และอบรมเทคนิคในการขยายพันธุ์พืชแต่ละชนิด ตลอดจนวิธีในการเลี้ยงสัตว์ แต่ภายหลังจากการอบรมในครั้งนั้นก็ยังไม่มีความสนใจทดลองทำเกษตรกรรมผสมผสานตามที่ได้เดินทางไปอบรมมาเลย

ตลอดช่วงเวลาที่ผ่านมามีตั้งแต่ก่อตั้งหมู่บ้าน จะเห็นได้ว่าหมู่บ้านสมพรรัตน์เป็นชุมชนชาวนาที่มีลักษณะร่วมทางด้านอาชีพ กล่าวคือ แทบทุกคนครัวล้วนเป็นเกษตรกรเหมือนกัน นอกจากนั้น ความเจริญทางด้านวัตถุ หรือสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ที่ยังมีอยู่น้อยตามลักษณะของสังคมชนบทไทยทั่ว ๆ ไป ทำให้สภาพความเป็นอยู่ของหมู่บ้านสมพรรัตน์ดำเนินไปอย่างเรียบง่ายทั้งด้านการบริโภค การทำมาหากิน และประเพณีวัฒนธรรม ความเปลี่ยนแปลงในวิถีการดำรงชีวิตของชาวบ้านเกิดขึ้นน้อยครั้ง และมีลักษณะของการเปลี่ยนแปลงที่เป็นไปอย่างช้า ๆ

แต่ในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา นั้น กระแสโลกาภิวัตน์และบริโภคนิยมค่อย ๆ คืบคลานเข้ามาสู่สังคมชนบทเรื่อยมา ชาวบ้านในชุมชนแห่งนี้จึงมีความเปลี่ยนแปลงในชีวิตแต่ละด้านที่มากขึ้นและรวดเร็วอย่างไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อน กล่าวคือ ชาวบ้านต้องพึ่งพาเงินตราสำหรับการดำรงชีวิตมากขึ้นกว่าเดิม เพื่อเพิ่มพูนความสะดวกสบายในชีวิตความเป็นอยู่ และซื้อสินค้าที่ทันสมัยต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นรถยนต์ รถจักรยานยนต์ รถไถนา เครื่องเล่นซีดี ลำโพงวิทยุขนาดใหญ่ ฯลฯ รวมทั้งการตกแต่งต่อเติมบ้านเรือนให้สวยงามน่าอยู่กว่าเดิม อีกทั้งเหตุผลในการซื้อและครอบครองสินค้าที่มีราคาสูงบางอย่าง เช่น รถกระบะ และรถไถนา ไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะเพียงประโยชน์ใช้สอยที่จะได้รับจากสินค้า หากแต่รวมถึงฐานะทางสังคม หรือ "ความมีหน้ามีตา" ที่เกิดขึ้นจากการเป็นเจ้าของสินค้าที่เชิดหน้าชูตาในค่านิยมความรู้สึกของชาวบ้านอีกด้วย แต่ความทันสมัย และความความสะดวกสบายในชีวิตความเป็นอยู่ก็ได้เกิดขึ้นพร้อม ๆ ไปกับรายจ่ายประจำวันของแต่ละครอบครัวอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ รายได้ของชาวบ้านอันจะนำมาเป็นค่าใช้จ่ายที่นับวันจะเพิ่มมากขึ้น ยังคงมาจากการปลูกข้าวขายพ่อค้า หรือสหกรณ์การเกษตรอยู่ดังเดิม (ซึ่งเนื้อที่ในการทำเกษตรกรรม และเทคนิควิธีการปลูกข้าวมิได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมเท่าใดนัก)

ประกอบกับการที่ชาวบ้านแต่ละครอบครัวปลูกพืชผักสวนครัวเพื่อไว้บริโภคเองลดลง เนื่องจากความเจริญทางด้านคมนาคมทำให้มีพ่อค้าขายผักผลไม้ และของกินของใช้ประจำวันขี้นรดขายของ (รถพุ่มพวง) แวะเวียนเข้ามาในหมู่บ้านอยู่เป็นประจำ จึงทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่นิยมที่จะบริโภคอาหารโดยการซื้อมากขึ้นเรื่อย ๆ เพื่อความสะดวกสบายของตนเอง ดังนั้น วิธีการทำเกษตรกรรมในลักษณะที่ปลูกเพื่อขายจึงทวีความสำคัญเพิ่มขึ้นทุกขณะ เพื่อที่จะนำรายได้จากการขายมาซื้อสินค้าและบริการที่ตนต้องการบริโภค (ซึ่งมากขึ้นกว่าในอดีตที่ผ่านมา) เกษตรกรของชุมชนในยุคสมัยใหม่ซึ่งอยู่ท่ามกลางกระแสบริโภคนิยมจึงต้องพึ่งพาเงินจากการขายข้าวมากขึ้นกว่าแต่ก่อนที่ยังมีการพึ่งพาตนเองทางเศรษฐกิจอยู่ในระดับสูง

ดังนั้น ช่วงระยะเวลาตั้งแต่เริ่มก่อตั้งหมู่บ้านจนถึง พ.ศ. 2538 จึงเป็นช่วงเวลาหมู่บ้านสมพรรัตน์อยู่ในระยะเปลี่ยนผ่านจากการทำเกษตรแบบดั้งเดิม ซึ่งเป็นการทำเกษตรเพื่อยังชีพเป็นหลัก และไม่ใช้สารเคมีใด ๆ เลย โดยมีการปลูกข้าวเจ้าเพื่อขายควบคู่ไปด้วยในเวลาเดียวกัน ไปสู่การใช้สารเคมีโดยเฉพาะอย่างยิ่งปุ๋ยเคมี เพื่อเพิ่มพูนผลผลิตท่ามกลางกระแสนิยม และบริโภคนิยมที่เข้ามาครอบงำความคิดของชาวบ้าน ทั้งนี้ สารเคมีในการทำเกษตรได้ส่งผลกระทบต่อชาวบ้านทั้งในด้านต้นทุนค่าใช้จ่าย สุขภาพ ประสิทธิภาพในการเพิ่มผลผลิตสิ่งแวดล้อม ฯลฯ อย่างไรก็ตาม ความเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตความเป็นอยู่ดังกล่าวข้างต้นก็มิได้เกิดขึ้นรวดเร็วเพียงข้ามคืน หากแต่ดำเนินไปอย่างช้า ๆ เพราะเนื่องจากการที่หมู่บ้านแห่งนี้อยู่ห่างไกลจากเขตเมือง และการเข้าถึงของหน่วยงานราชการนั่นเอง อีกทั้งก่อนที่จะเกิดผลกระทบและความเปลี่ยนแปลงจากการใช้สารเคมีนั้น นวัตกรรมทางการเกษตรอย่างปุ๋ยเคมีซึ่งถูกเผยแพร่เข้ามาในหมู่บ้านเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2514 ก็มีสิ่งทีชาวบ้านเชื่อถือทันทีภายหลังจากได้รับการแนะนำ หากแต่จะต้องผ่านการทดลองทำ และการเห็นตัวอย่างจากเพื่อนบ้านที่ทำแล้ว

2. จุดเริ่มต้นในการรู้จักเกษตรกรรมไร้สารเคมี (พ.ศ. 2538-2541)

การได้รับทราบข่าวสาร หรือความรู้เกี่ยวกับเกษตรไร้สารเคมีของชาวบ้านสมพรรัตน์ไม่ได้เกิดขึ้นพร้อมกันทุกคนในคราวเดียว เนื่องจากนวัตกรรมการเกษตรดังกล่าวได้ถูกเผยแพร่ผ่านสื่อต่าง ๆ หลายสื่อ ไม่ว่าจะเป็นสื่อบุคคล (เจ้าหน้าที่จากหน่วยงานภายนอกชุมชน) วิชิตยหนังสือ อย่างไรก็ตาม บุคคลแรกที่รู้จักการทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีด้วยการใช้ EM ก็คือ นายฤกษ์ชัย พลศรี ผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านสมพรรัตน์ ที่ได้รับการแนะนำจาก นายนเรศ พรานไพร ผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านโนนเลียง ต.หนองสะโน ในช่วงปี พ.ศ. 2538 (แม้ก่อนหน้านี้นายฤกษ์ชัย

เคยได้อ่านวารสารรายเดือนที่ชื่อ "สวรรค์บนพื้นพิภพ" ซึ่งแนะนำเกี่ยวกับ EM มาแล้ว) ซึ่งต่อมา นายฤกษ์ชัย ได้เข้าร่วมรับการอบรมเรื่องเกษตรกรรมไร้สารเคมีด้วยการใช้ EM ที่ศูนย์ฝึกอบรมและเผยแพร่เกษตรธรรมชาติวิเว จังหวัดสระบุรี หลังจากนั้น จึงนำความรู้เกี่ยวกับ EM มาสอนเด็กนักเรียนชั้น ป.5-ม.3 ผ่านชั่วโมงเรียนวิชาเกษตรที่มีสอนอยู่แล้ว ดังนั้น การบรรจุเนื้อหาเรื่อง การเกษตรไร้สารเคมีเข้าไปในหลักสูตร จึงทำให้เด็กนักเรียนในโรงเรียนรู้จักใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในชุมชน ไม่ว่าจะเป็น แกลบ ฟางข้าว ใบไม้ มูลสัตว์ ฯลฯ มาใช้ประโยชน์โดยผสมคลุกเคล้ากับน้ำหัวเชื้อ EM และนำไปหมักจุลินทรีย์ที่ได้มาใส่บำรุงดินในบริเวณโรงเรียน ซึ่งก็ทำให้ต้นไม้ในโรงเรียนเจริญงอกงามขึ้นกว่าเดิม ทั้งนี้ ผ.อ.ฤกษ์ชัย ยังได้ขยายผลให้เด็กนักเรียนนำความรู้ดังกล่าวไปถ่ายทอดให้กับผู้ปกครองของตน แต่ความพยายามครั้งนั้นไม่เกิดผลตามที่คาดหวัง เพราะชาวบ้านยังคงใช้สารเคมีในการทำเกษตรกรรมอยู่เช่นเดิม

การทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีด้วยการใช้ EM ไม่ได้ถูกเผยแพร่ด้วยวิธีการจากบุคคลหนึ่งไปสู่อีกบุคคลหนึ่งเพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่ยังเผยแพร่จากระดับองค์กรไปสู่ระดับบุคคลด้วยเช่นกัน โดยชาวบ้านบุคคลถัดมาของหมู่บ้านสมพรรัตน์ที่รู้จักกับเกษตรกรรมไร้สารเคมีด้วยการใช้ EM ต่อจากนายฤกษ์ชัย ก็คือ พระครูรัตนสราภิวัดมนี (หลวงพ่อ) เจ้าอาวาสวัดสมพรรัตนาราม และ นายประดิษฐ์ จันทา เกษตรกรบ้านสมพรรัตน์ (ต่อมาได้กลายเป็นประธานกลุ่มกองทุนปุ๋ยหมักจุลินทรีย์) ที่เดินทางไปประชุมประจำเดือนพระสงฆ์ของจังหวัด ณ วัดมหาวนาราม (วัดป่าใหญ่) อ.เมือง จ.อุบล ราชธานี ในปี พ.ศ. 2540 ซึ่งการที่หลวงพ่อไปประชุมในครั้งนั้นก็เนื่องจากมีตำแหน่งเป็นเจ้าคณะตำบล ขณะที่นายประดิษฐ์เป็นคนไปส่งหลวงพ่อในฐานะที่เป็นคนขับรถประจำตัวของหลวงพ่อ

โดยที่ก่อนการประชุมในครั้งนั้นจะเริ่มขึ้น ทางกรมทหารราบที่ 6 ได้ประสานงานกับคณะสงฆ์ที่จัดประชุมในการขอแบ่งเวลาส่วนหนึ่งของที่ประชุมสงฆ์ เพื่อนำเสนอความรู้เกี่ยวกับประโยชน์ และวิธีการผลิตปุ๋ยหมักจุลินทรีย์โดยการให้ EM เข้าไว้ในวาระการประชุมด้วย ซึ่งก็ได้รับความร่วมมือจากคณะสงฆ์ดังกล่าวด้วยดี กรมทหารราบที่ 6 จึงส่งบรรดาทหารที่ผ่านการอบรมเกี่ยวกับเกษตรกรรมไร้สารเคมีเป็นอย่างดี มาดำเนินการอบรมให้แก่พระสงฆ์ที่เข้าประชุมสงฆ์ประจำเดือน โดยกรมทหารราบที่ 6 มุ่งหวังที่จะให้พระสงฆ์ที่ผ่านการอบรมครั้งนี้ นำความรู้ที่ได้รับไปถ่ายทอดให้กับชาวบ้านในชุมชนของตน

ไม่ใช่เพียงพระสงฆ์เท่านั้นที่ได้รับความรู้ดังกล่าว เพราะกรมทหารราบที่ 6 ยังทำการอบรมให้แก่ประชาชนทั่วไปภายในบริเวณวัดป่าใหญ่แห่งนี้ในวันเดียวกันอีกด้วย ด้วยเหตุนี้ นายประดิษฐ์ซึ่งรอลหลวงพ่ออยู่ภายในบริเวณวัด จึงได้มีโอกาสในการเรียนรู้เกี่ยวกับเกษตรไร้สารเคมี

โดยบังเอิญ ทั้งนี้ วิธีการอบรมของทหารมีทั้งการบรรยายเพื่อสร้างความเข้าใจถึงคุณค่าของ EM ที่สามารถลดต้นทุนในการทำเกษตรกรรม เพิ่มผลผลิต และปรับปรุงสิ่งแวดล้อมของชุมชน โดยเฉพาะดินซึ่งเป็นปัจจัยที่สำคัญในการทำเกษตรกรรม นอกจากนี้ ยังเน้นการสาธิตให้ผู้เข้ารับการอบรมทั้งหลายเข้าใจขั้นตอนวิธีการ และเทคนิคของการผสมปุ๋ยหมักจุลินทรีย์ EM ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่าทั้งหลวงพ่อ และนายประดิษฐ์ได้รับความรู้ด้านเกษตรกรรมไร้สารเคมี และการทำปุ๋ยหมักจุลินทรีย์ EM (ปุ๋ยฯ EM) โดยที่ไม่ทราบล่วงหน้าว่าจะมีการอบรมในครั้งนั้น

แต่ด้วยความเชื่อมั่นในประโยชน์ และประสิทธิภาพของการใช้ EM ที่สามารถทำให้เกิดการลดต้นทุนของชาวบ้าน และเพิ่มผลผลิตให้สูงขึ้นได้ ด้วยเหตุนี้เอง ภายหลังจากการอบรมเกี่ยวกับเกษตรไร้สารเคมีในครั้งนั้น หลวงพ่อก็พยายามถ่ายทอดความรู้ดังกล่าวให้แก่ชาวบ้านในหมู่บ้านโดยการใช้หลายวิธีพร้อมกัน ทั้งการนำเรื่อง EM เข้าไปถ่ายทอดในโอกาสต่าง ๆ ที่ชาวบ้านมีการประชุมร่วมกัน การพูดแนะนำชาวบ้านเป็นรายบุคคลขณะที่ออกบิณฑบาต รวมทั้งการมอบหมายให้นายประดิษฐ์ เป็นผู้นำในการเผยแพร่ และส่งเสริมการทำเกษตรไร้สารเคมีในหมู่บ้าน ซึ่งนายประดิษฐ์ที่เคารพศรัทธาหลวงพ่อยู่เป็นทุนเดิมได้ปฏิบัติตามความปรารถนาของหลวงพ่อ ด้วยการชักชวนเกษตรกรในหมู่บ้านสมพรรัตนให้หันมาทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีร่วมกัน

อย่างไรก็ตาม การที่กรมทหารราบที่ 6¹ เข้ามาทำงานในด้านการส่งเสริมเกษตรกรรมไร้สารเคมีนั้น มีสาเหตุมาจากการปฏิบัติหน้าที่เพื่อสนองพระราชประสงค์ของสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ในเรื่องการทำมาหากินของชาวบ้าน เนื่องจากในช่วงปี พ.ศ. 2538 นั้น สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถเสด็จพระราชดำเนินมายังจังหวัดอุบลราชธานี ในครั้งนั้น ราษฎรอาสาสมัครพิทักษ์ป่าได้เข้าเฝ้าได้เบื้องพระยุคลบาท และปฏิญาณตนต่อหน้าพระพักตร์ว่าจะไม่ตัดไม้ทำลายป่า จะดูแลป่าจนกว่าชีวิตจะหาไม่ ซึ่งหลังจากที่ชาวบ้านได้ปฏิญาณตนเช่นนี้ สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถทรงรับสั่งกับเจ้าหน้าที่ของหน่วยงานต่าง ๆ ที่รับเสด็จว่า

‘กรมทหารราบที่ 6 เป็นหน่วยงานทหารสังกัดกองพลทหารราบที่ 6 กองทัพภาคที่ 2 ซึ่งมีหน้าที่รับผิดชอบพื้นที่ชายแดนจังหวัดอุบลราชธานี และอำนาจเจริญ โดยกรมทหารราบที่ 6 ได้เล็งเห็นปัญหาตามแนวชายแดน ก็คือ ปัญหาการลักลอบตัดไม้ทำลายป่า จึงร่วมมือกับชาวบ้านในการวิเคราะห์ และแก้ไขปัญหาดังกล่าว ในที่สุด จึงเกิดการจัดตั้งราษฎรอาสาสมัครพิทักษ์ป่าขึ้น ด้วยเหตุนี้ กรมทหารราบที่ 6 จึงมีส่วนร่วมในการพัฒนา และมีความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกับชาวบ้านในพื้นที่

“ไม่สบายใจ เพราะเขาเหล่านี้มาปฏิญาณว่าจะไม่ตัดไม้ทำลายป่า จะดูแลป่า เขาเสียสละแต่ไม่ได้ช่วยอะไรเขาเลย ให้ไปคิดสิว่าจะหาทางช่วยเขาอย่างไร” (www.thaikyusei.org/wood.htm)

ซึ่งจากพระราชเสาวนีย์ข้างต้น ประกอบกับที่พระองค์ทรงรับสั่งเสมอว่า เดียวนี้ดินของราษฎรแย่งทุกปี ปลุกอะไรก็ต้องลงทุนสูง ด้วยเหตุนี้ กรมทหารราบที่ 6 ซึ่งเป็นหน่วยงานในพื้นที่จึงนำมามำปัญหาดังกล่าวไปแก้ไข โดยกรมทหารราบที่ 6 ก็พยายามคิดหาแนวทางการแก้ปัญหาเรื่อยมา

ต่อมาในช่วงที่ไทยประสบวิกฤตเศรษฐกิจ ได้เกิดความเดือดร้อนของชาวบ้านจากปัญหาขาดปุ๋ยในการทำนาเนื่องจากไม่มีการนำเข้าปุ๋ยในช่วงนั้น นอกจากนั้น ยังมีปุ๋ยปลอมมาหลอกขายชาวบ้าน อีกทั้ง การที่ชาวบ้านพบปัญหาปุ๋ยเคมีราคาสูงอยู่ก่อนหน้านั้นแล้ว ซึ่งทำให้มีต้นทุนปุ๋ยถึง 300-500 บาท/ไร่ และขาดทุนทุกปี (ภาวุธ วัฒนภักดี, 2547, น. 6) พลตรี ดร.พิเชษฐ วิสัยจร (ซึ่งในขณะนั้นเป็นผู้บังคับการกรมทหารราบที่ 6 และหัวหน้าศูนย์อำนวยการประสานงานโครงการพัฒนาเพื่อความมั่นคงเฉพาะพื้นที่ป่าดงนาทามอันเนื่องมาจากพระราชดำริ จังหวัดอุบลราชธานี) จึงตระหนักถึงปัญหาดังกล่าวว่าเป็นสิ่งที่ส่งผลกระทบต่อเกษตรกรอย่างมาก และเห็นโอกาสในการช่วยเหลือเกษตรกรเพื่อสนองพระราชประสงค์

อย่างไรก็ตาม ในเวลาต่อมา พล.ต. ดร.พิเชษฐ วิสัยจร มีโอกาสรู้จักกับอาจารย์ สัญชัย พุทธบุญ ผู้อำนวยการโรงเรียนน้ำเย็นวิทยา อ.น้ำเย็น จ.อุบลราชธานี ซึ่งทราบว่ากรมทหารราบที่ 6 กำลังช่วยเหลือชาวบ้านตามแนวชายแดนในเรื่องการเกษตร จึงแนะนำให้รู้จักกับอาจารย์โกวิทย์ ดอกไม้ ซึ่งเป็นผู้ที่มีความชำนาญมากเรื่องเกษตรกรรมไร้สารเคมีด้วยการใช้น้ำสกัด EM² มาเป็น

---

²EM (Effective Microorganism) คือ กลุ่มจุลินทรีย์ที่มีประสิทธิภาพ อันเป็นนวัตกรรมจากญี่ปุ่น ซึ่งคิดค้นโดย ศ.ดร. เทรูโอะ ฮิงะ นักวิทยาศาสตร์สาขาพืชสวน มหาวิทยาลัยวักิว ที่ได้นำจุลินทรีย์ที่มีประสิทธิภาพทั้งกลุ่มที่ชอบอากาศ และไม่ชอบอากาศมาเลี้ยงรวมกัน หลังจาก การวิจัยตั้งแต่ พ.ศ. 2510 เขาค้นพบจุลินทรีย์ที่เหมาะสมต่อการบำรุงดิน ที่ใช้ชื่อว่า “EM” ใน พ.ศ. 2526 ซึ่งเมื่อหมักกับกากน้ำตาล และวัตถุดิบจากธรรมชาติ จะมีการแบ่งตัวของจุลินทรีย์ส่งผลให้เกิดการย่อยสลายธาตุอาหารต่าง ๆ ที่สร้างความอุดมสมบูรณ์ให้ดิน ทั้งนี้ EM เข้ามาเผยแพร่ในไทย พ.ศ. 2529 โดยศาสตราจารย์คาซุโอะวาคูกามิ ประธานมูลนิธิบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ด้วยกิจกรรมทางศาสนา ที่เห็นคุณค่าการทำเกษตรธรรมชาติ และเพื่อเป็นวิธีที่จะสร้างแผ่นดินธรรมแผ่นดินทองให้เกิดขึ้นในไทย ต่อมา พ.ศ. 2531 จึงตั้งศูนย์ฝึกอบรม และเผยแพร่เกษตรธรรมชาติคิวเซที่ อ.แก่งคอย จ.สระบุรี (<http://www.thaikyusei.org/index5.htm>)

ส่วนผสมสำคัญในการทำปุ๋ยหมักจุลินทรีย์ EM (ความรู้ด้านเกษตรกรรมไร้อาหารเคมี และการใช้ EM นั้น มาจากการที่อาจารย์โกวิทได้เข้าอบรมกับศูนย์ฝึกอบรมและเผยแพร่เกษตรธรรมชาติวิเว จังหวัดสระบุรี) โดยจากการที่ท่านพูดคุยกับอาจารย์โกวิท ส่งผลให้ท่านได้รับความรู้เกี่ยวกับการทำเกษตรกรรมไร้อาหารเคมี และเชื่อมั่นในวิธีการนี้ ด้วยเหตุนี้ พล.ต. ดร.พิเชษฐ วิสัยจร จึงเชิญชวนอาจารย์โกวิท มาทำงานร่วมกัน โดยให้เป็นวิทยากรอบรมทหารในสังกัดและเกษตรกรในพื้นที่ ดังนั้น กรมทหารราบที่ 6 จึงวางแผนอบรมเกษตรกรในพื้นที่แนวชายแดนจังหวัดอุบลราชธานี ให้มีความรู้เกี่ยวกับเกษตรกรรมไร้อาหารเคมี และสามารถทำปุ๋ยหมักจุลินทรีย์ EM มาใช้บำรุงดินแทนปุ๋ยเคมี โดยที่ก่อนหน้านั้นทางกรมฯ ได้จัดตั้งโครงการพัฒนาเพื่อความมั่นคง เฉพาะพื้นที่ป่าดงนาทามอันเนื่องมาจากพระราชดำริจังหวัดอุบลราชธานี เพื่อพัฒนาพื้นที่ชายแดน อันได้แก่ อ.โขงเจียม อ.โพธิ์ไทร อ.ศรีเมืองใหม่ อยู่แล้ว ฉะนั้น กรมฯ จึงนำเอาการพัฒนาคุณภาพชีวิตของชาวบ้านในพื้นที่แนวชายแดนด้วยเกษตรไร้อาหารเคมีเข้าไปไว้ในโครงการดังกล่าว

แต่เนื่องจากกรมทหารราบที่ 6 ที่ส่งเสริมเกษตรไร้อาหารเคมี ให้เกษตรกรพึ่งตนเองได้ตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง และมีต้นทุนในการทำที่ลดลง ต้องการให้ความสำเร็จดังกล่าวขยายคลุมพื้นที่ที่ไม่ได้อยู่ตามแนวชายแดนด้วย ประกอบกับก่อนหน้านั้นกรมทหารราบที่ 6 ได้มีการตั้งศูนย์อำนวยการประสานงานโครงการพัฒนาเพื่อความมั่นคงเฉพาะพื้นที่ป่าดงนาทาม อันเนื่องมาจากพระราชดำริจังหวัดอุบลราชธานี (ศูนย์ป่าดงนาทาม) ขึ้นที่อำเภอวารินชำราบ ในปี พ.ศ. 2539 เพื่อใช้เป็นจุดประสานงานกับทางหน่วยงานราชการต่าง ๆ และสร้างความสะดวกให้แก่โครงการพัฒนาเพื่อความมั่นคงเฉพาะพื้นที่ป่าดงนาทามอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ทางกรมฯ จึงเริ่มใช้ศูนย์ฯ เป็นศูนย์กลางอบรมเกษตรไร้อาหารเคมี ทำให้เกษตรกรในจังหวัดมีโอกาสเข้าร่วมเรียนรู้เกษตรไร้อาหารเคมีมากขึ้น ซึ่งเกษตรกรเหล่านี้ก็รวมถึงชาวบ้านสมพรรัตนด้วยเช่นกัน

แต่การที่กรมทหารราบที่ 6 เป็นเพียงหน่วยงานเดียวที่มีบทบาทในการส่งเสริมเกษตรไร้อาหารเคมีในช่วงแรกนี้ เนื่องจากในขณะนั้นหน่วยงานราชการอื่นคัดค้าน ไม่เชื่อถือแนวคิดของเกษตรไร้อาหารเคมีด้วยการใช้ EM ทำให้กรมฯ ทำงานโดดเดี่ยว และมีข้อจำกัดด้านงบประมาณในการดำเนินกิจกรรมเผยแพร่ความรู้ให้แก่ชาวบ้านทั่วทั้งจังหวัดอุบลราชธานี และจังหวัดใกล้เคียง

ทั้งนี้ หลักการสำคัญในการทำเกษตรกรรมไร้อาหารเคมีด้วยการใช้ EM นั่นก็คือ การช่วยให้เกษตรกรลดต้นทุนทางการเกษตรโดยสามารถประหยัดค่าใช้จ่ายในการซื้อปุ๋ยเคมีลง เนื่องจากสิ่งที่ใช้ในการทำปุ๋ยหมักจุลินทรีย์ EM³ โดยวิธีการดังกล่าวเป็นวัตถุดิบจากธรรมชาติ ซึ่งมีอยู่แล้ว

³ดูรายละเอียดเพิ่มเติมได้ที่ภาคผนวก ข น. 207

ในชุมชนไม่ว่าจะเป็น มูลวัว/ควาย แกลบ รำ ฯลฯ ขณะที่น้ำ EM และกากน้ำตาลนั้น แม้ต้องซื้อจากภายนอก แต่ก็มีราคาถูก ด้วยเหตุนี้ ทำให้การใช้ปุ๋ยหมักจุลินทรีย์ที่ทำด้วยของเกษตรกรเอง เป็นการตัดรายจ่ายที่ต้องเสียไปกับปุ๋ยเคมีซึ่งปัจจุบันมีราคาสูงถึงกระสอบละ 500 บาท

อย่างไรก็ตาม รูปแบบของเกษตรไร้สารเคมีที่กรมทหารราบที่ 6 นำมาส่งเสริมนั้น นอกจากการนำเอา EM มาใช้ผลิตปุ๋ยหมักจุลินทรีย์แล้ว ยังมีวิธีการอื่นในการทำเกษตรโดยเลี่ยงการใช้สารเคมี และสอดคล้องกับธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ได้แก่ การกำจัดแมลงด้วยการใช้สารสกัดธรรมชาติ (เช่น สะเดา ตะไคร้หอม ฯลฯ) การกำจัดวัชพืชด้วยการใช้มือถอนแทนการใช้ยาฆ่าหญ้า การเลิกเผาฟางข้าว ตลอดจนการปลูกพืชตระกูลถั่วเพื่อเพิ่มธาตุอาหารในดิน ทั้งนี้ กรมทหารราบที่ 6 ได้นำเอาแนวคิดเศรษฐกิจมาเป็นหลักการสำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจของเกษตรกรในพื้นที่ให้สามารถพ้นจากปัญหาความยากจน จึงทำให้รูปแบบของเกษตรไร้สารเคมีที่กรมทหารราบที่ 6 ส่งเสริมนั้น มิได้จำกัดขอบเขตอยู่เฉพาะแค่การปลูกพืช หรือการทำนา เพราะภายหลังจากที่ได้ส่งเสริมให้เกษตรกรทำเกษตรไร้สารเคมีแล้ว ยังส่งเสริมให้เกษตรกรพึ่งตนเองตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงด้วยการปฏิบัติตามวิธีการที่ง่าย ๆ อีก 3 วิธี ได้แก่ การเลี้ยงปลาและกบในบ่อพลาสติก การปลูกพืชผักสวนครัวรอบบ่อพลาสติก และการเลี้ยงไก่โดยการเรียกปลวกจากดินมาให้ไต่กินเป็นอาหาร ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้มีค่าใช้จ่ายต่ำ และยังสามารถนำเอาน้ำ EM ไปประยุกต์ใช้ได้อีกด้วย ดังนั้น เมื่อรวมกับวิธีการในการทำเกษตรโดยไม่ใช้สารเคมีที่ได้ส่งเสริมมาตั้งแต่ต้นแล้ว จึงทำให้กรมทหารราบที่ 6 เริ่มโครงการเศรษฐกิจพอเพียงอย่างเป็นทางการทั้ง 4 ข้อข้างต้น โดยมีการทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีเป็นเป้าหมายที่สำคัญที่สุดในโครงการ

ชาวบ้านกลุ่มต่อมาที่รู้จักกับการทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีด้วยการใช้ EM คือ บรรดาแม่บ้านที่นับถือศาสนาเซโคคิเวเคียว (โยเร)⁴ เนื่องจากประมาณ ปี พ.ศ. 2541 มีผู้ใหญ่บ้านของ

⁴เป็นรูปแบบหนึ่งของศาสนาพุทธนิกายมหายานมีต้นกำเนิดจากญี่ปุ่น (หากแปลตามศัพท์คือเซโค=โลก, คิวเซ=การช่วยเหลือ, เคียว=ศาสนา) ก่อตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2478 โดยนายโมกิจิ โอคาดะ ซึ่งมีจุดมุ่งหมายในการสร้างสวรรค์บนพื้นพิภพ ต่อมา พ.ศ. 2511 นาย คาซุโอะ วาคูกามิ และนายมาซานาโอะ โองูมา สมาชิกของเซโคคิเวเคียว ได้เดินทางเข้ามาเผยแพร่ที่ประเทศไทย โดยใช้มูลนิธิบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ด้วยกิจกรรมทางศาสนา (ก่อตั้ง ปี พ.ศ. 2513) เป็นองค์กรในการเผยแพร่ ปัจจุบันศาสนาเซโคคิเวเคียวในไทย (หรือที่ส่วนใหญ่เรียกว่า "โยเร") มีกิจกรรมหลัก 3 กิจกรรม คือ การเผยแพร่ศาสนา เกษตรธรรมชาติ และศิลปะความงาม

หมู่บ้านจงเจริญ ตำบลหนองสะโน เข้ามาเผยแพร่ศาสนาเซโคคิวเซเคียว โดยชักชวนให้ชาวบ้านสมัครเข้าเป็นสมาชิก ทั้งนี้ เพราะผู้ใหญ่บ้านคนนี้เป็นผู้หญิงจึงพยายามเน้นเผยแพร่ให้แก่พวกที่เป็นแม่บ้านด้วยกัน ในที่สุดก็มีชาวบ้านประมาณ 10 คนที่เลื่อมใสศรัทธาสมัครเป็นสมาชิก และเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ กับมูลนิธิบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ด้วยกิจกรรมทางศาสนาที่มีสำนักงานใหญ่อยู่ในอำเภอแก่งคอย จังหวัดสระบุรี ซึ่งหนึ่งในหลาย ๆ กิจกรรมที่มูลนิธิ จัดขึ้นเป็นประจำก็คือ การอบรมให้ความรู้เกี่ยวกับการทำเกษตรกรรมไร้สารเคมี รวมทั้งการประยุกต์ใช้ EM ในการเพาะปลูกและการบำบัดน้ำเสียในครัวเรือน ดังนั้น จึงทำให้แม่บ้านที่นับถือศาสนานี้บางคนนำ EM มาทดลองใช้กับไม้ประดับบริเวณรอบบ้าน โดยบางคนยังได้มีการแนะนำชักชวนชาวบ้านคนอื่นให้รู้จักศาสนาเซโคคิวเซเคียว (โยเร) และการทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีอีกด้วย อย่างไรก็ตาม ยังไม่มีสมาชิกของมูลนิธิ ผู้นำถือศาสนาที่คนได้นำ EM ไปใช้ในนาข้าว อันเป็นพืชหลักของตน อีกทั้งยังไม่มีชาวบ้านคนอื่นที่ไม่ได้เป็นสมาชิกของมูลนิธิ ทดลองใช้ EM ตามที่ได้รับคำแนะนำเลย

ในช่วงปี พ.ศ. 2541 นี้เอง ชาวบ้านหลายครัวเรือนรู้จักเกษตรกรรมไร้สารเคมีด้วยการใช้ปุ๋ย EM จากสื่อวิทยุผ่าน “รายการสื่อสัมพันธ์ป่าดงนาทาม” (คลื่น FM 98.5) ของสถานีวิทยุกระจายเสียงกองทัพภาคที่ 2 ซึ่งมีการนำเสนอความรู้ด้านการเกษตรในประเด็นต่าง ๆ รวมทั้งการทำและใช้ปุ๋ย EM แต่การเปิดรับความรู้จากการฟังสื่อวิทยุของชาวบ้านก็มีอุปสรรคหลายประการอยู่เช่นกัน ไม่ว่าจะเป็นคุณลักษณะของสื่อวิทยุที่เป็นการสื่อสารทางเดียว ทำให้ชาวบ้านไม่สามารถมีปฏิสัมพันธ์กับผู้ดำเนินรายการวิทยุ เพื่อสอบถามข้อสงสัยในบางเรื่องบางตอนที่ไมเข้าใจได้ หรือความไม่ต่อเนื่องในการเปิดรับข่าวสารความรู้จากวิทยุของชาวบ้าน อันเกิดจากการติดภาระงานประจำวันที่ทำอยู่ รวมทั้งการที่ชาวบ้านไม่สามารถจดจำ และจดบันทึกรายละเอียดสาระความรู้จากผู้ดำเนินรายการวิทยุได้ทัน “ตอนนั้นที่ฟังเขาพูดเรื่องการทำปุ๋ย EM ว่าต้องใส่อะไรเท่าไรบ้าง แต่ก็จดไม่ทัน ฟังไม่ทัน ก็เลยเสียดายแต่ก็ไม่รู้จะทำยังไง” (ประกาย คิตดีจริง, สัมภาษณ์)

แต่จากความสนใจของชาวบ้านในเรื่องเกษตรกรรมไร้สารเคมี และการทำปุ๋ย EM ภายหลังจากการฟังคลื่นวิทยุของกรมทหารราบที่ 6 นี้เอง จึงเกิดการพูดคุยปรึกษากันระหว่างนางประกาย กับสามี คือ นายปรีชา คิตดีจริง ซึ่งนางประกาย ได้พูดถึงปัญหาที่ไม่สามารถเข้าใจและจดสูตรในการทำปุ๋ย EM ได้ทันให้กับสามี ทำให้นายปรีชาให้คำแนะนำแก่ภรรยาของตนในการเสนอเรื่องต่อทางกรมทหารราบที่ 6 โดยผ่านองค์การบริหารส่วนตำบลหนองสะโน ให้ช่วยดำเนินการจัดโครงการอบรมแก่ชาวบ้าน

จากแนวความคิดของนายปรีชาข้างต้น จึงเกิดการปรึกษากันระหว่างชาวบ้านบางคน ที่ต้องการร่วมการอบรม ในที่สุดชาวบ้านก็ได้ยินเรื่องดังกล่าวตามที่ตั้งใจไว้ ซึ่งกรมทหารราบที่ 6 ร่วมมือกับชาวบ้านเป็นอย่างดี ด้วยการส่งอาจารย์ โกวิท ย์ ดอกไม้ พร้อมเจ้าหน้าที่ทหารเดินทาง มาทำการอบรมให้แก่เกษตรกรถึงในหมู่บ้าน โดยไม่เก็บค่าใช้จ่ายในการอบรมเลย อย่างไรก็ตาม ในการอบรมครั้งนั้น แม้จะมีผู้มาลงชื่อแจ้งความประสงค์ที่จะเข้าร่วมอบรมกว่า 60 คน แต่ในวัน อบรมจริง (26 กันยายน พ.ศ. 2541) ซึ่งใช้สถานที่ของวัดสมพรรัตนาราม กลับมีชาวบ้านเข้า อบรมเพียงประมาณ 20 กว่าคนเท่านั้น ทั้งนี้ จากคำบอกเล่าของชาวบ้านนั้น หลักวิธีการอบรม ของกรมทหารราบที่ 6 ที่นำโดยอาจารย์โกวิท ย์ มีลักษณะที่เน้นให้ชาวบ้านเชื่อมั่นต่อการทำ เกษตรกรรมไร้สารเคมีที่จะสามารถทำให้ต้นทุนลดลง และได้ผลผลิตมากขึ้น ประกอบกับฝึกให้ เกิดทักษะในเรื่องการทำปุ๋ยฯ EM “เรามีทีวีมาเปิดให้ดูด้วยว่านาที่ใช้ EM กับนาที่ไม่ใช้ EM ได้ ข้าวต่างกันยังไง...” “ตอนนั้นเขาให้แต่ละคนเอาข้าว กล้วย รำ และจอบไปเองด้วย แล้วไปผสม ปุ๋ยที่วัด ต่างคนต่างปฏิบัติของตัวเองเลย” (หลุด ศรียงยศ, สัมภาษณ์)

นอกจากสื่อ เนื้อหา และวิธีการอบรมที่สามารถลดความไม่แน่ใจ หรือความกลัวต่อ ผลผลิตที่จะได้รับภายหลังจากการใช้ปุ๋ยฯ EM แล้ว การที่พลตรี ดร. พิเชษฐ ุ วิสัยจร ได้เคย วางแผนเกี่ยวกับแนวทาง และเทคนิคในการอบรมชาวบ้านร่วมกับอาจารย์โกวิท ย์ ที่เน้นให้ใช้ ภาษา(ศัพท์) ที่ง่ายต่อการทำความเข้าใจ และพยายามทุกวิถีในการอธิบายเรื่องยากให้เป็นเรื่อง ง่าย มีส่วนสำคัญต่อความสำเร็จในการสื่อสารกับชาวบ้านระหว่างการดำเนินการอบรมถ่ายทอด ความรู้แก่ชาวบ้านของอาจารย์โกวิท ย์ “ผมย้ายกับอาจารย์โกวิท ย์ตลอดเลยทำให้ใช้ศัพท์ง่าย ๆ ให้ ชาวบ้านฟังแล้ว เข้าใจได้เลย อย่างคำอะไรที่เป็นภาษาอังกฤษก็ไม่ต้องไปใช้ หรือคำยาก ๆ อย่างจุลินทรีย์เนี่ยก็หาวิธีอธิบายที่ง่าย ๆ ผมถึงเขียนในหนังสือว่ามีสิ่งมีชีวิตเล็ก ๆ ในดิน เป็น ล้าน ๆ ตัว เห็นมั้ยไม่ต้องใช้คำว่าจุลินทรีย์เลย” (พิเชษฐ ุ วิสัยจร, สัมภาษณ์)

ทั้งนี้ แม้ผู้ศึกษาจะไม่ได้เข้าร่วมสังเกตการณ์ในวันที่อาจารย์โกวิท ย์ดำเนินการอบรม ชาวบ้านแห่งนี้ในปี พ.ศ. 2541 ดังกล่าวก็ตาม แต่เท่าที่ผู้ศึกษามีโอกาสได้สังเกตวิธีการสื่อสาร ของอาจารย์โกวิท ย์ในการอบรมครั้งอื่นช่วงระยะเวลาที่ผู้ศึกษาลงพื้นที่ไปเก็บข้อมูลนั้น เนื้อหา สารบางเรื่องที่ค่อนข้างสลับซับซ้อน และต้องอธิบายบนฐานความรู้ทางวิทยาศาสตร์ กลับฟังดู เป็นเรื่องไม่ยากอย่างที่ควรจะเป็นโดยวิธีการพูดที่เข้าใจได้ง่าย และการพยายามใช้ภาษาท้องถิ่น ของอาจารย์โกวิท ย์

ดังนั้น จึงสรุปได้ว่า การที่ชาวบ้านรู้จักเกษตรกรไร้สารเคมี และปุ๋ยหมักจุลินทรีย์ EM เกิดจากความเกี่ยวโยงของชุมชนกับมิติต่าง ๆ ทั้งมิติทางด้านศาสนา มิติทางด้านการพัฒนา

ชุมชน มิติทางด้านเศรษฐกิจ รวมทั้งมิติทางด้านวัฒนธรรม นอกจากนั้น ยังเกิดจากช่องทางในการรับรู้ข่าวสาร และความรู้จากภายนอกชุมชนที่มีความหลากหลาย ไม่ว่าจะเป็น สื่อบุคคล สื่อวิทยุ สื่อสิ่งพิมพ์ ซึ่งคุณสมบัติ และข้อจำกัดของสื่อต่าง ๆ ได้นำไปสู่ผลลัพธ์ของการเรียนรู้ และความสำเร็จในการขยายผลสู่บุคคลอื่น ๆ ที่แตกต่างกัน

3. ช่วงการตัดสินใจเลือกทำเกษตรกรรมไร้สารเคมี และพัฒนาการของการพึ่งตนเองในการทำเกษตรกรรมไร้สารเคมี (พ.ศ. 2541-2548)

3.1 กระบวนการปรับเปลี่ยนไปสู่การทำเกษตรกรรมไร้สารเคมี

จากประวัติความเป็นมาตั้งแต่ช่วงเวลาก่อนที่ชาวบ้านจะรู้จักกับเกษตรไร้สารเคมี จะเห็นได้ว่า หมู่บ้านสมพรรัตน์ผ่านพบเหตุการณ์ที่กระตุ้นให้ชาวบ้านปรับเปลี่ยนวิถีการทำเกษตรอยู่หลายครั้ง ไม่ว่าจะเป็นการที่ชาวบ้านบางส่วนได้ไปอบรมเกษตรผสมผสานที่วิทยาลัยเกษตรและเทคโนโลยี อุบลราชธานีในปี พ.ศ. 2537 หรือการที่เด็กนักเรียนในชุมชน (ชั้น ป.5-ม.3) นำความรู้ในเรื่องการทำปุ๋ยหมักจุลินทรีย์ EM มาแนะนำให้แก่ผู้ปกครอง ตลอดจนการทดลองนำเอาน้ำหัวเชื้อ EM มาเป็นส่วนผสมใช้ใส่ต้นไม้รอบ ๆ บ้าน และบำบัดน้ำเสียในห้องน้ำของแม่บ้านที่นับถือศาสนาเซโคคิเวเคียว แต่การเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้านแนวคิด และพฤติกรรมของชาวบ้านไปสู่การตัดสินใจให้หันไปทำเกษตรกรรมในรูปแบบอื่น แทนที่เกษตรกรรมรูปแบบเดิมที่ทำอยู่ยังมิได้เกิดขึ้นแต่อย่างใด กล่าวคือ ยังไม่มีชาวบ้านคนใดที่กล้าตัดสินใจเลิกวิธีการผลิตที่พึ่งพาสารเคมี หรือทำเกษตรกรรมแบบพึ่งตนเองด้วยการปลูกพืชที่หลากหลายมากขึ้นตามแนวทางเกษตรกรรมทางเลือกเลย ทั้งนี้ เนื่องจากปัจจัยสนับสนุนต่าง ๆ ยังมีไม่มากพอ หรือมีอิทธิพลเพียงพอที่ทำให้ชาวบ้านปรับเปลี่ยนแนวคิดของตัวเอง ไปสู่การทำสิ่งใหม่ ๆ เพราะการที่ชาวบ้านใช้ปุ๋ยเคมี และสารเคมีอื่น ๆ ในการทำเกษตรกรรมมานานกว่า 25 ปี จึงทำให้เกิดความคุ้นชินกับวิธีการทำเกษตรแบบที่ทำต่อเนื่องกันมา อันเป็นเหตุให้ชาวบ้านขาดความตระหนักถึงพิษภัยของสารเคมีทางการเกษตรที่มีต่อสุขภาพ และต้นทุนของการทำนาต่อไร่ที่ค่อนข้างสูงเมื่อเทียบกับรายได้ที่รับจากการขายข้าวเปลือก อีกทั้งแม้ว่าชาวบ้านจะได้ผ่านการอบรมแล้ว หรือดูตัวอย่างวิธีการทำเกษตรแนวใหม่ ๆ จากพื้นที่อื่นมาแล้วก็ตาม แต่การที่ยังไม่มีเกษตรกรผู้นำซึ่งกล้าตัดสินใจเริ่มต้นบุกเบิกการทำเกษตรในแนวทางที่ต่างไปจากเดิม ก็เป็นสาเหตุประการสำคัญที่ส่งผลให้ไม่มีใครกล้าเสี่ยงทำในสิ่งที่คนในหมู่บ้านไม่ทำกัน

แม้ชาวบ้านหลายคนจะได้รับข้อมูลความรู้เกี่ยวกับรูปแบบ หรือเทคนิคในการทำเกษตรใหม่ ๆ ตลอดจนเข้าใจในสิ่งที่ได้เรียนรู้มานั้นก็ตาม แต่ในความเป็นจริงแล้ว การที่เกษตรกรรักคนหนึ่งจะเปลี่ยนวิถีการทำเกษตรกรรม (ซึ่งไม่ต่างอะไรกับการเปลี่ยนแปลงชีวิตความเป็นอยู่ของตนเอง) ซึ่งจะทำให้เกิดความแตกต่างไปจากคนอื่น ท่ามกลางการดำรงคงอยู่ของการปฏิบัติแบบเดิม ๆ ของชาวบ้านทุกคนในชุมชนนั้น นับเป็นเรื่องยากต่อการตัดสินใจอย่างยิ่ง เนื่องจากหากเกษตรกรผู้ใดมีความคิดที่จะทำเช่นนั้น จะต้องคิดถึงเหตุการณ์ข้างหน้าก่อนแล้วว่า ถ้าทำเกษตรกรรมทางเลือกตามที่ตนได้เรียนรู้มานั้น จะเกิดความเปลี่ยนแปลงกับรายได้ที่จะลดลงหรือมากขึ้นอย่างไร (เกิดความเสี่ยงหรือไม่ที่จะทำ) และ ท่ามกลางวิถีการผลิตแบบเดิมที่ทุกคนทำกันอยู่ หากการตัดสินใจครั้งนี้เกิดความล้มเหลวขึ้นแล้วอาจตกเป็นเป้าในการวิพากษ์วิจารณ์ของชาวบ้านคนอื่น หรือแม้กระทั่งคำตำหนิจากคนในครอบครัวเองก็ตาม นอกจากนั้น แม้เกษตรกรหลายคนจะมีแนวคิดที่ยอมรับผลดี หรือประโยชน์ของการทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีก็ตาม แต่ก็ไม่ใช่ทุกคนที่ยอมรับจะตัดสินใจลงมือทำจริง เนื่องจากในการปฏิบัติจริงนั้น เกษตรกรต้องอาศัยทั้งแรงกายแรงใจ และยังมีเงื่อนไขต่าง ๆ ที่เป็นอุปสรรคในการทำเกษตรกรรมไร้สารเคมี กล่าวง่าย ๆ ก็คือการยอมรับกับการปฏิบัติจริงนั้นถือเป็นคนละเรื่องกันนั่นเอง ซึ่งในประเด็นที่เกี่ยวกับปัจจัยที่มีผลต่อการตัดสินใจทำเกษตรกรรมไร้สารเคมี ผู้ศึกษาจะได้กล่าวถึงรายละเอียดในตอนต่อไป

อันที่จริงช่วงเวลาแห่งการเริ่มต้นที่เกษตรกรถึง 20 กว่าครอบครัวในหมู่บ้านสมพรรัตน์หันมาทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีในนาข้าวนั้น ไม่ได้เกิดขึ้นโดยพร้อมเพียงในปีเดียวกันทั้งหมด แต่เริ่มขึ้นในปี พ.ศ. 2540 จากการทดลองทำของเกษตรกรเพียงคนเดียวในหมู่บ้านสมพรรัตน์ บุคคลผู้นั้นก็คือ นายประดิษฐ์ จันทร์ท่า ซึ่งผ่านการอบรมเกษตรกรรมไร้สารเคมีที่วัดป่าใหญ่ในปี พ.ศ. 2540 โดยกรมทหารราบที่ 6 แม้ในช่วงนั้นนายประดิษฐ์ จะกลับมาพร้อมกับการเชิญชวนให้เกษตรกรคนอื่นทดลองทำตามแนวทางที่ตนได้ไปเรียนรู้มา แต่ยังไม่มีความกล้าตัดสินใจเลิกใช้สารเคมีในการทำนาเนื่องจากยังไม่มั่นใจถึงผลผลิตที่จะได้รับ ดังนั้นในปี พ.ศ. 2540 จึงมีนายประดิษฐ์ผู้เดียวในหมู่บ้านที่ทดลองใช้ปุ๋ยหมักจุลินทรีย์ EM และเลิกใช้สารเคมีทุกอย่างที่เคยใช้มาในอดีต โดยเขาทดลองทำด้วยเนื้อที่เพียง 2 งานเท่านั้น จากผืนนาทั้งหมดที่มีอยู่ประมาณ 13 ไร่ ซึ่งผลปรากฏว่าดินในแปลงที่ทดลองมีความนุ่มมากขึ้น ไม่แข็งกระด้างเหมือนตอนที่ใช้ปุ๋ยเคมี อีกทั้งผลผลิตก็ดูเหมือนจะไม่ได้ลดลงแต่อย่างใด (ในปีนั้นนายประดิษฐ์ไม่ได้ขังน้ำหนักข้าวเปลือกที่ได้จากแปลงทดลอง แต่คาดคะเนโดยสายตาแล้วคิดว่าผลผลิตไม่ได้ลดลง) อย่างไรก็ตาม สิ่งที่นายประดิษฐ์เห็นผลดีตั้งแต่ยังไม่ถึงฤดูกาลเก็บเกี่ยวก็คือ ต้นทุนในการทำนาที่ลดลงอย่างชัดเจน

เนื่องจากก่อนหน้านี้ที่ใช้ปุ๋ยเคมีในการบำรุงดินนั้น เขาใส่ปุ๋ยด้วยอัตรา 1 กระสอบต่อ 2 ไร่ จึงมีต้นทุนต่อไร่ประมาณ 150 บาท แต่การใช้ปุ๋ยหมักจุลินทรีย์ EM นั้นหากคำนวณเป็นต้นทุนต่อไร่แล้ว เรียกได้ว่าแทบจะไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายเลย เพราะวัตถุดิบหลักได้แก่ มูลวัว เป็นสิ่งที่เกษตรกรส่วนใหญ่มีอยู่แล้วจากการขูดเก็บที่คอกวัวของตน ขณะที่ส่วนผสมสำคัญทั้งน้ำหัวเชื้อ EM (ลิตรละ 70 บาท) และกากน้ำตาล (กิโลกรัมละ 5 บาท) สำหรับผสมกับวัตถุดิบอื่น ๆ นั้น ใช้ในปริมาณที่น้อยมากเพียงไม่กี่ซีซีต่อการทำนาในแต่ละปี อีกทั้งน้ำหัวเชื้อ EM สามารถนำมาผสมกับน้ำและกากน้ำตาลเพื่อขยายเป็นน้ำ EM ขวดใหม่อีกได้ ดังนั้น น้ำหัวเชื้อ EM ในปริมาณ 1 ลิตรจึงสามารถใช้กับพื้นที่นาได้เป็นจำนวนหลายไร่ในแต่ละปี และเก็บไว้ใช้ได้เป็นเวลาหลายปี

จากความสำเร็จในการทดลองใช้ปุ๋ยหมักจุลินทรีย์ EM ในครั้งนั้น ทำให้นายประดิษฐ์ตัดสินใจนำเนื้อที่ทั้งหมด 13 ไร่มาทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีในปีต่อมา และผลจากการทดลองดังกล่าวซึ่งเป็นที่รับรู้ทั่วกันในบรรดาเกษตรกรของหมู่บ้านสมพรรัตน์ ส่งผลให้เกษตรกรหลายคนเริ่มสนใจอย่างจริงจังถึงวิธีการทำเกษตรกรรมตามแนวทางของนายประดิษฐ์ ซึ่งเวลาต่อมาในปี พ.ศ.2541 ชาวบ้านหลายคนได้รับข่าวสารเกี่ยวกับเกษตรกรรมไร้สารเคมีจากคลื่น FM สถานีวิทยุของกรมทหารราบที่ 6 จึงเกิดการแสวงหาความรู้เพิ่มเติมโดยเชิญอาจารย์โกวิทย์ ดอกไม้ มาอบรมที่หมู่บ้านสมพรรัตน์ในเดือนกันยายน พ.ศ. 2541 และกว่า 20 คนได้เข้าร่วมรับการถ่ายทอดความรู้ในครั้งนั้น

โดยที่หลังจากการอบรมเสร็จสิ้นลงนั้น แม้เกษตรกรมีความเข้าใจในเนื้อหาสาระที่เรียนรู้อบรมมา และได้ฝึกหัดผสมปุ๋ยหมักจุลินทรีย์ EM ด้วยตนเอง แต่ก็ยังไม่แน่ใจถึงผลลัพธ์ที่จะเกิดขึ้นภายหลังจากการทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีด้วยการใช้ปุ๋ย EM อีกทั้งเกษตรกรแต่ละคนไม่ได้ปรึกษาหารือแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันว่ามีความเชื่อถือ หรือมั่นใจกับปุ๋ยหมักจุลินทรีย์ EM มากน้อยเพียงใด อย่างไรก็ตาม ส่วนใหญ่จะเคยเห็นตัวอย่างจากแปลงนา หรือเคยได้ยินถึงผลการทดลองใช้ปุ๋ย EM ของนายประดิษฐ์ก่อนหน้านี้แล้ว ด้วยเหตุนี้เกษตรกรเกือบทุกคนที่เข้ารับการอบรมจึงได้นำความรู้และทักษะที่ได้จากการเรียนรู้ในครั้งนั้นมาทดลองทำด้วยตนเอง ทั้งนี้เกษตรกรส่วนใหญ่มีวิธีการทดลองที่ไม่แตกต่างจากนายประดิษฐ์ กล่าวคือ ไม่ได้ตัดสินใจทำทั้งหมดในเนื้อที่ที่มีอยู่ ซึ่งจะเป็นการเสี่ยงเกินไปสำหรับผลผลิต และรายได้ของตนเอง หากแต่แบ่งเนื้อที่การเกษตรของตนเล็กน้อยเท่านั้น (ประมาณ 2-3 ไร่) มาใช้ในการทดลอง และทดลองทำด้วยการใช้วัตถุดิบ และส่วนผสมที่เหมือนกันทุกประการจากที่ได้อบรมมา

ทั้งนี้ ในปี พ.ศ. 2541 เกษตรกรแต่ละคนซึ่งทดลองทำเกษตรกรรมไร้สารเคมี ล้วนเป็นเกษตรกรที่ผ่านการอบรมจากอาจารย์โกวิทย์ ดอกไม้ทั้งสิ้น ขณะที่ในจำนวนเกษตรกรซึ่งไม่ได้

เข้ารับการอบรมในครั้งดังกล่าวนั้น ไม่มีใครหันมาปรับเปลี่ยนวิถีการผลิต หรือทดลองทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีเลย ซึ่งโดยภาพรวมนั้นการทดลองใช้ปุ๋ยฯ EM มีผลผลิตที่ดีขึ้น แม้จะมีเกษตรกรบางคน (ซึ่งพื้นที่การเกษตรมีคุณภาพของดินที่ต่ำ) ได้ผลผลิตต่อไร่ในแปลงทดลองที่ใช้ปุ๋ยฯ EM ต่ำกว่าช่วงที่ใช้ปุ๋ยเคมีในการทำนาของปีก่อนหน้านี้ อย่างไรก็ตาม เกษตรกรทุกคนที่ทดลองทำในครั้งนั้น ได้เห็นคุณประโยชน์ของการทำเกษตรไร้สารเคมีที่ส่งผลให้ต้นทุนค่าใช้จ่ายในการปลูกข้าวลดลงอย่างมาก ด้วยเหตุนี้ หลายคนจึงให้การยอมรับ และตัดสินใจทำเกษตรไร้สารเคมีอย่างเต็มตัวในปีต่อมา

ขณะที่เกษตรกรผู้ซึ่งได้ผ่านการทดลองทำเกษตรกรรมไร้สารเคมี ในปี พ.ศ. 2541 ตัดสินใจเปลี่ยนวิถีการผลิตของตนไปแล้วนั้น ผลสำเร็จจากปฏิบัติของเกษตรกรกลุ่มดังกล่าวก็มีส่วนจูงใจให้เกษตรกรบางคนที่ยังไม่ได้ทำเกษตรกรรมไร้สารเคมี เริ่มเกิดความรู้สึกไม่แน่ใจในความถูกต้องเหมาะสมกับการทำนาโดยใช้สารเคมีในขณะนั้น เพราะสิ่งที่เกิดขึ้นกับเกษตรกรที่ได้ทดลองใช้ปุ๋ยฯ EM เป็นที่ประจักษ์แก่สายตาของเกษตรกรคนอื่น ดังนั้น จะเห็นได้ว่าในช่วงเวลานี้เกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมไร้สารเคมี ซึ่งเป็นคนกลุ่มน้อยในหมู่บ้านถูกจับตามองจากชาวบ้านส่วนใหญ่ที่ยังใช้สารเคมีในการปลูกข้าวอยู่ โดยเป็นที่แน่นอนว่าหากเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีประสบความสำเร็จมากเท่าใด ก็ยิ่งเป็นการสร้างความน่าเชื่อถือให้กับแนวทางการทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีสำหรับเกษตรกรคนอื่น ๆ ที่ยังใช้สารเคมีอยู่มากขึ้น แต่ความเชื่อมั่นที่เกษตรกรหลายคน (ซึ่งยังไม่ได้ตัดสินใจเริ่มทำเกษตรกรรมไร้สารเคมี) เริ่มมีต่อประสิทธิภาพของปุ๋ยฯ EM กลับถูกสั่นคลอนด้วยข่าวที่ลือกันทั่วทั้งหมู่บ้านว่า ผู้ที่อ้างว่าตนใช้ปุ๋ยฯ EM (ทำเกษตรกรรมไร้สารเคมี) ในขณะนั้น ไม่ได้ทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีจริง แต่แอบใส่ปุ๋ยเคมีลงในแปลงนาของตนโดยไม่ให้ชาวบ้านทั่วไปทราบ จึงเป็นเหตุให้ต้นข้าวยังเจริญงอกงามดังเดิม

ซึ่งจากการที่ผู้ศึกษาสอบถามถึงข้อเท็จจริงของข่าวดังกล่าวทั้งจากเกษตรกรที่ทำ และไม่ทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีแล้ว พบว่าเมื่อก่อนนั้นมีเกษตรกรบางคนกระทำเช่นนั้นจริงเพียงแต่เป็นส่วนน้อยเท่านั้น โดยเหตุที่ทำเช่นนั้นเนื่องจากยังไม่มั่นใจถึงประสิทธิภาพของปุ๋ยฯ EM ว่าจะทำให้ผลผลิตของตนไม่ลดลง นอกจากนั้น เนื่องจากการทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีเพิ่งจะเริ่มต้นในหมู่บ้านนี้ได้ไม่นาน ฉะนั้น เกษตรกรบางคนที่บ้านส่วนใหญ่เข้าใจว่าเป็นผู้ที่ทำเกษตรกรรมไร้สารเคมี ก็ไม่ใช่ว่าจะใช้พื้นที่ของเขาทั้งหมดมาทำเกษตรกรรมไร้สารเคมี กล่าวคือ พื้นที่ทำกินบางส่วนยังมีวิถีการผลิตในแบบเกษตรเคมีอยู่ จึงมีการใช้ปุ๋ยเคมีอยู่สำหรับในแปลงของผู้ที่เริ่มทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีนั่นเอง อย่างไรก็ตาม เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นนี้ได้ถูกหยิบยกเสนอเวลาที่ผู้ศึกษาสัมภาษณ์เกษตรกรที่ยังใช้สารเคมีในการทำนาอยู่ ประหนึ่งว่าเป็นเหตุผลสำคัญที่ทำให้เกษตรกร

นอกจากกรมทหารราบที่ 6 จะเป็นหน่วยงานที่เข้ามาส่งเสริม และถ่ายทอดความรู้ในการทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีแก่เกษตรกรแล้ว ในช่วงเวลาที่ไล่เลี่ยกันนี้เองยังมีธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร(ธกส.) ที่พยายามหาหนทางแก้ไขปัญหาค่าความยากจนให้กับลูกค้า(เกษตรกรที่กู้เงินจาก ธกส.) ด้วยการอบรมให้ความรู้เกี่ยวกับเกษตรกรรมไร้สารเคมีเช่นกัน ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2541 ทั้งนี้ ในหมู่บ้านสมพรรัตน์มีเกษตรกรที่เป็นลูกค้าของ ธกส. ถึงกว่า 130 ครัวเรือน แต่ทั้ง ธกส. และกรมทหารราบที่ 6 ก็ยังไม่สามารถขยายผลของการทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีจนกระทั่งครอบคลุมเกษตรกรทั้งหมู่บ้านสมพรรัตน์ได้ เพราะเกษตรกรอีกจำนวนหนึ่งยังขาดโอกาสในการเข้าร่วมอบรมเรียนรู้การทำเกษตรกรรมไร้สารเคมี ดังคำให้สัมภาษณ์ของนาย สำราญ สาลีธรรม เกษตรกรซึ่งเป็นพันธมิตรของ ธกส.

คนอื่นที่เป็นสมาชิกของ ธกส. ก็ไปอบรมเหมือนกันแต่เขาไม่ได้ไปบ่อย เหมือนผม ผมไปปีหนึ่งตั้ง 4-5 ครั้ง เพราะพันธมิตรมีแค่หมู่บ้านละคน... พันมิตร ก็คือสมาชิกที่กู้เงินจาก ธกส. นี้แหละ แต่คน ๆ นั้นจะเป็นคนมุ่งมั่นต่อหน้าที่ เวลาทำงานของ ธกส. ก็มา เวลาที่เขาเรียกใช้ คน ๆ นั้นจะเป็นคนที่ขยันหน่อย เขาเลยตั้งให้เป็นผู้ดูแลแต่ละกลุ่มในหมู่บ้าน... แต่บางคนที่เป็นสมาชิก ธกส. ก็ยังไม่ได้อบรมเลยนะ เฉพาะที่เขามาอบรมที่หมู่บ้านถึงจะได้อบรม แต่ไปที่อื่นบางคนยังไม่ได้ไปเลย ส่วนมากจะไปแค่หัวหน้ากลุ่ม อย่างเช่น ตอนนี้มีอยู่ 10 กลุ่ม ก็จะมีหัวหน้า 10 คน (สำราญ สาลีธรรม, สัมภาษณ์)

แต่ ธกส. ก็มีเทคนิคที่จะถ่ายทอดความรู้ไปยังเกษตรกรได้อย่างทั่วถึงกว่าวิธีการของกรมทหารราบที่ 6 ซึ่งส่วนหนึ่งอาจเป็นผลมาจากการที่ ธกส. มีเกษตรกรกลุ่มเป้าหมายที่ชัดเจน และมีลูกค้าเป็นจำนวนมาก อย่างไรก็ตาม การส่งเสริมให้ลูกค้าของตนทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีนั้นไม่ใช่เพียงตัวของลูกค้า(เกษตรกร) เอง ที่จะมีสภาพเศรษฐกิจดีขึ้นจากการที่สามารถลดต้นทุนค่าสารเคมีต่าง ๆ ได้ แต่ ธกส. ก็จะได้รับผลประโยชน์โดยตรงเช่นกัน นั่นก็คือ ลูกค้าสามารถจำหน่ายสินค้าให้กับทาง ธกส. ได้ ทำให้โอกาสที่ ธกส. จะมีหนี้เสียน้อยลงไป นอกจากนี้ ผู้ศึกษายังพบว่า เจ้าหน้าที่ของหน่วยงานดังกล่าวบางคน มีความมุ่งมั่นที่จะพัฒนาความเป็นอยู่ของเกษตรกรในชุมชนทั้งที่เป็นลูกค้า และไม่เป็นลูกค้าของ ธกส. โดยเต็มใจที่จะให้ทั้งเวลาในงาน และเวลาว่างงานมาทำการแนะนำส่งเสริม อบรม และเยี่ยมเยียนชาวบ้านอยู่เป็นประจำ ดังนั้น เมื่อพันธมิตรหัวหน้ากลุ่ม ตลอดจนผู้ที่ไม่ได้เป็นลูกค้าของ ธกส. ประสบปัญหาในการทำเกษตรกรรมไร้สารเคมี เจ้าหน้าที่ของ ธกส. จึงมีเวลาเพียงพอที่จะให้คำปรึกษาแนะนำแก่ชาวบ้านจนสามารถแก้ไขปัญหา นั้น ๆ ไปได้ "คนไหนที่ไม่ค่อยเข้าประชุม เราอย่าไปประชุมที่อื่น ให้ไปประชุมบ้านคนนั้นแหละ..."

หัวหน้าเขาก็บอกกับพันธมิตรว่าคนไหนไม่ยอม เราก็อย่าไปบังคับเขา แต่ เราต้องไปเอง ถ้าเราไปบ่อย ๆ เดี่ยวเขาก็จะเกรงใจเรา” (สำราญ สาสิทธิ์ธรรม, สัมภาษณ์)

ขณะที่การทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีตามเจตนารมณ์ หรือวิธีการที่กรมทหารราบที่ 6 ส่งเสริมนั้น จะเป็นการเลิกใช้สารเคมีในที่ดินทำกินโดยสิ้นเชิง กล่าวคือ เกษตรกรจะต้องไม่ใส่สารเคมีทุกชนิดอย่างเด็ดขาด ทั้งปุ๋ยเคมี สารเคมีกำจัดศัตรูพืช สารเคมีกำจัดวัชพืช ตลอดจนสารเคมีในรูปแบบอื่น ไม่ว่าจะป็นขั้นตอนใดในการทำเกษตรกรรมก็ตาม แม้อาจมีบางครั้งในระยะเวลาแรก ๆ ที่วิทยาการของกรมทหารราบที่ 6 ไม่ได้บอกให้ “หักดิบ” เลิกใช้สารเคมีทันที แต่สอนให้ค่อย ๆ ลดการใช้สารเคมีลง จนกระทั่งเลิกใช้ไปในที่สุด แต่สำหรับ ธกส. แล้ว แม้จะพยายามกำชับให้ลูกค้าของตนทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีในรูปแบบที่กรมทหารราบที่ 6 ส่งเสริมอยู่ แต่ในทางปฏิบัติก็จะยอมให้เกษตรกรสามารถใส่สารเคมี (โดยเฉพาะปุ๋ยเคมี) ได้ในขั้นตอนของการตกกล้า(ปลูกกล้าข้าว) ซึ่งในความจริงการทำเกษตรกรรมที่ยังใส่สารเคมีได้บ้าง แต่สารพิษก็มีได้ตกค้างอยู่ในผลผลิตนั้น ไม่ใช่รูปแบบการเกษตรในระดับที่สามารถเรียกว่าเป็นเกษตรกรรมไร้สารเคมี แต่อาจเรียกได้ว่าเป็น “เกษตรปลอดสารพิษ” เท่านั้น ทั้งนี้ ธกส. ได้พยายามสร้างแรงจูงใจให้แก่ลูกค้า โดยการจ่ายปันผลคืนสำหรับลูกค้าที่ปลูกข้าวด้วยการใช้สารจากธรรมชาติล้วน ๆ ไม่เจือปนสารเคมีมากกว่าลูกค้าที่ปลูกข้าวปลอดสารพิษ อย่งไรก็ดี สิ่งที่ไม่แตกต่างกันระหว่างเกษตรกรที่ได้รับการส่งเสริมจากสองหน่วยงานนี้ก็คือ วัตถุประสงค์ หรือเหตุผลที่ทำให้เกษตรกรไร้สารเคมี ซึ่งต่างเห็นประโยชน์ของนวัตกรรมนี้ในฐานะที่เป็นวิธีการของการลดต้นทุนในการทำนาเหมือนกัน

บางคนเขาจะเอาปุ๋ยเคมีมาใส่กล้าก่อนให้มันโตเร็ว จะได้ปักดำ จุลินทรีย์มันไม่ทันต้องใช้เคมี... ที่ใส่เคมีนะ ธกส.เขาก็ไม่อนุญาตหรอก แต่เราฝืนทำ แต่ตอนเอาข้าวไปส่งข้าวก็รู้ รู้ว่าใส่ปุ๋ยเคมี เครื่องวัดเครื่องตรวจข้าวเขามีหมด เขาก็บอกว่ามีจุลินทรีย์แล้วก็มีเคมีนิดหน่อย ทำไมเขาจะไม่รู้ แต่เขาก็ให้ค่าข้าวโลละ 10 บาทเหมือนกันนะ เพราะเขาเห็นว่าเราเป็นลูกค้า เขาก็ตรวจว่าปุ๋ยที่ใช้เอามาจากไหน พอเขารู้ว่าเอามาจาก ธกส. เขาก็โอเค อะลุ่มอล่วย (สำราญ สาสิทธิ์ธรรม, สัมภาษณ์)

อย่างไรก็ตาม แม้ผลลัพธ์จากการส่งเสริมการทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีของหน่วยงานต่าง ๆ จะทำให้มีจำนวนเกษตรกรที่ตัดสินใจทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีมากขึ้นเรื่อย ๆ โดยในปี พ.ศ. 2548 หมู่บ้านสมพรรัตน์มีผู้ที่หันมาเลิกใช้สารเคมีเพิ่มขึ้น 3 ครัวเรือน แต่ในทางตรงกันข้าม กลับพบว่ามีเกษตรกรที่เคยตัดสินใจใช้ปุ๋ยฯ EM ทำเกษตรกรรมไร้สารเคมี เปลี่ยนกลับมาใช้สารเคมีในการทำนาตามเดิมเช่นกัน ดังนั้น พัฒนาการเกี่ยวกับการตัดสินใจเลือกวิธีการเกษตร

ของชาวบ้านสมพรรัตน์จึงไม่ได้เป็นไปตามลำดับขั้นของการ “ลด ละ เลิก” สารเคมีในการทำเกษตรกรรม ผู้การทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีตลอดชีวิตของเกษตรกรไปหมดทุกคน หากแต่เป็นวัฏจักรที่มีการวนกลับมาสู่การทำเกษตรกรรมที่ใช้สารเคมีได้ในบางกรณี ด้วยเหตุนี้ จึงกล่าวได้ว่าปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นกับเกษตรกรไร้สารเคมีในหมู่บ้านสมพรรัตน์มิใช่ภาวะที่จะคงอยู่ตลอดไปสำหรับเกษตรกรทุกคนที่ได้ตัดสินใจเปลี่ยนวิถีการผลิตไปแล้ว

แม้ว่าชุมชนจะมีพัฒนาการในด้านจำนวนเกษตรกรซึ่งหันมาทำเกษตรกรรมไร้สารเคมี (ไม่ว่าจะด้วยเหตุผลใดก็ตาม) ที่เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ แต่ด้านการพัฒนาปรับปรุงเทคนิคการประยุกต์ใช้ EM ให้มีความหลากหลาย การค้นหาวิธีการใหม่ ๆ ในการเพิ่มผลผลิต (เช่น การพัฒนาพันธุ์ข้าว) หรือแม้กระทั่งการสร้างสรรคนวัตกรรมที่ดีกว่าการใช้ EM ยังไม่มีให้เห็น ในช่วงระยะเวลาที่ผู้ศึกษาเก็บรวบรวมข้อมูล อย่างไรก็ตาม ชาวบ้านได้มีประสบการณ์ทำงานร่วมกับนักพัฒนาจากหน่วยงานบางแห่งที่พยายามกระตุ้นให้ชาวบ้านคิดวิเคราะห์ และค้นหาทางเลือกใหม่ ๆ ในการทำเกษตรกรรม ยกตัวอย่างเช่น เจ้าหน้าที่จากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธกส.) ซึ่งแนะนำส่งเสริมให้เกิดโรงเรียนชาวนา เพื่อให้ชาวบ้านทำการวิจัยทดลองวิธีการปลูกข้าวที่มีประสิทธิภาพด้วยตนเอง โดยในแต่ละปีชาวบ้านจะถูกกระตุ้นความคิด และความสงสัยให้ค้นหาวิธีการพัฒนาประสิทธิภาพในการปลูกข้าว อาทิ การหาคำตอบเรื่องระยะห่างในการปักดำต้นข้าวที่เหมาะสม ซึ่งจะทำให้ปริมาณผลผลิตเพิ่มขึ้น หรือการทดลองทำนาหว่านแทนนาดำที่นิยมทำอยู่ในปัจจุบัน

3.2 ที่มาและพัฒนาการของกลุ่มกองทุนปุ๋ยหมักจุลินทรีย์ (พ.ศ.2541-2543)

ภายหลังจากที่กรมทหารราบที่ 6 มีการอบรมสาธิตเกษตรกรรมไร้สารเคมีอย่างต่อเนื่อง ทำให้แต่ละชุมชนในจังหวัดอุบลราชธานีมีการปรับเปลี่ยนวิถีของการทำเกษตรกรรมโดยลด และเลิกใช้สารเคมีมากขึ้นเป็นลำดับ ซึ่งแม้ว่าในช่วงแรกของแต่ละชุมชนจะมีเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีเพียง 1-2 คน แต่เมื่อเวลาผ่านไปก็เริ่มมีเกษตรกรคนอื่นตัดสินใจเปลี่ยนแนวคิดของตนเองเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ส่งผลให้ในช่วงปี พ.ศ. 2541 มีเกษตรกรบางพื้นที่ในจังหวัดอุบลราชธานีได้จัดตั้งกลุ่มขึ้นมา ซึ่งเป็นกลุ่มเล็ก ๆ ที่เกิดจากการรวมตัวกันระหว่างเกษตรกรที่ทำเกษตรไร้สารเคมีที่สนิทสนมคุ้นเคยกัน เพื่อส่งเสริมให้เกิดการขยายผลของการทำเกษตรไร้สารเคมีไปสู่เกษตรกรรายอื่นในชุมชน โดยมีลักษณะของกลุ่มแบบไม่เป็นทางการเกิดขึ้นเองโดยธรรมชาติปราศจากหน่วยงานภายนอกที่เข้าไปแนะนำส่งเสริมแต่อย่างใด

สำหรับหมู่บ้านสมพรรัตน์ก็เช่นกัน มีการก่อตั้งกลุ่มในลักษณะนี้ขึ้นเองโดยชาวบ้านในปี พ.ศ. 2541 (แม้ในปีนี้จะยังมีเกษตรกรที่ทำเกษตรไร้สารเคมีไม่มากก็ตาม) ซึ่งมีวัตถุประสงค์ที่ต้องการส่งเสริมให้ชาวบ้านคนอื่นหันมาทำเกษตรไร้สารเคมี และช่วยเหลือระหว่างสมาชิก ทั้งนี้

มูลเหตุในการก่อตั้งกลุ่ม ส่วนหนึ่งอาจเกิดจากคำแนะนำของเจ้าหน้าที่ของกรมทหารราบที่ 6 ที่ซึ่งถึงปัจจัยอันจะนำไปสู่ความสำเร็จในการทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีให้แก่นายประดิษฐ์เมื่อปี พ.ศ. 2540 ทำให้นายประดิษฐ์ชักชวนชาวบ้านคนอื่นให้เปลี่ยนแปลงวิถีการเกษตรตั้งแต่ที่ยังไม่ทราบถึงปริมาณผลผลิตที่จะเกิดขึ้นกับแปลงนาของตนเอง “ตอนไปอบรมที่วัดป่าใหญ่ ทหารเขาบอกว่าต้องทำเป็นกลุ่มจึงจะสำเร็จ” (ประดิษฐ์ จันทา, สัมภาษณ์)

ซึ่งแรกเริ่มเดิมทีมีสมาชิกที่ร่วมกันก่อตั้งเพียง 3 คนเท่านั้น ได้แก่ นายประดิษฐ์ จันทา นายปรีชา คิตติจรัส และนายชัยบดินทร์ เกษกุล ทั้งนี้ เนื่องจากนายประดิษฐ์ ซึ่งมีความต้องการตั้งกลุ่มของชาวบ้านที่ทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีขึ้นอยู่แล้ว ได้ขยายความคิดดังกล่าวให้กับนายปรีชา และนายชัยบดินทร์ ซึ่งก็ได้รับการตอบรับเป็นอย่างดีจากนายปรีชา (เกษตรกรที่ทำอาชีพขายของชำ ควบคู่ไปกับการทำนา และรับจ้าง) ที่โดยภูมิหลังแล้วนายปรีชามีประสบการณ์ที่เลวร้ายเกี่ยวกับปุ๋ยเคมีในหลาย ๆ ครั้ง โดยเฉพาะประสบการณ์ที่เคยซื้อปุ๋ยเคมีที่เป็นปุ๋ยปลอมในปี พ.ศ. 2540 ประกอบกับเหตุการณ์อีกหลายอย่าง ไม่ว่าจะเป็นการที่นักการเมืองบางคนในพื้นที่หลอกลวงชาวบ้านด้วยการเอาหน้าสร้างภาพให้ตนเอง ด้วยการนำปุ๋ยเคมีราคาถูกลงมาขายให้แก่ชาวบ้าน ซึ่งแท้ที่จริงแล้วปุ๋ยเหล่านั้นมาจากโครงการปุ๋ยเคมีราคาของ อดท. ไม่ใช่ปุ๋ยของนักการเมืองในพื้นที่แต่อย่างใด ตลอดจนการที่นายปรีชาเห็นโทษของสารเคมีที่ทำให้เพื่อนบ้านบางคนต้องเป็นโรคตับ และเป็นอัมพาต หลายต่อหลายเหตุการณ์ข้างต้นทำให้นายปรีชาสนับสนุนนายประดิษฐ์ ให้ตั้งกลุ่มในหมู่บ้านสมพรรัตน์ โดยขณะนั้นผู้ร่วมก่อตั้งกลุ่มทั้ง 3 คน ได้พยายามวางหลักการ และกฎระเบียบของกลุ่ม ตลอดจนแนวทางที่จะขยายผลไปสู่เพื่อนบ้านคนอื่น ๆ

จากการที่ชุมชนแรก ๆ ในจังหวัดอุบลราชธานีดำเนินการก่อตั้งกลุ่มขึ้นมานั้น ชาวเกี่ยวกับการก่อตั้งกลุ่มดังกล่าวได้ถูกบอกเล่าต่อกันมา ทำให้เกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีในพื้นที่อื่น ๆ รวมทั้งนายวิทยา ผลคำ⁵ ทราบถึงความเคลื่อนไหวดังกล่าว ด้วยเหตุนี้ นายวิทยา

⁵ ในขณะนั้นนายวิทยา ผลคำ เป็นอดีตพลทหารปลดประจำการจากกรมทหารราบที่ 6 ที่พลตรี ดร. พิเศษฐ์ วิสัยจร ส่งไปทำงานกับบริษัท อี เอ็ม คิวเซ จำกัด(สระบุรี) ซึ่งบริษัทมอบหมายให้นายวิทยาดูแลส่งเสริม และติดตามผลการทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีในพื้นที่จังหวัดอุบลราชธานี ทั้งนี้ การที่พลตรี ดร. พิเศษฐ์ ได้ส่งนายวิทยาไปหาความรู้และประสบการณ์ที่บริษัท เพราะเห็นว่าเป็นพลทหารที่จบการศึกษาถึงระดับปริญญาตรี และยังมีความรู้พื้นฐานทางด้านการเกษตรด้วย

ซึ่งในเวลานั้นเสมือนหนึ่งทำงานให้กับกรมทหารราบที่ 6 และเคยเป็นผู้ได้บังคับบัญชาของพลตรี ดร. พิเชษฐ วิสัยจรมาก่อน ได้สังเกตเห็นถึงประโยชน์ของการจัดตั้งกลุ่มขึ้นในแต่ละชุมชน ประกอบกับในเวลานั้นมีเกษตรกรในจังหวัดอุบลราชธานีที่หันมาทำเกษตรกรรมไร้สารเคมี มากเกินกว่าที่นายวิทยาจะสามารถเดินทางไปตรวจแปลงของเกษตรกรได้ทุกแห่ง จึงเสนอโครงการจัดตั้งกลุ่มต่อกรมทหารราบที่ 6 เพื่อขยายผลไปยังชุมชนอื่น โดยมีวัตถุประสงค์ให้ผู้นำของแต่ละชุมชนไปทำการส่งเสริมให้เกษตรกรไร้สารเคมีแพร่หลายมากยิ่งขึ้น รวมทั้งเกิดการบริหารจัดการ และตรวจสอบดูแล กันเองภายในชุมชน

แต่หลังจากปรากฏการณ์ในการรวมกลุ่มกันเองของชาวบ้านโดยธรรมชาติเกิดขึ้นได้ไม่นานนัก ประมาณปี พ.ศ. 2542 เกษตรกรบ้านชาติ ต.หนามแท่ง อ.ศรีเมืองใหม่ ได้แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของการรวมกลุ่มในรูปแบบอื่นที่เริ่มยกระดับขึ้นมาอีกขั้นหนึ่ง กล่าวคือ เกษตรกรในพื้นที่นี้มีการจัดตั้งกองทุนปุ๋ยหมักจุลินทรีย์กันด้วยแนวคิดของเกษตรกรเอง โดยเป็นกองทุนในลักษณะที่ระดมหุ้นจากสมาชิก เพื่อนำเงินที่ได้จากสมาชิกของกองทุนฯ มาเป็นทุนหมุนเวียนในการทำปุ๋ยหมักจุลินทรีย์ EM ร่วมกันในชุมชน และขอการสนับสนุนจากกรมทหารราบที่ 6 ให้ช่วยจัดหาวัตถุดิบที่ใช้ในการทำปุ๋ยบางอย่างที่ชุมชนยังขาดแคลน ทั้งนี้ ชาวบ้านก็ได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดีจากทางทหารเช่นเคย

ซึ่งจากปรากฏการณ์ของการพึ่งพาตนเองในระดับกลุ่มของชุมชนบ้านชาตินี้เอง ทำให้พลตรี ดร. พิเชษฐ วิสัยจร ที่เห็นความริเริ่มสร้างสรรค์ในการช่วยเหลือกันเองของชาวบ้าน เกิดแนวความคิดที่จะให้กองทุนปุ๋ยหมักจุลินทรีย์ ในลักษณะที่เกษตรกรบ้านชาติกำลังดำเนินการอยู่นั้น มีการส่งเสริมขยายผลไปยังชุมชนอื่น ๆ ด้วย ดังนั้น ทางกรมทหารราบที่ 6 จึงทำการขยายผลโดยการแนะนำเกษตรกรในพื้นที่ต่าง ๆ ที่ทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีให้มีการจัดตั้งกองทุนปุ๋ยหมักจุลินทรีย์ขึ้นในชุมชน เพื่อให้เกษตรกรช่วยเหลือซึ่งกันและกันในการทำปุ๋ยด้วยตัวเอง

เนื่องจากในช่วงเวลาที่พลตรี ดร. พิเชษฐ ต้องการขยายผลกองทุนปุ๋ยหมักจุลินทรีย์ เป็นช่วงเวลาที่คาบเกี่ยวกับช่วงที่นายวิทยา ผลคำ กำลังดำเนินโครงการจัดตั้งกลุ่มเพื่อขยายผลไปสู่พื้นที่อื่น ๆ เช่นกัน ความสอดคล้องเข้ากันได้ของวัตถุประสงค์ของการจัดตั้งกลุ่มทั้งสองแบบดังกล่าว จึงทำให้นายวิทยาได้นำแนวความคิดในการขยายผลกองทุนปุ๋ยฯ ของพลตรี ดร. พิเชษฐ กับโครงการจัดตั้งกลุ่มมาผนวกเข้าด้วยกัน และดำเนินการส่งเสริมให้เกิดความสำเร็จอย่างเป็นรูปธรรมในเวลาต่อมา

การแนะนำส่งเสริมของกรมทหารราบที่ 6 ในการจัดตั้งกองทุนปุ๋ยหมักจุลินทรีย์ก็ได้เข้ามายังหมู่บ้านสมพรรัตน์เช่นกัน ซึ่งกลุ่มกองทุนปุ๋ยฯ ของชาวบ้านแห่งนี้ที่จัดตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2543

เป็นการต่อยอดจากกลุ่มเดิมที่นายประดิษฐ์ จันทร์ทำ เป็นผู้ดำเนินการจัดตั้งขึ้นมา โดยนายประดิษฐ์ ได้เรียกประชุมชาวบ้านด้วยการประชาสัมพันธ์ทางหอกระจายข่าวของหมู่บ้าน เพื่อชี้แจงเกี่ยวกับการจัดตั้งกลุ่มกองทุนหมู่บ้านหมักจุลินทรีย์บ้านสมพรรัตน์ ในการประชุมครั้งนั้นแม้จะมีชาวบ้านมาร่วมประชุมเพียง 36 คน(ในจำนวนนี้เป็นชาวบ้านของหมู่บ้านอื่น 6 คน) แต่ท้ายที่สุด ก็มีชาวบ้านที่ตัดสินใจเป็นสมาชิกฯ ถึง 28 คน โดยมีชาวบ้านจากหมู่บ้านข้างเคียงร่วมเป็นสมาชิกฯ ด้วย

ถึงแม้ว่ากลุ่มกองทุนหมู่บ้านหมักจุลินทรีย์บ้านสมพรรัตน์ จะเป็นกลุ่มที่เกิดขึ้นอันเป็นผลมาจากการได้รับคำแนะนำจากหน่วยงานนอกชุมชนอย่างกรมทหารราบที่ 6 ก็ตาม แต่ด้วยความต้องการของเกษตรกรที่ประสบปัญหาการขาดแคลนวัตถุดิบในการทำปุ๋ย และการที่เกษตรกรบางคนมีภาระงานประจำวันมากไม่สามารถทำปุ๋ยเองได้โดยสะดวก การจัดตั้งกลุ่มกองทุนปุ๋ยฯ จึงสามารถใช้เป็นทางออกในการแก้ไขปัญหา หรือสนองความต้องการของชาวบ้านได้เป็นอย่างดี ทั้งนี้ทางกลุ่มกองทุนปุ๋ยฯ ได้ช่วยกันระดมทุนจากสมาชิกทั้ง 28 คน โดยให้ถือหุ้นขั้นต่ำจำนวน 2,000 บาท ส่งผลให้กองทุนดังกล่าวมีเงินทั้งหมด 93,100 บาท และนำเงิน 39,149 บาทไปสร้างโรงเรือนเพื่อใช้ในการผลิตและจัดเก็บปุ๋ยหมักจุลินทรีย์ EM โดยในวันเปิดพิธีเริ่มทำการของกลุ่ม (วันที่ 3 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2543) นั้น ทางกลุ่มกองทุนปุ๋ยฯ บ้านสมพรรัตน์เชิญพลตรี ดร. พิเศษรัฐ วิสัยจร มาเป็นประธานในการเปิดพิธี ต่อมาในปี พ.ศ. 2544 กลุ่มฯ ได้จัดซื้อเครื่องปั่นปุ๋ย จำนวน 2 เครื่อง รวมทั้งสายไฟ และหม้อแปลง จากการสนับสนุนของธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) ที่ให้เงินกู้ยืมจำนวน 60,000 บาท ซึ่งการที่สามารถขอเงินกู้ยืมในจำนวนดังกล่าวได้นั้น ก็เป็นผลมาจากการจัดตั้งกลุ่มนั่นเอง โดยเจ้าหน้าที่ ธกส. ได้เคยกล่าวกับทางกลุ่มที่จะให้กู้ยืมเฉพาะกรณีขอเงินกู้ยืมในรูปกลุ่มเท่านั้น

นอกจากการจัดตั้งกลุ่มกองทุนปุ๋ยฯ จะทำให้เกิดการช่วยเหลือกันระหว่างสมาชิกที่ทำเกษตรไร้สารเคมีแล้ว สมาชิกยังได้รับประโยชน์จากการทราบถึงข่าวสารของการอบรมเกี่ยวกับเกษตรกรรมไร้สารเคมีที่หน่วยงานต่าง ๆ จัดขึ้นผ่านเจ้าหน้าที่จากกรมทหารราบที่ 6 และประธานกลุ่มกองทุนปุ๋ยฯ ส่งผลให้สมาชิกได้เข้าร่วมในการอบรมอยู่เป็นประจำ ซึ่งแตกต่างจากเกษตรกรคนอื่นที่ไม่ได้ทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีที่จะไม่ทราบข่าวของการจัดอบรม และไม่มีโอกาสที่จะเข้าร่วมรับความรู้ในการอบรมครั้งใดๆ เลย

อย่างไรก็ดี ผู้ที่จะเข้าเป็นสมาชิกของกลุ่มกองทุนหมู่บ้านหมักจุลินทรีย์บ้านสมพรรัตน์ได้นั้น ไม่จำเป็นต้องทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีทั้งหมดทุกพื้นที่ แต่หากกำหนดว่าตนเองจะนำพื้นที่ของแปลงใดมาทำฯ แล้วจะต้องทำอย่างจริงจังโดยไม่ใส่สารเคมีใด ๆ ลงในแปลงนาแปลงนั้นเลย

ทั้งนี้ การตัดสินใจว่าจะรับเกษตรกรคนใดเป็นสมาชิกใหม่นั้น ขึ้นอยู่กับดุลพินิจของนายประดิษฐ์ จันทร์ทำ ประธานกลุ่มฯ ซึ่งนายประดิษฐ์มีวิธีในการตัดสินใจโดยพิจารณาจากความน่าเชื่อถือ และความตั้งใจจริง ประกอบกับประวัติในการทำนาของเกษตรกรผู้นั้นว่าสามารถทำเกษตรไร้สารเคมีได้หรือไม่ ตลอดจนมีความซื่อสัตย์สุจริตต่อกลุ่มฯ ที่จะไม่นำสารเคมี โดยเฉพาะปุ๋ยเคมีไปใส่ในแปลงนาของตนเองได้หรือไม่ ซึ่งการที่กลุ่มฯ ไม่ได้ใช้วิธีคัดเลือกสมาชิกด้วยการให้กรรมการของกลุ่มฯ หลาย ๆ คน ช่วยกันคัดเลือก หากแต่ให้นายประดิษฐ์ตัดสินใจเพียงผู้เดียว แม้ว่าดูเหมือนจะเป็นวิธีการที่ขาดการมีส่วนร่วมจากสมาชิกคนอื่น ๆ แต่เกิดจากทุนทางสังคมในลักษณะของความไว้วางใจที่สมาชิกทุกคนมีต่อนายประดิษฐ์นั่นเอง อย่างไรก็ตาม นายประดิษฐ์ก็เป็นหัวหน้ากลุ่มฯ ผู้ที่รู้จักคุ้นเคยกับชาวบ้านในหมู่บ้านเป็นอย่างดีเช่นกัน ดังนั้น เขาก็มีข้อมูลอยู่มากพอที่จะใช้ในการตัดสินใจว่าเพื่อนบ้านคนใดควรผ่านการคัดเลือกให้เข้าเป็นสมาชิกกลุ่มฯ แต่การที่เกษตรกรคนใดจะเข้าเป็นสมาชิกฯ ก็มีอุปสรรคเช่นกัน เนื่องจากต้องถือหุ้नอย่างต่ำคนละ 100 หุ้น (ราคาหุ้นละ 20 บาท) หรือเท่ากับ 2,000 บาท และถือหุ้นสูงสุดได้ไม่เกิน 20,000 บาท (โดยราคา และจำนวนหุ้นขึ้นต่ำคำนวณจากความต้องการใช้เงินของกลุ่มฯ ในเวลานั้น) ซึ่งการถือหุ้นขั้นต่ำ 2,000 บาทนั้นเป็นเงินจำนวนที่ค่อนข้างมากเมื่อเทียบกับสภาพเศรษฐกิจของเกษตรกรส่วนใหญ่ในชุมชนแห่งนี้ ซึ่งประเด็นนี้เองจึงอาจเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้สมาชิกของกลุ่มกองทุนปุ๋ยหมักจุลินทรีย์บ้านสมพรรัตน์มีจำนวนน้อยเมื่อเทียบกับจำนวนครัวเรือนทั้งหมด และไม่เกิดแรงจูงใจให้เกษตรกรหันมาทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีโดยใช้กลุ่มกองทุนปุ๋ยฯ เป็นเครื่องมือในการเปลี่ยนแนวความคิดของเกษตรกรในหมู่บ้าน

เมื่อก่อนตอนที่ตั้งกลุ่ม เราจะเก็บเงินสองพันไปสร้างไ้่นั้นไ้่มัย บางคนเขายังคลอนแคลน ยังไม่พอใช้ สองพันนี้ หน้าแล้งด้วย อีसानเกรียงก็รู้ไ้่มัย ยากจนไม่มีทุนที่จะเข้าร่วมกับเขา เลยเข้าไม่ได้ ต้องมีฐานะหน่อยไม่ขาดหน้าขาดหลังต้องพอกินพอใช้ คนอีसानนะเวลาเขาขายข้าวไปไ้่นนี้ ๓๓. ไ้่นนี้ที่ละห้าพันหกพัน บางทีก็เป็นหมื่นมันก็หมดแล้ว ที่กลุ่ม EM จะทำโรงปุ๋ยเก็บเงินกันคนละสองพัน ก็บอกเราไม่มี เขาก็บอกว่าถ้าไม่มีก็ยังไม่ต้องเข้าหรอก เขาก็ไม่ได้บังคับ” (สำราญ สาสิทธิธรรม, สัมภาษณ์)

ซึ่งข้อมูลที่นายสำราญให้ไ้่นั้นค่อนข้างตรงกับความเป็นจริงของสภาพเศรษฐกิจของชาวบ้านในพื้นที่การศึกษา เพราะแม้แต่ผู้ที่เข้าเป็นสมาชิกฯ เองก็ไม่ได้หมายความว่า จะมีเงินมากพอสำหรับการจ่ายค่าหุ้น หรือค่าเข้าเป็นสมาชิกฯ เช่นกัน โดยนายบุญเรือน ศรีวิสัย สมาชิกของ

กลุ่มฯ ได้กล่าวกับผู้ศึกษาว่า "ค่ากลุ่มสองพันบาทนะ พี่ยืมจากเพื่อนมา ไม่ใช่เงินของตัวเองหรอก" (บุญเรือน ศรีวิสัย, สัมภาษณ์)

ขณะที่ นายประดิษฐ์เองก็ทราบปัญหาของการตั้งเงินจำนวนถือหุ้นขั้นต่ำดังกล่าวเช่นกัน ด้วยเหตุนี้ ต่อมาทางกลุ่มฯ จึงรวมขอมให้การจ่ายเงินค่าสมาชิกนั้น สามารถผ่อนจ่ายเป็นงวด ๆ หรือจ่ายโดยหักจากรายได้ค่าข้าวของสมาชิกในปีนั้น ๆ ที่เข้ากลุ่มฯ ทั้งนี้ สาเหตุส่วนหนึ่งที่นายประดิษฐ์ตั้งค่าสมาชิกไว้สูงนี้ก็เพื่อใช้เป็นวิธีในการกลั่นกรองชาวบ้านที่มุ่งมั่นตั้งใจในการทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีอย่างแท้จริงนั่นเอง อย่างไรก็ตาม ภายหลังจากได้มีการลดค่าสมาชิกลงให้สามารถถือหุ้นขั้นต่ำได้เพียงคนละ 1,000 บาท เนื่องจากทางกลุ่มฯ มีความต้องการใช้เงินน้อยลง

ทั้งนี้ หลังจากปีแรกที่ได้จัดตั้งกลุ่มกองทุนปุ๋ยฯ ขึ้นมา (พ.ศ. 2543) ซึ่งมีจำนวนสมาชิกทั้งหมด 28 คน ในปีต่อ ๆ มา มีสมาชิกที่เข้าใหม่ และลาออกบ้างเล็กน้อย โดยสาเหตุของการลาออกจากสมาชิกกลุ่มฯ ก็เนื่องจากต้องการกลับไปทำเกษตรเคมีอย่างเดิม ทำให้ในปีนี้ (เดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2548) กลุ่มกองทุนปุ๋ยฯ ยังคงมีสมาชิกจำนวนเพียง 29 คน โดยในจำนวนนี้มีเกษตรกรที่เพิ่งเป็นสมาชิกฯ ใหม่ในปีนี้อยู่ 3 คน ซึ่งรายชื่อสมาชิก และคณะที่ปรึกษาของกลุ่มกองทุนปุ๋ยฯ มีดังนี้

รายชื่อสมาชิกกลุ่มกองทุนปุ๋ยหมักจุลินทรีย์บ้านสมพรรัตน์

1. นายประดิษฐ์ จันทำ ประธาน
2. นายสุรพล หินพราย รองประธาน
3. นายประเสริฐ ประคำ เลขานุการ
4. นายดัด บุญเต็ม เทรุญญิก
5. นายปรีชา คิดดีจริง
6. นายคำดี ศรียงยศ
7. นายหลุด ศรียงยศ
8. นายบัวโล้ย ศรียงยศ
9. นายเขียน จำปาพันธ์
10. นายนพดล จำปาพันธ์
11. นายมานิตย์ จำปาพันธ์
12. นายดร จันทำ
13. นายอุตร จันทำ

14. นายบุญไฮ เพ็งพันธ์
15. นายวีระ เพ็งพันธ์
16. นายคำตัน หินพราย
17. นายสุรัตน์ สมนึก
18. นายประสพ พงษ์สุวรรณ
19. นายขวัญตา สายเสมา
20. นายชัยวัฒน์ เพ็งแจ่ม
21. นายสุจิน ธรรมนิยม
22. นายเปลี่ยน ทูลภิรมย์
23. นายคล่อง สุวรรณจันทร์
24. นายทองพูล วิสา
25. นายบุญเรือน ศรีวิสัย
26. นางหนูเวียง บุญจุน
27. นายอ่ำ กระสังข์ *
28. นายสมเกียรติ จันทาม *
29. นายชิน จันทำ *

หมายเหตุ * เพิ่งเริ่มเป็นสมาชิกในปี พ.ศ. 2548

คณะที่ปรึกษากลุ่มกองทุนปืยหมักจุลินทรีย์บ้านสมพรรัตน์

1. หลวงพ่อพระครูรัตนธราภิวัดมน (เจ้าอาวาสวัดสมพรรัตนาราม)
2. พลตรี ดร.พิเชษฐ วิสัยจร (อดีตผู้บัญชาการกองพลทหารราบที่ 6)
3. นายฤกษ์ชัย พลศรี (ผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านสมพรรัตน์)
4. นายวิเชียร เกษกุล (ชาวบ้านสมพรรัตน์)
5. นายวิทยา ผลคำ (ผู้จัดการสหกรณ์การเกษตรไร้สารเคมี จำกัด)
6. ร้อยตรีศักดิ์ศรี บุญท้อ (เจ้าหน้าที่ฝ่ายนโยบายและแผนโครงการป่าดงนาทาม)

แม้ว่าการจัดตั้งกลุ่มกองทุนปืยฯ จะก่อให้เกิดการช่วยเหลือกันระหว่างสมาชิกในการทำปืยหมักฯ และเป็นการสร้างโอกาสที่จะสามารถเข้าถึงข้อมูลข่าวสาร และความรู้ต่าง ๆ เกี่ยวกับเกษตรกรรมไร้สารเคมีก็ตาม แต่จากการที่ผู้ศึกษาได้สัมภาษณ์ชาวบ้านที่ไม่ได้เข้าเป็นสมาชิกของกลุ่มดังกล่าว โดยเฉพาะเกษตรกรที่ยังทำเกษตรกรรมที่พึ่งพาสารเคมีอยู่ พบว่า กลุ่มคนเหล่านี้ตกอยู่ในสภาพที่เป็นคนชายขอบของการเข้าถึงความรู้ต่าง ๆ ทั้งนี้ เป็นเพราะว่าสมาชิก

ของกลุ่มกองทุนปุ๋ยฯ นั้น ไม่ได้มีโอกาสเรียนรู้แต่วิธีการทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีเท่านั้น แต่ยังได้รับความรู้ในด้านอื่นอีก ไม่ว่าจะเป็น การเลี้ยงปลาในบ่อพลาสติก การปลูกผักรอบสระน้ำ รวมทั้งการประยุกต์ใช้น้ำ EM สำหรับกิจกรรมต่าง ๆ นอกจากทางด้านการเกษตร ซึ่งสมาชิกกลุ่มฯ จะได้รับความรู้เหล่านี้ผ่านการเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มฯ และรับรู้ถึงข่าวสารต่าง ๆ จากการจัดประชุมของหัวหน้ากลุ่มฯ เพื่อแจ้งข่าวให้แก่สมาชิกคนอื่นได้ทราบ นอกจากนั้น การส่งเสริมการทำเกษตรให้แก่เกษตรกรในชุมชนนี้ของหน่วยงานภายนอกชุมชนอื่น ๆ ที่นอกเหนือไปจากทางกรมทหารราบที่ 6 ยังกระทำโดยใช้กลุ่มกองทุนปุ๋ยฯ เป็นกลไกในการดำเนินงานด้วย ด้วยเหตุนี้ หากมองในมุมของเกษตรกรที่ยังไม่ได้ตัดสินใจทำเกษตรไร้สารเคมีแล้ว การจัดตั้งกลุ่มกองทุนปุ๋ยฯ โดยบรรดาสมาชิกของกลุ่มดังกล่าว จึงถือเป็น “กำแพงเมือง” ที่ขวางกั้นโอกาสที่จะเข้าถึงความรู้ของเกษตรกรที่ยังพึ่งพาสารเคมีอยู่ และทำให้ช่องว่างแห่งความแตกต่างทางความรู้ของเกษตรกรในชุมชนมีมากขึ้น อีกทั้งยังส่งผลถึงความสัมพันธ์ระหว่างเกษตรกรที่ทำ กับไม่ทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีให้ลดน้อยลงไป

3.3 การจัดตั้งเป็นชมรมการเกษตรไร้สารเคมี จ.อุบลราชธานี (พ.ศ.2544-2545)

เนื่องจากการที่จังหวัดอุบลราชธานีมีเกษตรกรที่ตัดสินใจเปลี่ยนแนวคิด และวิถีการผลิตไปสู่การทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีมากขึ้นอย่างต่อเนื่องในเวลานั้น ขณะที่ระบบในการบริหารจัดการกลุ่มย่อยแต่ละกลุ่มในพื้นที่ต่าง ๆ ซึ่งตั้งอยู่กระจัดกระจายทั่วจังหวัด ถูกขับเคลื่อนไปโดยอาศัยการตัดสินใจของหัวหน้ากลุ่ม (แกนนำกลุ่ม) ส่วนในภาพรวมยังคงเป็นนายวิชา ผลคำที่ค่อนข้างโดดเด่นเดียวในการทำหน้าที่บริหารจัดการกลุ่ม (ซึ่งเดิมกลุ่มของเกษตรกรที่ทำเกษตรไร้สารพิษใน จ.อุบลราชธานีจากการส่งเสริมของกรมทหารราบที่ 6 เรียกตัวเองว่า “กลุ่มทำนาข้าวปลอดสารพิษ”) ทั้งในเรื่องการวางแผน และประสานงานเชื่อมโยงแต่ละกลุ่มเข้าด้วยกัน ด้วยเหตุนี้เอง ระบบดังกล่าวจึงเป็นสิ่งที่ค่อนข้างสร้างความยากลำบากให้กับผู้บริหารกลุ่มทำนาข้าวฯ สำหรับการสร้างเอกภาพของเครือข่าย และแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น

ดังนั้น ในปี พ.ศ. 2544 นายวิชาจึงจัดตั้งชมรมการเกษตรไร้สารเคมี จังหวัดอุบลราชธานีขึ้น โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้แกนนำของแต่ละกลุ่มเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารเครือข่าย และเป็นผู้นำในการนำเอาแผน หรือโครงการที่กำหนดขึ้นจากชมรมฯ ไปถ่ายทอด และดำเนินการกับสมาชิกของกลุ่มตนเอง ซึ่งชมรมฯ ได้กำหนดให้มีการประชุมประจำเดือนขึ้นในวันที่ 2 ของทุกเดือนที่ศูนย์ป่าดงนาทาม อ.วารินชำราบ(หรือที่สำนักงานของบริษัทอี เอ็ม คิวเซ จำกัด ซึ่งอยู่ในอำเภอเมือง) ทั้งนี้ นอกจากแกนนำของแต่ละกลุ่มจากพื้นที่ต่าง ๆ และนายวิชา ที่เข้าร่วมประชุมดังกล่าวเป็นประจำทุกเดือนแล้ว ยังมี พลตรี ดร. พิเศษฐ์ และเจ้าหน้าที่จากหน่วยงาน

ราชการบางแห่ง เช่น ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร ประถมศึกษา เกษตรตำบล ที่เข้าร่วมประชุมกับชาวบ้านเป็นบางครั้งอีกด้วย (ทองสา งามเถื่อน, สัมภาษณ์)

อย่างไรก็ตาม วิสัยทัศน์ของนายวิทยาเกี่ยวกับการพัฒนาเครือข่ายของเกษตรกรใน จังหวัดอุบลราชธานีที่ทำเกษตรกรรมไร่สารเคมี ไม่ได้หยุดอยู่แค่เพียงการจัดตั้งชมรม ๆ เท่านั้น เนื่องจากนายวิทยา ได้คิดวางแผนล่วงหน้า และกล่าวกับบรรดาแกนนำไว้หลายครั้งแล้วว่า กลุ่ม จะต้องพัฒนาไปสู่การจัดตั้งเป็นสหกรณ์ในที่สุด เนื่องจากเห็นประโยชน์ของระบบสหกรณ์ซึ่งมี หลักการที่ให้เกษตรกรผู้เป็นสมาชิกเองเป็นเจ้าของ “ผมพูดกับแกนนำอยู่ตลอดว่ากลุ่มของเราในอนาคตต้องเป็นสหกรณ์... ผมเคยไปฝึกงานกับสหกรณ์อยู่ที่หนึ่ง ก็เลยเห็นว่า สหกรณ์เป็นองค์กร ของเกษตรกร เกษตรกรมีสิทธิ์ในการเข้ามาบริหาร ลูกหลานของเกษตรกรก็สามารถเข้ามาทำงาน กับสหกรณ์ได้ และสหกรณ์เองก็เป็นตัวที่ดูแลเกษตรกรเช่นกัน” (วิทยา ผลคำ, สัมภาษณ์)

ผลจากการส่งเสริมการทำเกษตรกรรมไร่สารเคมีโดยการอบรมถ่ายทอดความรู้ให้แก่ เกษตรกรในจังหวัดอุบลราชธานี ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2540 ทำให้ภาพรวมของเกษตรกรในพื้นที่ดังกล่าว ซึ่งผ่านกระบวนการปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตนั้น มีต้นทุนในการผลิตของเกษตรกรลดลง ขณะที่ ผลผลิตข้าวที่เก็บเกี่ยวได้กลับเพิ่มขึ้น อีกทั้งสภาพของดินที่ร่วนซุยกลับฟื้นคืนมาดังเดิม และเริ่มมี จำนวนไส้เดือนในดินมากขึ้น อย่างไรก็ตาม ในการด้านการตลาดซึ่งก็คือราคาข้าวที่เกษตรกร ขายได้ ยังต้องพึ่งพากลไกตลาดที่ค่อนข้างผันผวน เกษตรกรขายข้าวได้ในราคาตามที่พ่อค้า กำหนดไม่สามารถต่อรองได้ โดยประเด็นดังกล่าวยังคงเป็นจุดอ่อนที่อาจจะเป็นส่วนประกอบ หนึ่งที่เต็มเต็มสภาพเศรษฐกิจของเกษตรกรทั่วไปให้ดีขึ้นกว่าที่เป็นอยู่ได้ แต่ทางกรมทหารราบที่ 6 ซึ่งส่งเสริมการทำเกษตรไร่สารเคมีอยู่ในจังหวัดอุบลราชธานีในขณะนั้น ยังไม่ได้คำนึงถึงปัญหา ดังกล่าวแต่อย่างใด

ในเวลาต่อมานั้น โอกาสในการส่งเสริมด้านการตลาดให้แก่เกษตรกรที่ทำเกษตรกรรม ไร่สารเคมีก็มาถึงในที่สุด ซึ่งมีที่มาจากกรณีที่พลตรี ดร.พิเชษฐ วิสัยจร ได้ไปเรียนรู้ฐานที่ชุมชน กุดชุม จังหวัดยโสธร ในปี พ.ศ. 2543 โดยชาวบ้านของชุมชนกุดชุมเสนอกับทางพลตรี ดร. พิเชษฐ ว่าจะรับซื้อข้าวอินทรีย์ของเกษตรกรจากจังหวัดอุบลราชธานีที่กรมทหารราบที่ 6 กำลัง ส่งเสริมอยู่ในราคาที่สูงกว่าราคาตลาด 0.50 บาท หากคุณภาพของการทำเกษตรกรรมไร่สารเคมี ของเกษตรกรในพื้นที่ดังกล่าวผ่านเงื่อนไขที่ชุมชนกุดชุมกำหนดไว้ แต่ในปีนั้นภายหลังจากที่ชาว กุดชุมได้ลงพื้นที่ไปสำรวจแปลงของเกษตรกรภายใต้การสนับสนุนของกรมทหารราบที่ 6 แล้ว ปรากฏผลพบว่าการผลิตข้าวอินทรีย์ในแปลงที่ตรวจนั้นไม่ผ่านเกณฑ์คุณภาพ หรือเงื่อนไขของ ชุมชนกุดชุม ทำให้เกษตรกรที่ปลูกข้าวอินทรีย์ในจังหวัดอุบลราชธานีไม่สามารถส่งข้าวอินทรีย์ไป

จำหน่ายให้ทางชุมชนกุดชุมได้ อย่างไรก็ดี จากข้อเสนอเกี่ยวกับราคาข้าวอินทรีย์ของชุมชนแห่งนี้ นี้เองที่ได้ทำให้ทางกรมทหารราบที่ 6 ตระหนักถึงทั้งปัญหา และโอกาสในเวลาเดียวกันของ เกษตรกรจังหวัดอุบลราชธานีด้านการตลาด (ราคาขายของข้าวอินทรีย์) ด้วยเหตุนี้ กลยุทธ์ในการส่งเสริมเกษตรกรรวมไร้สารเคมีของกรมทหารราบที่ 6 จึงเปลี่ยนแปลงไปนับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา โดยพยายามส่งเสริมทั้งในด้านการขยายผลให้เกษตรกรรายอื่นเลิกใช้สารเคมี ทำการเกษตรตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง ตลอดจนคิดค้นหาช่องทาง และผลักดันให้ข้าวอินทรีย์ของเกษตรกรสามารถจำหน่ายได้ในราคาที่สูงกว่าราคาข้าวทั่ว ๆ ไป

ด้วยเหตุนี้ ในช่วงที่กำลังทำงานให้กับบริษัทอี เอ็ม คิวเซ จำกัดอยู่นั้น นายวิทยาจึงได้เสนอแนะให้ทางบริษัทฯ รับซื้อข้าวอินทรีย์จากชมรมฯ โดยให้เหตุผลว่าการที่บริษัทฯ มีวัตถุประสงค์ในการส่งเสริมให้เกษตรกรไทยหันมาทำเกษตรกรรมไร้สารเคมี ก็ควรเป็นตัวอย่างที่ดีของการสนับสนุนให้ผู้บริโภคได้บริโภคข้าวที่ไม่ได้ใช้สารเคมีในการผลิต (ข้าวอินทรีย์) ด้วยการให้ผู้ที่มาอบรมดูงานกับบริษัทฯ รวมทั้งศาสนิกชนของมูลนิธิบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ด้วยกิจกรรมทางศาสนา (ผู้ที่นับถือโยเร) ซึ่งมาปฏิบัติธรรมที่ศูนย์ของมูลนิธิฯ ในจังหวัดสระบุรีอันเป็นเครือข่ายของทางบริษัทฯ ตลอดจนบุคคลที่เกี่ยวข้องกับทางบริษัทฯ ได้รับประทานข้าวอินทรีย์แทนที่ข้าวที่ทำจากสารเคมีในขณะนั้น ซึ่งทางบริษัทอี เอ็ม คิวเซ จำกัด ปฏิบัติตามข้อเสนอของนายวิทยา ด้วยการส่งข้าวจากชมรมฯ ในปีนั้นทันที (พ.ศ. 2544) โดยซื้อผ่านโรงสีข้าวของกรมทหารราบที่ 6 ซึ่งอยู่ในอำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี ทั้งนี้ สำหรับเกษตรกรบ้านสมพรรัตน์นั้น ได้โควตาในการส่งข้าวอินทรีย์ถึง 25 ตัน ซึ่งแม้ว่าโควตาในปริมาณดังกล่าวจะมีได้ช่วยให้สมาชิกกลุ่มกองทุนปุ๋ยหมักฯ ขายข้าวของตนเองในราคาที่สูงกว่าข้าวทั่วไปได้ทั้งหมดเท่าที่ตนผลิตได้ แต่ก็ถือเป็นก้าวแรกที่ทางชมรมฯ สามารถช่วยยกระดับราคาข้าวที่เกษตรกรขายได้

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากข้าวที่เกษตรกรซึ่งเป็นสมาชิกของชมรมฯ ผลิตได้ในแต่ละปี นั้น มีปริมาณมากเกินกว่าที่โรงสีข้าวของกรมทหารราบที่ 6 จะรับไว้ได้หมด อีกทั้งจำนวนเกษตรกร และผลผลิตข้าวยังมากขึ้นอย่างต่อเนื่อง ดังนั้น นายวิทยา ผลคำ ทำงาน จึงเสนอให้ผู้บริหารของบริษัทฯ สนับสนุนเงินทุนจำนวนหนึ่งล้านห้าแสนบาท ในการตั้งโรงสีข้าวธัญญเทพที่กิ่งอำเภอสว่างวีรวงศ์ ปี พ.ศ. 2544 โดยใช้พื้นที่ส่วนตัวของ พล.ต. ดร. พิเชษฐ วิสัยจร ซึ่งบริษัทฯ ก็ให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี และรับซื้อข้าวจากโรงสีที่ตั้งขึ้นใหม่นี้ด้วย

ต่อมาในปี พ.ศ. 2545 สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) ได้เข้ามาประสานงานในการเชื่อมเครือข่ายของเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมทางเลือกในจังหวัดอุบลราชธานีทั้ง 6 เครือข่าย

เข้าเป็นพันธมิตรร่วมกัน กล่าวคือ ชมรมเกษตรกรรมไร้สารเคมี จ.อุบลราชธานี (หรือที่เรียกว่า "เครือข่ายเกษตรกรรมไร้สารเคมี จ.อุบลราชธานี") ถูกเชื่อมเข้ากับอีก 5 เครือข่าย อันได้แก่

1. เครือข่ายกสิกรรมไร้สารพิษ จ.อุบลราชธานี
2. เครือข่ายเกษตรอินทรีย์ อ.สำโรง จ.อุบลราชธานี
3. เครือข่ายสมัชชาเกษตรรายย่อย จ.อุบลราชธานี
4. เครือข่ายคนปลูกข้าวลุ่มน้ำโขง จ.อุบลราชธานี
5. เครือข่ายคนรากแก้ว

ผลจากการเชื่อมเครือข่ายทั้ง 6 เป็นเครือข่ายเดียวกัน จึงเกิดการเรียนรู้ร่วมกัน และระดมความคิดเห็น รวมทั้งยังได้ประสานงานกับนักวิชาการของกระทรวงเกษตรฯ อาจารย์จากมหาวิทยาลัยอุบลราชธานี ศูนย์วิทยาศาสตร์การแพทย์ และหน่วยงานพัฒนาอื่น ๆ ในท้องที่ นอกจากนั้น เชื่อมเครือข่ายยังเป็นผลให้ชมรมฯ และกลุ่มกองทุนปฎิหมักจุลินทรีย์บ้านสมพรรัตน์ มีช่องทางในการขายข้าวมากขึ้น โดยใน พ.ศ. 2545 กลุ่มกองทุนปฎิหมักจุลินทรีย์บ้านสมพรรัตน์ ขายข้าวให้กับราชธานีโอโคก (บ้านราษฎร์) ซึ่งอยู่เครือข่ายกสิกรรมไร้สารพิษจังหวัดอุบลราชธานี เป็นจำนวนเงินถึง 369,324 บาท

3.4 การพัฒนาไปสู่การจัดตั้งสหกรณ์การเกษตรไร้สารเคมี จำกัด (พ.ศ.2545-2548)

จากจำนวนสมาชิกของชมรมฯ ที่มากขึ้นทุกขณะ ส่งผลให้ผลผลิตข้าวอินทรีย์เพิ่มขึ้นตามจำนวนสมาชิก อีกทั้งยังมีบริษัทเอกชนหลายแห่งที่ทำธุรกิจค้าขายข้าวเปลือกติดต่อทางชมรมฯ เพื่อซื้อข้าวจากสมาชิกของชมรมฯ ด้วยเหตุนี้เอง จึงเกิดความจำเป็นที่ทางชมรมฯ จะต้องขยายธุรกิจการทำข้าวอินทรีย์ของเกษตรกรในจังหวัดอุบลราชธานี ให้เกิดความน่าเชื่อถือ มีระบบการบริหารจัดการที่ดี เพื่อให้เกิดความสามารถในการดำเนินธุรกิจที่มีขนาดใหญ่ขึ้นได้ อีกทั้งการที่นายวิทยา มีเป้าหมายในใจอยู่ก่อนหน้านี้แล้วที่ต้องการให้ธุรกิจของชมรมฯ เป็นของเกษตรกรอย่างแท้จริง และนายวิทยาได้เคยทำโครงการเสนอขอของบประมาณในการจัดตั้งสหกรณ์ฯ แก่ บริษัท อีเอ็ม คิวเซ จำกัด ซึ่งเป็นบริษัทที่จ้างตนทำงานอยู่ในขณะนั้น จากเงื่อนไขต่าง ๆ ดังกล่าว จึงทำให้ชมรมฯ ยกกระตือรือร้นในการทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีขึ้นไปสู่การจัดตั้งสหกรณ์ โดยใช้ชื่อว่า "สหกรณ์การเกษตรไร้สารเคมี จำกัด" ซึ่งจดทะเบียนเป็นสหกรณ์ในปี พ.ศ. 2545

อย่างไรก็ดี แม้บริษัท อีเอ็ม คิวเซ จำกัด จะไม่ได้ให้งบประมาณตามที่นายวิทยา ผลคำ เขียนโครงการเสนอไปก็ตาม และนายวิทยาได้ตัดสินใจลาออกจากการเป็นพนักงานของบริษัทดังกล่าว การจัดตั้งสหกรณ์ฯ ยังคงได้รับความสนับสนุนจากเจ้าหน้าที่กรมทหารราบที่ 6

โดยอนุญาตให้ใช้ตึกแถวในหมู่บ้านวิมลการณย์ อำเภอวารินชำราบ จ.อุบลราชธานี มาเป็นสำนักงานที่ตั้งสหกรณ์การเกษตรไร้สารเคมี จำกัด ส่วนทุนในการดำเนินงาน ทั้งเรื่องเครื่องใช้สำนักงาน เงินเดือนของพนักงาน ฯลฯ เป็นการนำเงินทุนมาจากการระดมหุ้นโดยสมาชิกของสหกรณ์ฯ

ทั้งนี้ รูปแบบของธุรกิจ และการดำเนินงานของสหกรณ์การเกษตรไร้สารเคมี จำกัด ค่อนข้างจะแตกต่างจากสหกรณ์การเกษตรทั่ว ๆ ไป เนื่องจากสหกรณ์ฯ มีสมาชิกที่มาจากหลายอำเภอในจังหวัดอุบลราชธานี จึงมิใช่เพียงสหกรณ์ระดับอำเภอเท่านั้น ซึ่งในปี พ.ศ. 2548(เดือนกุมภาพันธ์) สมาชิกของสหกรณ์ฯ มีจำนวนทั้งสิ้น 1,208 คน โดยเป็นเกษตรกรในอำเภอต่าง ๆ ของจังหวัดอุบลราชธานี 10 อำเภอ⁶ ได้แก่ อำเภอบุญศรี อำเภอเดชอุดม อำเภอสำโรง อำเภอพิบูลมังสาหาร อำเภอตระการพืชผล อำเภอม่วงสามสิบ อำเภอกุดข้าวปุ้น อำเภอศรีเมืองใหม่ กิ่งอำเภอนาเยีย กิ่งอำเภอเหล่าเสือโก้ก (สำนักงานสหกรณ์การเกษตรไร้สารเคมี จำกัด, 2548, น.6) ด้วยเหตุนี้ วิธีในการบริหารจัดการธุรกิจในแต่ละพื้นที่จึงอาศัยหัวหน้ากลุ่มของพื้นที่ต่าง ๆ เป็นคนที่ควบคุม ดูแลตรวจตราให้สมาชิกในพื้นที่ทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีอย่างจริงจัง กล่าวคือ ไม่นำสารเคมีทุกประเภทเจือปนลงในผืนนาของตนเอง อีกทั้งช่วยเหลือกันในเรื่องงบประมาณ และการทำปุ๋ยฯ EM

นอกจากนั้น สหกรณ์ฯ ยังจำกัดธุรกิจเฉพาะเพียงการรวบรวมผลผลิต (ข้าวเปลือก) และการจัดหาสินค้ามาจำหน่ายเท่านั้น (ปัจจุบันมีสินค้า 2 ชนิด คือ พันธุ์ข้าว และกากน้ำตาล) ไม่มีการให้กู้ยืมเงิน และรับฝากเงินเหมือนสหกรณ์การเกษตรทั่วไปแต่อย่างใด ซึ่งขอบเขตของธุรกิจดังกล่าวทำให้ในปัจจุบันสหกรณ์ฯ ดำเนินงานด้วยต้นทุนที่ไม่มากนัก เนื่องจากมีพนักงานแค่เพียง 4 คน ขณะที่เริ่มจัดตั้งสหกรณ์ในปีแรก คือ ปี พ.ศ. 2545 สหกรณ์ฯ มีพนักงานเพียงคนเดียว คือนายวิทยา ผลคำ ซึ่งทำหน้าที่เป็นผู้จัดการสหกรณ์เท่านั้น โดยการที่เน้นไปยังธุรกิจเกี่ยวกับการรวบรวมผลผลิตเป็นสำคัญนั้น ก็ค่อนข้างที่จะสอดคล้องกับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง เพราะหากมีธุรกิจการให้กู้ยืมเงิน อาจทำให้สหกรณ์ฯ เป็นเจ้านี่ของเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีเพิ่มขึ้นอีกหนึ่งแหล่ง ขณะที่ธุรกิจรับฝากเงินนั้น เกษตรกรมีทางเลือกมากมายอยู่แล้ว ทั้งธนาคารพาณิชย์ ธนาคารหมู่บ้าน ฯลฯ

แต่การเข้าเป็นสมาชิกของสหกรณ์ฯ ก็มีข้อจำกัด หรือเงื่อนไขแรกเข้าเช่นกัน เกษตรกร

⁶ดูรายละเอียดเพิ่มเติมได้ที่ภาคผนวก ค น. 207

จำเป็นต้องมีการปรับตัว และเปลี่ยนแปลงความคิดอย่างแท้จริงเสียก่อน กล่าวคือ สหกรณ์ฯ มีกฎเกณฑ์กำหนดอย่างชัดเจนว่าเกษตรกรที่จะเข้าเป็นสมาชิก จะต้องเลิกใช้สารเคมีทุกชนิดในแปลงนาของตนอย่างน้อย 2 ปี โดยสหกรณ์ฯ มีการส่งเจ้าหน้าที่ไปตรวจแปลงนา และสุ่มต้นข้าวมาตรวจหาสารเคมี เพื่อให้แน่ใจว่าข้าวอินทรีย์ที่เกษตรกรจะส่งขายให้แก่สหกรณ์ฯ นั้น เป็นข้าวหอมมะลิที่ปราศจากสารเคมีจริง ๆ ดังนั้น จึงเป็นสิ่งที่ไม่ง่ายเลยต่อการตัดสินใจของเกษตรกรที่ทำการเกษตรเคมีมาก่อนแล้วเป็นเวลานาน เพราะการหยุดใช้ปุ๋ยเคมี แล้วเริ่มใช้ปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพในปีแรก หมายถึงการเผชิญกับความเสี่ยงที่อาจส่งผลให้ผลผลิตในปีนั้นลดลงจากปีที่ใช้ปุ๋ยเคมีก็เป็นได้ เนื่องจากเป็นช่วงเวลาซึ่งดินกำลังปรับสภาพ และยังมีอินทรีย์วัตถุในดินน้อยอยู่ ซึ่งจากตัวอย่างของเกษตรกรหลาย ๆ คนที่เข้าเป็นสมาชิกของสหกรณ์ฯ นั้น ก็ล้วนประสบปัญหาผลผลิตลดลงในปีแรกที่ทำการเกษตรกรรมไร้สารเคมีเช่นกัน

อย่างไรก็ตาม หากดูจากความเป็นมาของการตั้งสหกรณ์ฯ และลักษณะของการดำเนินการแล้วนั้น กล่าวได้ว่าเป็นไปในรูปแบบที่มอบอำนาจให้ผู้นำสมาชิกของแต่ละพื้นที่อำเภอต่าง ๆ เข้าไปมีส่วนร่วมตัดสินใจกำหนดทิศทางในการพัฒนาสหกรณ์ฯ ซึ่งแท้จริงแล้วในช่วงก่อนหน้านั้นสมาชิก และผู้บริหารของสหกรณ์ฯ ก็ได้มีการรวมตัวกันในลักษณะที่เป็นชมรมฯ อยู่แล้ว และมีลักษณะของการดำเนินงาน และการประชุมที่คล้ายคลึงกัน กล่าวคือ เป็นการร่วมกันทำงาน ระหว่างหัวหน้ากลุ่มต่าง ๆ นายวิทยา ผลคำ และเจ้าหน้าที่บางคนของกรมทหารราบที่ 6 ดังนั้น ชาวบ้านในชุมชนต่าง ๆ ที่ทำการเกษตรกรรมไร้สารเคมีซึ่งมีอยู่ทั่วไปในจังหวัดอุบลราชธานี จึงมีส่วนร่วมทางอ้อมในการจัดตั้ง และพัฒนาสหกรณ์ฯ แม้ความคิดริเริ่มของการจัดตั้งสหกรณ์ฯ จะไม่ได้มาจากสมาชิกที่เป็นเกษตรกรเอง แต่ภายหลังที่สหกรณ์ฯ เกิดขึ้นมาแล้ว สหกรณ์ฯ ก็เป็นที่พึ่งอันมั่นคงทางด้านการตลาด และพัฒนาการในการเรียนรู้ของสมาชิก ขณะที่สมาชิกที่เป็นแกนนำก็ล้วนตั้งใจช่วยกันบริหารงาน และสานต่อความก้าวหน้าของสหกรณ์ฯ เพื่อผลประโยชน์ของสมาชิกทุกคน

ดังนั้น จะเห็นได้ว่าการทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีของเกษตรกรในหมู่บ้านสมพรรัตน์ มีการปรับตัวตามสภาพปัญหาในแต่ละช่วงเวลา เริ่มตั้งแต่การสนใจที่จะหาความรู้เพิ่มเติมภายหลังจากรับรู้ว่ามีการทำงานด้วยวิธีที่ไม่ต้องพึ่งพาสารเคมี ทำให้ชาวบ้านขจัดความสงสัย หรือความไม่ชัดเจนเกี่ยวกับวิธีการทำปุ๋ยฯ EM รวมทั้งผลที่จะเกิดขึ้นกับผลผลิตของตน ต่อมาเมื่อมีการทำการเกษตรกรรมไร้สารเคมีกันมากขึ้น จึงเกิดความจำเป็นในการรวมกลุ่มเพื่อผลิตปุ๋ยฯ EM ร่วมกัน โดยนำเงินของสมาชิกแต่ละคนมาจัดซื้อวัตถุดิบต่าง ๆ และเครื่องจักรอุปกรณ์ ซึ่งจะเห็นได้ว่าการ

รวมกลุ่มเพื่อทำกิจกรรมในลักษณะดังกล่าว ก็เป็นแนวทางการพัฒนาเกษตรกรรมไร้สารเคมีที่สอดคล้องกับปัญหาที่เกษตรกรกำลังเผชิญอยู่ในขณะนั้น

และในท้ายที่สุด เมื่อแก้ไขปัญหาทางด้านการผลิตได้แล้ว แต่ช่องทางการจำหน่ายผลผลิตของเกษตรกรยังมีทางเลือกน้อยอยู่ อันเป็นปัญหาที่ทำให้รายได้ของเกษตรกรต่ำกว่าที่ควรจะเป็นนั้น จึงเกิดการแก้ไขปัญหาเพื่อพึ่งตนเองในการจำหน่ายผลผลิตขึ้น ซึ่งพัฒนาการทางด้านการตลาดทั้งในขณะที่ยังเป็นชมรมการเกษตรไร้สารเคมี จังหวัดอุบลราชธานี และเมื่อภายหลังการจัดตั้งสหกรณ์การเกษตรไร้สารเคมี จำกัด แล้ว ที่สามารถหาช่องทางในการขายข้าวอินทรีย์ให้กับบริษัท อี เอ็ม คิวเซ จำกัด ราชธานีอโศก ตลอดจนบริษัทเอกชนที่ทำธุรกิจเกี่ยวกับการซื้อ-ขายข้าวรายอื่น ๆ ได้ ทำให้สมาชิกกลุ่มกองทุนปุ๋ยหมักจุลินทรีย์บ้านสมพรรัตน์ได้รับประโยชน์ในฐานะที่เป็นสมาชิกของชมรมฯ และสหกรณ์ฯ กล่าวคือ สมาชิกของกลุ่มกองทุนปุ๋ยฯ สามารถนำข้าวอินทรีย์ที่ตนเองปลูกมาขายให้กับทางชมรมฯ เพื่อส่งต่อไปสู่ชาวที่โรงสี ัญญเทพ และจำหน่ายให้กับบริษัท อี เอ็ม คิวเซ จำกัด โดยราคาข้าวที่ชมรมฯ รับซื้อเป็นราคาข้าวอินทรีย์ซึ่งจะสูงกว่าราคาข้าวทั่วไปในท้องตลาด ซึ่งถึงแม้ในช่วงแรกทางชมรมฯ จะให้โควตาแก่ทางกลุ่มฯ ไม่มากนัก แต่ก็ทำให้ราคาขายข้าวของเกษตรกรสูงขึ้น นั่นคือเกษตรกรมีรายได้ที่มากขึ้น ต่อมาเมื่อชมรมฯ เปลี่ยนสถานะเป็นสหกรณ์ฯ และเริ่มมีลูกค้าที่รับซื้อข้าวอินทรีย์เพิ่มขึ้น ก็ทำให้ความมั่นคงในแง่ปริมาณการขายข้าวอินทรีย์ของเกษตรกรเพิ่มขึ้น ด้วยเหตุนี้ ในช่วงเวลาดังกล่าวเกษตรกรของหมู่บ้านสมพรรัตน์จึงได้รับประโยชน์ในเชิงเศรษฐกิจจากการทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีทั้ง 2 ทาง คือ การลดต้นทุนในการทำนา และการขายข้าวได้ราคาที่สูงขึ้น นอกจากนี้เกษตรกรบางคน(โดยเฉพาะอย่างยิ่งคนที่ผิวนามีดินคุณภาพดี) ยังได้รับผลดีจากการที่มีปริมาณผลผลิตที่มากขึ้นอีกด้วย จึงไม่น่าแปลกใจที่เกษตรกรบางคนจะสามารถมีเงินซื้อที่นาเพิ่มขึ้นอย่างเช่น นายประดิษฐ์ จันทา ซึ่งปี พ.ศ. 2545 ซื้อที่นาเพิ่ม 2 ไร่(เป็นจำนวนเงินทั้งสิ้น 50,000 บาท) ปี พ.ศ. 2546 ซื้อที่นาเพิ่ม 16 ไร่ (250,000 บาท) และในปี พ.ศ. 2547 ซื้อเพิ่มขึ้นอีก 5 ไร่(100,000 บาท) อย่างไรก็ตามเนื่องจากในปีที่ทำการเก็บข้อมูลนั้น รัฐบาลมีนโยบายประกันราคาข้าวเปลือก โดยกำหนดราคาของข้าวหอมมะลิอยู่ที่ 10 บาทต่อกิโลกรัม ดังนั้น ทำให้เกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมเคมีสามารถขายข้าวได้ราคาสูงใกล้เคียงกับเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมไร้สารเคมี ด้วยเหตุนี้ มาตรการช่วยเหลือเกษตรกรของรัฐดังกล่าวจึงส่งผลกระทบต่อเกษตรกรที่ทำเกษตรเคมีขาดแรงจูงใจด้านรายได้ในการเลิกใช้สารเคมี

ทั้งนี้ ในความเป็นจริงแล้วมิใช่เพียงแต่สมาชิกฯ เท่านั้นที่มีสิทธิ์ในการขายข้าวอินทรีย์ให้กับสหกรณ์ฯ เพราะเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีในหมู่บ้านสมพรรัตน์ซึ่งไม่เป็นสมาชิก

ของกลุ่มกองทุนปุ๋ยฯ แต่มีความสนิทสนมกับนายประดิษฐ์ จึงทำก็สามารถขายข้าวอินทรีย์ให้กับสหกรณ์ฯ ได้เช่นกัน เนื่องจากกลไกในการขายข้าวอินทรีย์ที่ทางกลุ่มกองทุนปุ๋ยฯ ดำเนินการอยู่นั้นอาศัยนายประดิษฐ์ จึงทำ ประธานกลุ่มกองทุนปุ๋ยฯ เป็นตัวกลางในการรับข้าวฯ ส่งข้าวฯ และจ่ายเงินให้แก่สมาชิก ซึ่งในหลายปีที่ผ่านมาทางสหกรณ์ฯ ไม่ได้จำกัดโควตาข้าวอินทรีย์ จึงทำให้เขาสามารถนำข้าวอินทรีย์จากผู้ที่ไม่ได้เป็นสมาชิก ไปขายให้กับสหกรณ์ฯ ได้ ยกตัวอย่างเช่น ในรายของนายสำราญ สาลีธรรม (ลูกค้าของธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์) ที่เป็นพี่เขยของนายประดิษฐ์ ได้เคยส่งข้าวอินทรีย์ไปขายให้แก่สหกรณ์ฯ โดยผ่านนายประดิษฐ์ ซึ่งนายสำราญก็เป็นเกษตรกรอีกคนหนึ่งที่ใช้ปุ๋ยฯ EM โดยการสนับสนุน และถ่ายทอดความรู้จากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธกส.) ทั้งนี้ ปุ๋ยหมักจุลินทรีย์ที่เขาใช้มาจากการผสมปุ๋ยเอง และซื้อจากธกส. ขณะที่ ธกส. ก็รับซื้อข้าวอินทรีย์จากเกษตรกรที่เป็นลูกค้าของ ธกส. ดังเช่นที่สหกรณ์ฯ รับซื้อข้าวจากสมาชิก “นายประดิษฐ์ก็บอกผมว่าพี่ทำเองก็ได้ ไม่ต้องเข้ากลุ่มหรอก เวลาขายเอาไปให้ผม ผมซื้อหมดเลย เพราะไหน ๆ ผมก็รู้อยู่แล้วว่าพี่ทำจริง” (สำราญ สาลีธรรม, สัมภาษณ์)

จะเห็นได้ว่า หน่วยงานภายนอกชุมชนอย่างธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธกส.) ได้เข้ามาช่วยเติมเต็มให้เกษตรกรในหมู่บ้านสมพรรัตน์มีการทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีมากขึ้น แม้ว่าเกษตรกรบางคนที่เป็นสมาชิกของ ธกส. จะใช้ปุ๋ยเคมีบ้างในช่วงการตกกล้า (ปลูกต้นกล้าข้าว) แต่ถือได้ว่า ธกส. ได้ช่วยให้เกษตรกรไกลห่างจากพิษภัยของปุ๋ยเคมีมากขึ้น ส่งผลให้ช่องทางการเรียนรู้ไปสู่การทำเกษตรกรรมในแนวทางที่พึ่งตนเองได้ เกิดความหลากหลายมากขึ้นกว่าการทำงานของกรมทหารราบที่ 6 เพียงหน่วยงานเดียว เนื่องจากเกษตรกรที่มีได้เป็นสมาชิกของกลุ่มกองทุนปุ๋ยหมักจุลินทรีย์บ้านสมพรรัตน์ ก็สามารถทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีได้เช่นกัน

อย่างไรก็ตาม การรวมกลุ่มกันของเกษตรกรบ้านสมพรรัตน์โดยจัดตั้งกลุ่มกองทุนปุ๋ยหมักจุลินทรีย์บ้านสมพรรัตน์ ทำให้เกิดกิจกรรมหลักที่เป็นประโยชน์ต่อสมาชิก อยู่ 2 ประการ ก็คือ การร่วมกันผลิตปุ๋ยหมักจุลินทรีย์ EM เพื่อขายให้แก่สมาชิก และการรวบรวมข้าวอินทรีย์เพื่อขายให้แก่ชมรมฯ (สหกรณ์ฯ) ซึ่งสำหรับกิจกรรมการผลิตปุ๋ยในปี พ.ศ. 2544 นั้น ทางกลุ่มฯ สามารถผลิตปุ๋ยได้ในปริมาณ 1,800 กระสอบ ซึ่งเพิ่มขึ้นจากปีก่อนหน้านั้น โดยขายให้แก่สมาชิกในราคาเพียงกระสอบละ 23 บาท สำหรับการซื้อด้วยเงินสด และกระสอบละ 25 บาท สำหรับการซื้อด้วยเงินผ่อน โดยต้นทุนการผลิตอยู่ที่ประมาณ 16 บาทต่อกระสอบ ซึ่งถือว่าถูกกว่าปุ๋ยฯ EM ที่ซื้อจากสหกรณ์การเกษตรไร้สารเคมี จำกัด (ซึ่งผลิตโดยสมาชิกสหกรณ์ฯ ที่อยู่อำเภออื่น) กว่า 10 เท่า ทั้งนี้ หลายปีที่ผ่านมาทางหมู่บ้านประสบปัญหาขาดแคลนมูลสัตว์ในการทำปุ๋ยฯ EM จึงต้องซื้อจากสหกรณ์ฯ บ้าง ทำให้ต้นทุนของการใช้ปุ๋ยฯ EM สูงขึ้นกว่าการผลิตเอง (แต่ก็ถือได้ว่าต่ำ

กว่าต้นทุนในการใช้ปุ๋ยเคมีถึง 2 เท่า) ขณะที่กิจกรรมการรวบรวมข้าวอินทรีย์นั้น กลุ่มฯ ได้ส่งข่าวไปขายให้กับโรงสีข้าววิญญูเทพ เป็นเงิน 387,923 บาท ดังนั้น กระบวนการพัฒนาการทำเกษตรกรรมไร้สารเคมี ตั้งแต่ช่วงที่นายประดิษฐ์ จันทร์ เริ่มทำเป็นคนแรก ซึ่งเป็นการพึ่งตนเองในระดับปัจเจก จนถึงช่วงการจัดตั้งสหกรณ์ฯ ซึ่งเป็นการพึ่งตนเองในระดับกลุ่ม จึงเป็นตัวอย่างรูปธรรมที่ดีของพัฒนาการอย่างค่อยเป็นค่อยไปตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง และเป็นการเปลี่ยนแนวคิดของการทำเกษตรกรรมที่สอดคล้องต่อปัญหาของชุมชนอย่างแท้จริง ซึ่งแม้ปัจจุบันนี้เกษตรกรในหมู่บ้านสมพรรัตน์ส่วนใหญ่ยังไม่สามารถเลิกใช้สารเคมีในการทำนาได้ แต่ก็ถือว่ามีแนวโน้มที่ดีของการลด ละ เลิกการใช้สารเคมีมากขึ้น ดังจะเห็นได้จากการที่มีเกษตรกรซึ่งต้องการเข้าเป็นสมาชิกกลุ่มฯ มากขึ้น ราคาปุ๋ยเคมียังสูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง รวมทั้งสุขภาพของผู้ที่ทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีดีขึ้นอย่างเห็นได้ชัดเจน ทั้งนี้ การมีผู้นำที่ซื่อสัตย์ และเป็นที่เชื่อถือของชาวบ้าน ก็คือ ทูตทางสังคมที่เป็นเหตุผลประการสำคัญเช่นกันอันนำมาซึ่งความสำเร็จของพัฒนาการของการทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีในช่วงต่าง ๆ เพราะนอกจากการบริหารงานของกลุ่มฯ จะเป็นไปโดยง่าย และไม่ซับซ้อนแล้ว ยังส่งผลให้สมาชิกคนอื่น ๆ ไม่ต้องเสียเวลาจนเกินไปกับการดำเนินงานของกลุ่มฯ ซึ่งทำให้มีเวลามากพอในการประกอบอาชีพการงานของตนเพื่อหาเลี้ยงครอบครัวอีกด้วย

ดังนั้น จะเห็นได้ว่าการทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีของเกษตรกรในหมู่บ้านสมพรรัตน์ มีการปรับตัวตามสภาพปัญหาในแต่ละช่วงเวลา เริ่มตั้งแต่การสนใจที่จะหาความรู้เพิ่มเติมภายหลังจากรับรู้ว่ามีการทำงานด้วยวิธีที่ไม่ต้องพึ่งพาสารเคมี ทำให้ชาวบ้านขจัดความสงสัย หรือความไม่ชัดเจนเกี่ยวกับวิธีการทำปุ๋ยฯ EM รวมทั้งผลที่จะเกิดขึ้นกับผลผลิตของตน ซึ่งการทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีได้ส่งผลให้ชาวบ้านใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน สามารถลดค่าใช้จ่าย และลดการพึ่งพิงพ่อค้าจำหน่ายสารเคมี ด้วยเหตุนี้ ชาวบ้านแต่ละคนที่ทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีจึงเกิดการพึ่งตนเองในการทำงานอันเป็นด้านการผลิตได้ในระดับหนึ่ง ต่อมาเมื่อมีการทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีกันมากขึ้น เกิดความจำเป็นในการรวมกลุ่มเพื่อผลิตปุ๋ยฯ EM ร่วมกัน โดยนำเงินของสมาชิกแต่ละคนมาจัดซื้อวัตถุดิบต่าง ๆ และเครื่องจักรอุปกรณ์ ซึ่งการรวมกลุ่มก็เป็นการพัฒนาเกษตรกรรมไร้สารเคมีที่สอดคล้องกับปัญหาที่เกษตรกรกำลังเผชิญอยู่ในขณะนั้น และก็เป็นการพึ่งพาตนเองในระดับชุมชนที่เป็นรูปธรรม อันทำให้เกิดการแก้ไขปัญหาร่วมกัน และความสามัคคีปรองดองระหว่างชาวบ้านที่เป็นสมาชิกกลุ่ม

และในท้ายที่สุด เมื่อแก้ไขปัญหาทางการผลิตได้แล้ว แต่ช่องทางการจำหน่ายผลผลิตของเกษตรกรยังมีทางเลือกน้อยอยู่ อันเป็นปัญหาที่ทำให้รายได้ของเกษตรกรต่ำกว่าที่ควร

จะเป็นนั้น จึงเกิดการแก้ไขปัญหาเพื่อพึ่งตนเองในการจำหน่ายผลผลิตขึ้น ซึ่งพัฒนาการทางด้านการตลาดทั้งในขณะที่ยังเป็นชมรมการเกษตรไร่สารเคมี จังหวัดอุบลราชธานี และเมื่อภายหลังจากที่จัดตั้งสหกรณ์การเกษตรไร่สารเคมี จำกัด แล้ว ถือเป็นการต่อยอดการพึ่งพาตนเองของชุมชนขึ้นมาอีกระดับหนึ่ง ทำให้ชุมชนของเกษตรกรที่ทำเกษตรไร่สารเคมีเกิดความเข้มแข็งจากการพึ่งพากันเอง สามารถลดผลกระทบ หรือความเสี่ยงที่เกิดขึ้นจากหน่วยงานภายนอกชุมชน ซึ่งจะเห็นได้ว่าพัฒนาการของการทำเกษตรกรรมไร่สารเคมีของเกษตรกรบ้านสมพรรัตน์ อยู่ในลักษณะที่สอดคล้องกับหลักทฤษฎีใหม่ และเศรษฐกิจพอเพียง อันเริ่มต้นจากการพึ่งตนเองก่อน แล้วจึงรวมตัวกันในระดับที่กว้างขึ้นเพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกัน โดยชุมชนสมพรรัตน์สะท้อนให้เห็นถึงความพร้อมของการก่อตั้งกลุ่มชาวบ้าน ที่จะต้องสร้างความเข้มแข็งในระดับปัจเจกก่อน และต่อจากนั้นความเข้มแข็งในระดับกลุ่มของชุมชน ก็จะเป็นรากฐานที่มั่นคงสำหรับการรวมกลุ่มในระดับที่ใหญ่ขึ้นไปอย่างเช่นสหกรณ์การเกษตรไร่สารเคมีจำกัด

THAMMASAT UNIVERSITY
สำนักหอสมุด